

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

ÇOK PARTİLİ SİSTEMLERE GEÇİŞ SÜRECİNDE CHP'DE
İDEOLOJİK ARAYIŞLAR
(1945-1950)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EMİNE DEMİRCİ

İSTANBUL 2007

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

ÇOK PARTİLİ SİSTEME GEÇİŞ SÜRECİNDE CHP'DE
İDEOLOJİK ARAYIŞLAR
(1945-1950)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EMİNE DEMİRCİ

TEZ DANIŞMANI: PROF.DR. CEMİL ÖZTÜRK

İSTANBUL 2007

TEZ ONAY SAYFASI

MARMARA ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Emine Demirci'nin "Çok Partili Sistem Geçiş Sürecinde CHP'de İdeolojik Arayışlar (1945-1950)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarih Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Cemil Öztürk
Üniversitesi Marmara

.....

Üye : Prof.Dr. Vahdettin Engin
Üniversitesi Marmara

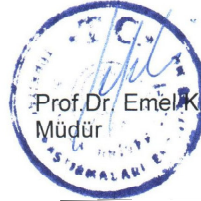
.....

Üye : Prof.Dr. Süleyman Beyoğlu
Üniversitesi Marmara

.....

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun ...31.../...12.../ 2007 tarih ve ...22-1... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

ÖZET

Ülkelerin tarihlerinde bazı dönemler o ülkenin geleceği için büyük önem taşımaktadır. Türkiye tarihi söz konusu olduğunda ise Cumhuriyet Halk Partisinden ayrı bir tarih düşünülemez. Cumhuriyet Halk Partisi yirmi yedi yıllık iktidarı döneminde tek parti olarak ülkenin kaderini derinden etkilemiştir. 1923-1950 yılları arasındaki yapılan çalışmalara da bu yönüyle ışık tutmuştur.

Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulan parti devrimleri koyan ve uygulayan parti olarak bu devrimlerle özdeşleşmiş ve kendini bu devrimlerin koruyucusu görmüştür. Tek parti iktidarına rağmen çok partili siyasi hayata geçiş denemelerinde de bulunmuştur. Bu denemeler parti için tecrübe oluşturmuş ve zaman zaman da politikasında değişmelere arayışlara sebep olmuştur. Özellikle II.Dünya Savaşı ve sonrasında Demokrat Parti'nin de kurulmasıyla Cumhuriyet Halk Partisi'nin politikasında iktidarını sağlamlaştırmak ve kaybetmemek adına ılımlı politika izlediği gözlenmektedir.

ABSTRACT

Some periods within the histories of countries carry significant importance for the future of them. When it comes to Turkey's history, Republican People's Party cannot be separated from her history. Being the only party in Turkey, Republican People's Party has deeply affected the country's destiny for twenty-seven years during which they have been in power. Thus, it has enlightened the studies done between the years 1923-1950.

Having been founded by Mustafa Kemal Atatürk, Republican People's Party, which has put forth revolutions and implemented them, have identified itself with them and seen itself as the guard of them. There have been many attempts for transition to multi-party political period inspite of one-party-in-power period. These attempts have been lessons-to-be-drawn for the party and caused the party to look for modifications in its policies occasionally. Especially after World War II and establishment of Democrat Party, it's been observed that Republican People's Party has changed to a moderate view in order to reinforce and maintain its power in the country.

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı Geçen Eser
A.g.m.	: Adı Geçen Makale
ARMHC	: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Bkz	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
Haz.	: Hazırlayan
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MKP	: Milli Kalkınma Partisi
MP	: Millet Partisi
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
SCP	: Serbest Cumhuriyet Partisi
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
T.C.F	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TKF	: Türkiye Komünist Fırkası
Trc	: Tercüme
TTK	: Türk Tarih Kurumu

ÖNSÖZ

Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidara tek başına hakim olduğu 27 yıl (1923-1950) Türkiye Tarihi açısından büyük önem arzeder. Hem Türkiye'nin bu yıllar arasındaki tarihine hem de siyaset tarihine ışık tutmaktadır. Parti içinde disipline önem verilmiş ve lider parti için çok önem arzemiş, Mustafa Kemal Atatürk "Ebedi Şef" ünvanını alırken, ardından gelen ikinci başkan İsmet İnönü de "Milli Şef" ünvanını almıştır. Bu durum ileride muhalefetin en önemli eleştiri konularından biri olacak ve daima Milli Şef'ten tarafsız olması istenecektir.

II. Dünya Savaşı'nın zor şartları Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu dönemde aldığı kararlar, partinin halk tarafından desteğini kaybetmesine sebep olmuştur. Buna rağmen dünyaya entegre olmak ve bu konuda Avrupa devletleri ve Amerika'dan gelen eleştirileri önlemek adına çok partili hayata geçiş konusuna yeşil ışık yakılmıştır. Bu çalışmanın ilk bölümünü de çok partili hayata geçiş, buna sebep olan iç ve dış gelişmeler oluşturmaktadır. Diğer bölümde Cumhuriyet Halk Partisi'nin korumak ve yerleştirmek adına büyük çaba harcadığı ve partinin altı okunu temsil eden ideolojisi işlenmiştir.

Bizim bu çalışmayı yapmaktaki amacımız ise Cumhuriyet Halk Partisi'nin çok partili sisteme geçiş sürecinden sonra geçirdiği, bir başka deyişle geçirmek zorunda kaldığı değişimdir. Bu son bölümün konusudur. Cumhuriyet Halk Partisi özellikle savaş yıllarında uyguladığı politikalar sonucu, halkın desteğini kaybetmeye başladığını görünce muhalefetin de liberal politikasının halkın desteğini kazanması sonucu otoriter tavrını bırakmak zorunda kalmıştır. Eleştiri aldığı alanlarda kendini değiştirmeye ve bu yönde kararlar almaya başlamıştır. Bunu en yakın basından takip etmek mümkündür. Son bölüm de bu sebeple özellikle basın haberleri ile işlenmiştir.

Bu döneme farklı bir bakış açısıyla bakmaya çalıştığım tez çalışmamda, tez danışmanım olarak yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof.Dr.Cemil Öztürk'e, gazete taramalarım konusunda yardımcı olan Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Atatürk Kitaplığı çalışanlarına, kaynak kitaplar konusunda yardımcı olan İSAM çalışanlarına, tüm tez çalışmam boyunca kendilerinden yoğun destek gördüğüm aileme ve çalışmalarım sırasında bana sabırla katlanarak araştırmalarım yardımcı olan eşim Erdal Demirci'ye ve tez bitiminde dünyaya gelen dünyalar güzeli kızım Begüm'e teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
KISALTMALAR	III
ÖNSÖZ	IV
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ	12
I. Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Nedenler	20
A. II. Dünya Savaşı	20
B. Milli Korunma Kanunu	22
C. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu	23
Ç. Varlık Vergisi	24
D. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu	26
E. Dörtlü Takrır Demokrat Parti’nin Kurulması ve Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş	30
F. CHP’nin Milli Şef Uygulaması	33
G. Basının Etkisi	35
II. Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan Dış Nedenler	38

İKİNCİ BÖLÜM

CHP’NİN İDEOLOJİSİ	42
I. İdeoloji Nedir?	42
II. CHP’nin İdeolojisi	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ SİSTEME GEÇİŞ SÜRECİNDE CHP’DE İDEOLOJİK ARAYIŞLAR	77
I. Ekonomi Alanındaki Arayışlar	78
II. Siyasi Alandaki Arayışlar	120
III. Din ve Laiklik Alanındaki Arayışlar	141
SONUÇ	149
BİBLİYOGRAFYA	151
ÖZGEÇMİŞ	161

GİRİŞ

Türk siyasal tarihinde partiler çok mühim bir yer teşkil eder. Bu partilerin ideolojileri, siyasi kararları, iktidar ve muhalefetteki durumları, Türk siyasal yaşamını ve dünyaya entegre olma süreçlerini derinden etkilemiştir. Zaman zaman da dünyadaki gelişmeler Türk siyasal yaşamına yön vermiş ve siyasetin yönünü değiştirmiştir. Bazen siyasal partilerin ideolojileriyle bir ülkenin kaderine yön vermesi de söz konusudur. Türkiye’de, Türk siyasi tarihine yön veren bir ideoloji oluşturan ve bu ideolojinin gereği olarak birçok yeniliğe damgasını vuran parti Cumhuriyet Halk Partisi olmuştur.

Cumhuriyet Halk Partisi Türkiye tarihinde 1923 yılından 1950 yılına kadar tek başına iktidarda kalmış ve tarihe devlet kuran parti olarak geçmiş, yirmi yedi yıl süren iktidarı döneminde gerçekten çok önemli gelişmelere imza atmıştır. Yirmi yedi yıllık iktidarı döneminde biri partinin kurucusu ve ebedi genel başkanı Mustafa Kemal Atatürk, diğeri de Milli Şef İsmet İnönü olmak üzere iki genel başkan tarafından yönetilen Cumhuriyet Halk Partisi özellikle Mustafa Kemal Atatürk döneminde Türkiye’de devrimlerin yaratıcısı, uygulayıcısı ve koruyucusu olmuştur.¹

Çok partili siyasi hayata geçişi tetikleyen unsurlardan biri II. Dünya Savaşı döneminde uygulanan ekonomik politikalarıdır. Bu politikaların sonucu çok partili hayata geçilmiş, bir muhalefet doğmuş ve bundan sonra CHP’nin ideolojisinde değişim yani liberalleşme özellikle ekonomi, siyaset ve laiklik alanında belirgin şekilde görülmüştür. Cumhuriyet Halk Partisi’nin ideolojisi, Türk siyasal tarihinde çok partili siyasi hayata geçiş ve sebepleri üzerinde durmadan önce Milli Şef döneminin başlamasına kadar olan gelişmeleri özetlemek gerekir.

¹ Yılmaz Gülcan, **Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)**, Alfa Yayınları, İstanbul 2001, s. 311.

Türk siyasal tarihinde partiler kadar siyasal muhalefet hareketleri de önemlidir. Türk siyasal tarihinde siyasal muhalefet hareketlerinin geçmişine baktığımızda ise Tanzimat'a kadar dayandığını görürüz.²

Osmanlı toplumunun kimlik arayışının, Türklük düşüncesinin ilk belirtilerinin ortaya çıktığı,³ dış etkilerin olağanüstü ağırlığının olduğu,⁴ diğer bir görüşe göre de emperyalist Avrupa'nın sömürgeleştirme politikası⁵ olarak nitelenen dönem, önemi yadsınamayacak bir değişime yol açmıştır.⁶ Bu dönemde meşruti idareyi savunan Yeni Osmanlılar hareketi⁷ Osmanlı tarihinde batılı anlamdaki ilk özgürlük hareketidir.⁸ “Genç Osmanlılar” örgütü Osmanlı İmparatorluğu döneminde bir siyasal parti olarak nitelenebilir.⁹

Anayasaya dayalı meşruti bir idare kurmak isteyen ve bu yüzden Mithat Paşa ve ekibiyle anlaşılan II. Abdülhamid'in 31 Ağustos 1876 Perşembe günü tahta çıkması¹⁰ Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan Kanun-ı Esasi'yi ilan etmesiyle¹¹ aydınlar, 1876 yılında anayasal bir yönetim kurmayı başarabilmiştir.¹² II. Abdülhamit ülkenin içinde bulunduğu güç mali koşullara rağmen eğitim öğretim başta olmak üzere her alanda modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna temel oluşturan ciddi reformlar yapmıştır. II. Abdülhamid'e karşı düzenli muhalefeti temsil eden ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetleridir.¹³ Cemiyetin kökleri Yeni Osmanlılar hareketine dayanıyordu.¹⁴ II. Meşrutiyet'in yeniden ilan ettirmesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin

² Turgay Uzun, “Atatürk Dönemi Muhalefet Hareketleri”, **Türkler**, c. 16, Ankara 2002, s. 569.

³ Selahattin Hilav, “Düşünce Tarihi (1908-1980)”, **Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, Hazırlayan: Sina Akşin ve Diğerleri, c. 4, Cem Yayınevi, İstanbul 2002, s. 383.

⁴ Sina Akşin, “Siyasal Tarih(1789-1908)”, **Çağdaş Türkiye (1600- 1908)**, Hazırlayan: Sina Akşin ve Diğerleri, c. 3, Cem Yayınevi, İstanbul 2002, s. 125.

⁵ Emin Türk Eliçin, **Kemalist Devrim İdeolojisi**, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1996, s. 195.

⁶ Mithat Baydur, **Kemalizm ve Değişen Paradigma**, İlk Yayınları, İstanbul 2004, s. 21.

⁷ M. Şükrü Hanioglu, “Meşrutiyet”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 29, Ankara 2004, s. 390.

⁸ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri(1895-1908)**, 5. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 31.

⁹ Mustafa Koçak, **Siyasal Partiler ve Türkiye’de Parti Yasakları**, Turhan Kitabevi, Ankara 2002, s. 19.

¹⁰ Cevdet Küçük, “Abdülhamid II”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 1, İstanbul 1988, s. 217.

¹¹ M. Akif Aydın, “Kanun-ı Esasi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 24, İstanbul 2001, s. 329.

¹² Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi Makaleler 4**, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 177.

¹³ Kemal Beydilli, Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü, **İmparatorluktan Ulus Devlete, Türk İnkılap Tarihi**, 2. baskı, Ed.Prof.Dr.Cemil Öztürk, PegemA Yayıncılık, Ankara 2004, s. 87.

¹⁴ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri(1895-1908)**, 5. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 31.

saygınlığı artmıştır.¹⁵ İttihat ve Terakki ülkede muhalefeti sindirerek bir tek parti yönetimi kurdu.¹⁶ Bir dönem Teceddüd Fırkası adını da kullandı.¹⁷

Yanlış bir kararla girilen I. Dünya Savaşı modern dünyanın oluşmasında önemli bir dönüm noktası oldu.¹⁸ İmparatorlukların yerini milli devletler alacaktı.¹⁹ Anadolu'nun işgali ve 9. Ordu müfettişi²⁰ olarak İstanbul'dan verilen emirle, Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa²¹ Samsun ve havalisinde asayişi düzeltirken onun önderliğinde "Hasta Adam"dan bir "Türk Ulusu" doğacaktı. Kongreler dönemi özellikle Sivas Kongresi aldığı kararlar Türk tarihinde bir dönüm noktası oldu.²² İstanbul Hükümeti Anadolu hareketinin varlığını resmen kabul etti.²³

Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanmasını istememesindeki haklılık İstanbul'un işgaliyle görüldü²⁴ ve 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldı. Birinci Örfi İdare Divan-ı Harbinin gıyaben verdiği 4 Mayıs 1920 tarihli bir kararla resmi rütbe ve nişanlarının alınmasına ve idam cezasına hüküm giyen Mustafa Kemal ve arkadaşları²⁵ ulusal bağımsızlık ve özgürlük inancı etrafında toplanmıştı.²⁶ TBMM'de bulunan bütün milletvekillerinin öncelikli hedefi ve amacı milleti kurtarmak ve vatanın bağımsızlığını sağlamaktı.²⁷ Görüş ayrılıkları iç politika konularındaydı. "Halkçılık" programının görüşülmesi sırasında gerçekleşen tartışmalar gruplaşmaların başlangıcını oluşturdu.²⁸ 20 Ocak 1921'de kabul edilen anayasa "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İdare usûlü halkın mukadderatını bizzat

¹⁵ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908–1914**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999, s. 31-32.

¹⁶ M. Şükrü Hanioglu, "İttihat ve Terakki Cemiyeti" **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 23, İstanbul 2001, s. 482.

¹⁷ Dursun Ali Akbulut, "Çöken Devlet", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004, c. 1, s. 142–143.

¹⁸ Mustafa Budak, **İdealden Gerçeğe, Misak-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika**, Küre Yayınları, İstanbul 2002, s. 1.

¹⁹ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Remzi Kitapevi, İstanbul 1987, s. 307 – 308.

²⁰ "Atatürk", **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, c. 2, Gelişim Yayınları, İstanbul 1986, s. 256.

²¹ Bernard, Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 242-243.

²² Bülent Tanör, **Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)**, YKY Yayınları, İstanbul 1998, s. 237.

²³ Saim Sezen, **Seçim ve Demokrasi**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994, s. 229.

²⁴ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, Örgün Yayınları, V. Baskı, İstanbul 1981, s. 326.

²⁵ Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da 1919-1921**, Kent Yayınları, İstanbul 1981, s. 132.

²⁶ Dursun Ali Akbulut, "Çok Partili Döneme Geçiş Denemeleri ve İnkılâba Tepkiler", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, c. 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s. 43.

²⁷ Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 9.

²⁸ Ahmet Cemil Ertunç, **Cumhuriyetin Tarihi**, Pınar Yayınları, İstanbul 2004, s. 16.

ve bilfiil yönetmesi esasına dayanır” diyor, öteki maddelerin hiçbirinde de “Sultanlık ve Halifelik”ten söz etmiyordu ve Meclis’teki ilk ciddi düşünce ayrılığı doğmuştu.²⁹

Meclis’te yaşanan görüş ayrılıkları birbirinden çok farklı düşüncelere sahip gruplarında ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mustafa Kemal Paşa oluşan bu grupları ‘Tesanüt Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaai Hukuk Zümresi, Halk Zümresi ve Islahat Grubu’ olarak ifade eder ve “Bu gruplardan başka ,adsız olarak,özel amaçlı kimi küçük örgütlerin de çalıştıkları anlaşıyordu.”der.³⁰

Mustafa Kemal Paşa, bu gruplaşmaların neticesi olarak Meclis’te “Müdafaai Hukuk Grubu” ismi altında bir grup kurmaya karar vermişti. Müdafaai Hukuk Grubu, 10 Mayıs 1921 tarihinde kurulmuş ve 11 Mayıs’ta yönetim kurulunu oluşturarak, Mustafa Kemal Paşa’yı kendisine başkan seçmiştir.³¹

Mustafa Kemal bu grubu kurmasını şöyle anlatır. “Ulusal antla saptanmış olan ilkelere her bakımdan görüş ve amaç birliği olduğu halde, anayasa ile konulan ilkelere üzerinde tam bir birlik sağlanmış görünmüyordu. Grupları birleştirmek ya da gruplardan birini güçlendirerek iş görmek için çok çalıştım. Ama bu yolda elde edilen sonuçların uzun ömürlü olmadıkları görüldü. İşe el koymam zorunlu olmaya başladı. Sonunda Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu (ARMHG) adıyla bir grup kurmaya karar verdim.”³²

ARMHG yani Birinci Grubun karşısındaki İkinci Grup Milli Mücadeleyi göz önünde bulundurarak Meclis’teki birliğin bozulmamasına özen gösteriyordu. Bir grup muhalefeti olup iktidara gelme amacı taşımamaktaydı.³³ İkinci Grub’un temel eleştirilerinin başında kişi tahakkümüne karşı tavır gelmekte, Meclis egemenliği kavramına dayanarak, fiilen oluşabilecek her türlü kişisel yönetime karşı tepki göstermekteydi.³⁴ Lozan barış görüşmelerine geçildiğinde Lozan’a gidecek delegeler konusu çekişmeye neden olurken³⁵ Misak-ı Milli sınırları içinde doğmadığı için³⁶

²⁹ Yavuz Aslan, “TBMM Hükümeti (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)”, **Türkler**, c. 16, Ankara 2002, s. 46.

³⁰ Mustafa Kemal, Atatürk, **Söylev**, c. II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1972, s. 436.

³¹ Y. Aslan, **a.g.m.**, s. 46.

³² M. K. Atatürk, **a.g.e.**, s. 437.

³³ A. Demirel, **a.g.e.**, s. 10-11.

³⁴ A. Demirel, **a.g.e.**, s. 10-11.

³⁵ Y. Gülcan, **a.g.e.**, s. 57.

³⁶ C. Öztürk, **a.g.e.**, s. 144.

Mustafa Kemal Paşa'yı mebus seçilebilme hakkından yoksun bırakmak isteyen bir girişim ortaya çıkmıştı. Bu girişim sonuçsuz bırakılmış olmakla birlikte muhalefeti temsil eden grubun faaliyetleri giderek yoğunlaşmıştı.³⁷ Mustafa Kemal Paşa, 7 Aralık 1922'de Ankara'da basına verdiği bir demeçte Halk Fırkası adı altında yeni bir siyasi parti kurma kararında olduğunu belirtti³⁸ kısa zaman sonra 9 Umde'yi açıkladı. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun (1. Grup) Halk Fırkası'na dönüşeceği belirtiliyordu. 9 Umde'nin önemli noktaları şunlardı: Ulusal egemenliğe bağlılık, saltanatın kaldırılması kararının değiştirilemezliği, güvenliğin sağlanması, ekonomik ve sosyal alanda kalkınma, zorunlu askerlik hizmetinin kısaltılması ve ordu mensuplarının refahının sağlanması, bürokraside reform yapılması, ekonomide kişisel girişimlerden yararlanılması.³⁹

Böylece Birinci Meclisin görevi tamamlanıyor ve Türkiye tarihine damgasını vuracak olan parti, Halk Fırkası [HF] kurulmuş oluyordu. Ancak Halk Fırkası'nın inkılapçı tutumu partinin bazı üyeleri tarafından da yadırganmaya ve hoş karşılanmamaya başlamıştı.⁴⁰ 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edildi. Mustafa Kemal Cumhurbaşkanı seçildi. Fırka genel başkan yardımcılığı İsmet Paşa'ya verildi.⁴¹ Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanı olarak Halk Fırkası Genel Başkanlığı görevini sürdürmesi de partiye yönelik ilk eleştirilerin nedeni oldu.

Cumhuriyetin ilanından sonra özellikle Rauf Bey Cumhuriyetin ilan yöntemini ve alınan son kararları eleştiren demeçler verdi.⁴² İtirazlara sebep olan ve Halk Fırkası içinde bir bunalıma yol açan Cumhuriyetin ilanı değil bunun yapılış tarzıydı. Mustafa Kemal, Osmanlı hanedanına bağlılığı bilinen, bu yüzden de halifenin konumunu tehdit ederken onunkini pekiştirecek olan cumhuriyetin ilanından yana olmayacakları muhtemel olan tanınmış parti üyeleri kent dışındayken, bu olayın gerçekleştirilmesini sağlamıştı.⁴³ Mustafa Kemal ordu mensubu olan milletvekillerini tehlikeli görüyordu.

³⁷ D. A. Akbulut, **a.g.m.**, s. 43.

³⁸ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002, s. 69.

³⁹ Cemil Koçak, "Siyasal Tarih 1923-1950", **Çağdaş Türkiye(1908-1980)**, Hazırlayan: Sina Akşin ve Diğerleri, c. 4, Cem Yayınevi, İstanbul 2002, s. 131.

⁴⁰ Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, c. 1, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1965, s. 61.

⁴¹ Hikmet Bila, **Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası**, 2. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul 1987, s. 56.

⁴² Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım 2**, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s. 135-136.

⁴³ E. J. Zürcher, **a.g.e.**, s. 49.

Özetle ordunun siyasete fazla karışmasını engellemek için, “TBMM’ne İntihap Edilen ve Edilecek Olan Bilumum Mensubin-ı Askeriye’nin Tabi Olacakları Şeriat Hakkında” 19 Aralık 1923 tarih ve 385 sayılı yasa ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye’nin kabineden çıkartılarak, vekalet yerine riyaset halinde örgütlenmesini öngören, 3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı yasa çıkarılmıştı. “Paşalar Komplosu” olarak bilinen bu olaydan sonra orduda Mustafa Kemal Paşa’ya muhalefet edebilecek hiçbir önemli komutan kalmamıştı. Refet, Halit, Kazım Karabekir, Ali Fuat, Ali İhsan Sabis, Cafer Tayyar Paşa’larda siyasete atılmışlardı.⁴⁴ 1924’te halifelik kaldırıldı. “Artık cumhuriyet yönetimi tam olarak yerini alıyor ülke iki başlılıktan kurtuluyor ve yeni düzen cumhuriyet ilkelerine göre düzenleniyordu.”⁴⁵ 10 Kasım’da Halk Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası [CHF] adını alırken parti içi muhalefet, adeta ayrı bir parti gibi hareket etmeye başladı. Bu muhalefet hareketinin başını çekenler arasında Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Rauf Bey, Refet Paşa gibi Milli Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa’nın en yakınında bulunmuş isimler de bulunuyordu. Nihayet bu isimlerin öncülüğünde Cumhuriyet Halk Fırkası’ndan istifa eden milletvekilleri 17 Kasım 1924’te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı kurdu.⁴⁶ İlk muhalefet partisi kurulmuş oluyordu ve bu ilk çok partili hayata geçiş denemesiydi.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası [TCF], programına göre, hem siyasal, hem de ekonomik yönden liberal hüviyeteydi. 29 milletvekili katılmış,⁴⁷ başta Ankara olmak üzere İstanbul, İzmir gibi şehirlerin dışında ilk şubelerini Urfa’da açmıştı. Sivas’ta da örgütlenmeye başlamıştı.⁴⁸ TCF kuruluşundan kısa bir süre sonra iktidara karşı sert eleştirilerde bulunması, söylemlerinde sık sık din unsurunu vurgulamasıyla dikkat çekiyordu. Halkın hakimiyetini, demokrasiyi, hürriyeti ve özgürlüğü savunuyordu.⁴⁹ 1924 yılında Halk Fırkasına karşı kurulan Terakkiperver Fırka, tüm rejim muhaliflerinin örgütü ve sözcüsü haline gelmişti. Hilafetçiler de saltanatçılar da, Mustafa Kemal’in

⁴⁴ Nurşen Mazıcı, **Belgelerle Atatürk Dönemi Muhalefet (1919 – 1926)**, Dilmen Kitapevi, İstanbul 1984, s. 73.

⁴⁵ Anıl Çeçen, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1981, s. 254-255.

⁴⁶ Taylan, Sorgun, **İmparatorluktan Cumhuriyete (Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor)**, 2. Baskı, Kemer Yayınları, İstanbul 1998, s. 377.

⁴⁷ C. Koçak, **a.g.m.**, s. 140.

⁴⁸ Y. Gülcan, **a.g.e.**, s. 98.

⁴⁹ TCF’nin Parti programı için bakınız: ZÜRCHER, Erik Jan, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Bağlam Yayınları, İstanbul 1991.

kişiliğine karşı çıkanlar da, bir kısım eşraf ve burjuva da çıkarını bu fırkayı desteklemekte bulmuştu.⁵⁰

Ankara’da bunlar olurken,13 Şubat 1925 tarihinde Elazığ, Diyarbakır ve Dersim (şimdiki Tunceli) illerini kapsayan bölgede bir isyan patlak verdi. İsyân Nakşibendi şeyhi olan Palulu Şeyh Sait tarafından yönetiliyordu. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası isyanla bağlantılı olmakla suçlandı.⁵¹ Fethi Paşa Hükümeti yerine sertlik yanlısı İsmet Paşa Hükümeti kuruldu. Takrir-i Sükun Yasası çıkarıldı, İstiklal Mahkemeleri tekrar kuruldu.⁵² Sonuçta Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatıldı. Böylece Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kuruluşuna kadar Türkiye’de tek parti yönetimi başladı. Kemalistler, karşı devrim tehdidiyle karşı karşıya olduklarını hissettikleri zaman “Takrir-i Sükun Kanunu” gibi yöntemlere başvurdular.⁵³ Hızla devrimlerin uygulanmasına geçildi.⁵⁴ 1925 sonrasında yerleşen tek parça (monolitik) siyasal sistemle, ülkedeki bunalım Meclis’teki canlı tartışmalara hiç yansımıyordu.⁵⁵

Bu arada mebusların pasif direnişi diyebileceğimiz tutum ve davranışları devam ettiği gibi, daha da yaygınlaşıyor ve açık oylamalarda özellikle hükümet tekliflerine karşı kullanılan oylar gittikçe azalıyordu. Red oyu verilmiyordu, ama oylamaya katılmayanların sayısı, genellikle katılanlardan daha çok oluyordu. Haziran 1927’de yapılan dokuz toplantıda pek çoğunun hiç görüşülmeden oylandığı tam yüz kanun çıkarıldı.⁵⁶ 15-23 Ekim 1927 tarihleri arasında Cumhuriyet Halk Fırkası İkinci Büyük Kurultayı yapıldı. Bu Kurultay altı gün boyunca Mustafa Kemal’in Büyük Nutkunun okunduğu kurultaydı.⁵⁷ Türkiye 1926-1930 yılları arasında birçok önemli reform ve devrim gerçekleştirdi. 1930 yılına gelindiğinde Meclis’te bir muhalefet partisinin bulunmaması nedeniyle iktidarı kontrol eden bir mekanizmada yoktu. Bu da iktidarın yaptıklarının halk tarafından ne kadar benimsenip benimsenmediğinin ve yapılan inkılapların halk arasında memnurluk yaratıp yaratmadığının anlaşılmasını

⁵⁰ H. Bila, **a.g.e.**, s. 67.

⁵¹ E. J. Zürcher, **a.g.e.**, s. 109.

⁵² E. J. Zürcher, **a.g.e.**, s. 114.

⁵³ Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996, s. 168.

⁵⁴ Y. Gülcan, **a.g.e.**, s. 107.

⁵⁵ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 259-260.

⁵⁶ Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, Turhan Kitapevi, Ankara 1972, s. 221- 223.

⁵⁷ F. Giritlioğlu, **a.g.e.**, s. 68-73.

zorlaştırıyordu.⁵⁸ Osmanlı'dan kalan ve ödenmesi gereken dış borçların 1929 yılında ödenmeye başlaması, Amerika'da New York Borsası'nın çökmesiyle başlayan ve sonuçları itibarıyla tüm dünyayı etkileyen 1929 Dünya Ekonomik Buhranı da bir muhalefet partisinin gerekliliğini hissettiriyordu.⁵⁹

Mustafa Kemal Paşa, bir muhalefet partisini gerekli görüyor fakat muhalefet partisinin güvendiği kimseler tarafından kurulmasını arzu ediyordu. Yeni partiyi kurmasını Fethi Okyar'dan istedi.⁶⁰ Fethi Okyar, cumhurbaşkanının partiler arasında tarafsız kalması gibi bazı koşullar öne sürdü.⁶¹ Serbest Cumhuriyet Fırkası [SCF] için bizzat cumhurbaşkanınca güvence verilmiş⁶² Mustafa Kemal Paşa, Fethi Okyar'a iki partiye de eşit mesafede olacağını ifade etmişti.⁶³ Partinin öteki kurucularını ve bazı mebuslarını da Gazi Mustafa Kemal kendisi seçmişti.⁶⁴

SCF, zamanla beklenmeyen şekilde güçlenmeye başladı.⁶⁵ Büyük kalabalıklar Fethi Bey'i, gittiği her yerde büyük coşku ile karşıladılar. İzmir'de Fethi Bey'in gelişinde sırasında kitle gösterileri oldu ve bunu grevler ve küçük işçi sınıfında meydana gelen militanca bir hareket izledi.⁶⁶ Gelişmeler karşısında Mustafa Kemal Paşa, başta partiler arasında taraf tutmayacağı ve bir hakem rolü oynayacağını söylemesine rağmen, CHP yanında yer alarak bu partiye olan yakınlığını belli etmek gerektiğini duymuştu.⁶⁷ SCF'nin eleştirileri kamuoyunda büyük yankı uyandırıyorordu. 1930 yılı belediye seçimlerinde SCF 512 milletvekilliğinin 30'unu kazandı.⁶⁸ CHF karşısında hızla gelişince Gazi Mustafa Kemal de, Serbest Fırka karşısında tavır takındı. Fethi Okyar, durumun daha da kötüleştiğini düşünerek 17 Kasım 1930'da partisini feshetti.⁶⁹

⁵⁸ Ali Fuat Cebesoy, **Bilinmeyen Hatıralar**, Temel Yayınları, İstanbul 2001, s. 292.

⁵⁹ Serap Tabak, "Serbest Cumhuriyet Fırkası", **Türkler**, c. 16, Ankara 2002, s. 552.

⁶⁰ Fethi Okyar, **Üç Devir'de Bir Adam**, Yayına hazırlayan: Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980, s. 388.

⁶¹ F. Okyar, **a.g.e.**, s. 401.

⁶² Çetin Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Karacan Yayınları, İstanbul 1982, s. 34.

⁶³ F. Okyar, **a.g.e.**, s. 416-417.

⁶⁴ Ç. Yetkin, **a.g.e.**, s. 39.

⁶⁵ Dursun Ali Akbulut, "Serbest Cumhuriyet Fırkası (12 Ağustos-17 Kasım 1930)", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, c. 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s. 64.

⁶⁶ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002, s. 77.

⁶⁷ T. Uzun, **a.g.m.**, s. 575.

⁶⁸ S. Tabak, **a.g.m.**, s. 559.

⁶⁹ Y. Gülcan, **a.g.e.**, s. 133.

SCF denemesinden, iktidarın çıkardığı en önemli sonuç; CHF'nin yeteri kadar halka inemediği ve onlarla bütünleşemediği, yapılan yeniliklerin istenildiği ölçüde halka benimsettirilememiş olduğunun anlaşılmasıdır. Öte yandan SCF olayı, kuruluşu sırasında hiç umulmayan bir gerçeği de ortaya çıkarmıştır.⁷⁰ Halkın iktidara karşı belli bir hoşnutsuzluk içerisinde bulunduğu ve güdümlü de olsa muhalefetin etkinliğini arttırdığı bir toplumda kurulacak muhalif bir örgütün denetimi mümkün olamayacağıdır.⁷¹

SCF denemesi sonucu anlaşılan Cumhuriyet Halk Fırkası yönetimine olan öfke ve muhalefetin derecesi, Mustafa Kemal Paşa ve çalışma arkadaşları için kendilerine gelmelerini sağlayan bir deneme olmuştur.⁷² Atatürk'ün, arkadaşı Fethi (Okyar) Bey'e kurdurduğu SCF'nin başarısı, CHP'nin ve rejimin kitlelere kök salmadığını gösterdi. Bunun üzerine CHP, kitlelerle bağlarını güçlendirmek amacıyla, ideolojik bir kampanya başlattı.⁷³ M. Kemal Paşa, bu olay sonrası çıktığı yurt seyahatinde halkın ekonomik sıkıntı içinde olduğunu gördü.⁷⁴ Gezi sonrası özel sektör başarı gösteremediğinden devletçilik uygulamasına geçilmesi öngörülebilecekti.⁷⁵

Mayıs 1931'de yapılan Üçüncü Parti Kongresi'nde ise Kemalizm CHP tarafından resmi ideoloji olarak kabul edilmiş ve Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılapçılık ilkeleri benimsenmiştir. Partinin prensiplerinin yaygınlaştırılması, üye sayısının artırılması ve gençliğin partili yapılması hedeflenmiş ve kamu hizmetlerine personel alımında parti üyelerine belli bir öncelik tanınacağı belirtilmiştir. Derneklerin hamisi olma ve halkevlerini kurma kararları alınarak her türlü örgütlü sivil etkinlik partinin kontrolüne sokulmaya çalışılmıştır.⁷⁶ Kemalizm ideolojisini yerleştirmek amacıyla Türk Ocakları, Türk Kadınları Birliği gibi bir çok derneğin kapatılması, basın üzerinde sıkı denetim uygulanması ve üniversite

⁷⁰ Abdülhamit Avşar, **Bir Partinin Kapatılmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998, s. 19.

⁷¹ Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1995, s. 296.

⁷² E. J. Zürcher, **a.g.e.**, s. 262-263.

⁷³ Hasan Ünder, "Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm**, c. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 143.

⁷⁴ Ahmet Hamdi Başar, **Atatürk'le Üç Ay**, Tan Matbaası, İstanbul 1945, s. 31-32.

⁷⁵ F. Ahmad, **a.g.e.**, s. 79.

⁷⁶ Tuncay Dursun, **Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları**, Kültür Bakanlığı, Ankara 2002, s. 172.

reformu gerçekleştirilmesi uygulamalarına gidildi.⁷⁷ Partinin ideolojik yönden zayıf olduğu, devrim ideolojisinin yerleşmesinin eksikliği de bu kurultayda görülmüştür. Halkevleri, 1932 yılında Türk Dil Kurumu'nun kurulması, 1934 yılında üniversitelerde ve yüksek okullarda Türk İnkılâp Tarihi derslerinin okutulmaya başlanması bu eksikliği gidermeye yöneliktir.⁷⁸ Kurultay sonrası dış politikadaki en önemli olay ise Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesidir.⁷⁹ 1930'lu yıllarda ekonomik alanda uygulanan devletçilik politikaları beraberinde parti devlet yaklaşmasına da etkide bulunmuştur.⁸⁰ Böylelikle Türkiye'de şef ve şeflik sistemi ön plana çıkmıştır.⁸¹ Tek Parti yönetiminin güçlenmesinde CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in önemi büyüktür.⁸²

CHP'nin Dördüncü Büyük Kurultayı'nda devlet-hükümet cihazı fiilen birleştirildi.⁸³ Partinin dayandığı düşünceler Kemalizm olarak tanımlandı ve yabancı ideolojiler eleştirildi. Kurultayın getirdiği anlayış ve düzenlemeler doğrultusunda 1936 yılında parti-devlet birliği sağlandı, 1937'de de partinin ilkeleri Anayasaya konularak, devletin de ilkeleri haline getirildi.⁸⁴ CHP'nin aldığı bu kararlar, tek partili Cumhuriyet düzenine yeniden dönülmüş oldu.⁸⁵ Parti devlet bütünleşmesi süreci 1937 yılında daha da hızlandı.

Atatürk ile İnönü arasındaki anlaşmazlık konularını üçe ayırmak mümkündür: İlki, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün hükümete müdahalede bulunması, ikincisi dış politikadaki görüş ayrılıklarıdır. Üçüncü konu ise, ekonomik alanda izlenmesi gereken politikadaki ayrılıktır. Atatürk daha liberal bakış açısına sahiptir.⁸⁶ Olay İsmet İnönü'nün başbakanlıktan ayrılmasına kadar gider.⁸⁷ Atatürk'ün ölümünden bir gün sonra İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olarak TBMM tarafından seçilir. Partideki merkezi otorite ve disiplin liderlik kavgasına sebep olmamıştır.⁸⁸

⁷⁷ Y. Gülcan, **a.g.e.**, s. 137.

⁷⁸ Y. Gülcan, **a.g.e.**, s. 168-178.

⁷⁹ Mehmet Gönübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Alkım Kitapevi Yayınları, Ankara 1989, s. 97.

⁸⁰ F. Ahmad, **a.g.e.**, s. 80.

⁸¹ A. C. Ertunç, **a.g.e.**, s. 267-268.

⁸² Ahmet Yıldız, "Recep Peker", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Kemalizm**, c. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 60.

⁸³ C. Koçak, **a.g.m.**, s. 155-156.

⁸⁴ T. Dursun, **a.g.e.**, s. 173.

⁸⁵ Mahmut Goloğlu, **Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)**, Kalite Matbaası, Ankara 1974, s. 189-190.

⁸⁶ C. Koçak, **a.g.m.**, s. 157.

⁸⁷ Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1995, s. 256.

⁸⁸ Y. Gülcan, **a.g.e.**, s. 314.

İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesiyle de Türkiye'de bir döneme adını verecek olan "Milli Şef" dönemi başlamıştır. Bu dönemde başlayan II. Dünya Savaşı tek partili yapının değişmesini sağlamış, daha önceki çok partili denemelerin başarısızlığına rağmen şartların zorlaması iç ve dış etkenler dolayısıyla çok partili hayata geçilmiştir. Çok partili sistem ise otoriter bir parti olan CHP'yi değişime zorlamıştır. Aşağıda bu değişim sürecinin ideolojik boyutta nasıl geliştiği irdelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ

Türkiye’de çok partili siyasi hayata geçiş, Türkiye Tarihi ve Türk Siyaset Tarihi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Bu sebeple çok partili hayata geçişi anlayabilmek açısından bunu zorunlu kılan sebepleri ve bir takım kavramları açıklamakta fayda vardır.

Siyasal hayat dediğimizde aklımıza demokrasi, parti, parlamento ve muhalefet kavramları gelmektedir. Demokrasi, belli bir yönetim sistemi ve onun içindeki güçlerin dağıtımının tanımıdır. Eski Yunanca’da “iktidar” veya “yönetme” anlamına gelen kratos kelimesinden türetilmiştir. Halkın kendi kendini yönetim fikrini ima eder.⁸⁹ Modern demokrasi partiler dışında düşünülemez. Siyasal partiler modern siyasal sistemlerin en önemli unsurlarıdır.⁹⁰ Dilimize Fransızca’dan girmiş olan parti en geniş manasıyla, görüş ve gidişte birlik olan kimselerin meydana getirdiği topluluktur.⁹¹ Tek partinin, parti olarak alınıp alınmayacağına gelince Ergun Özbudun’a göre demokratik olsun veya olmasın hiçbir modern siyasal sistem, halkın siyasal katılmasını sağlayacak bir takım mekanizmalar kurmaktan kaçınamayacağı için bu bakımdan tek partinin parti kavramı içinde düşünülmesi daha yerinde olur. Siyasal partiler belli ölçüde süreklilik göstermeli, siyasal partinin hayatı tek bir seçimle, tek bir sorunla veya belli bir andaki parti liderlerinin ömrüyle sınırlı olmamalıdır.⁹²

⁸⁹ Andrew Heywood, “Demokrasi”, **Sosyal ve Siyasal Teori, Seçme Yazılar** Çeviren: Bican Şahin, der. Atilla Yayla, Siyasal Kitabevi, Ankara 1999, s. 67, 73.

⁹⁰ Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası 1977, s. 1.

⁹¹ Niyazi Berkes, **Siyasi Partiler**, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul 1946, s. 2.

⁹² E. Özbudun, **a.g.e.**, s. 2-3.

Siyasal partilerin olduğu her ortamda parlamento da vardır. Hemen her dilde var olan parlamento sözcüğü, Fransızca'da konuşmak anlamına gelen “parler” fiilinden kaynaklanmış ve zamanla konuşulan yeri anlatmak üzere kullanılmaya başlanmıştır.⁹³ Demokraside siyasal parti, parlamento kavramları kadar önemli olan diğeri bir unsur da muhalefettir. Muhalefetsiz demokrasi düşünülemez. Türkiye’de zamanın şartları bir dönemi tek partili geçirmeyi gerektirse de muhalefet, gerçek demokrasi için gereklidir. İktidarın olduğu bir ortamda onu eleştirecek ve onunla yarışacak muhalefet olmalıdır. Türk devlet geleneğinde iktidar muhalefeti tam olarak hiçbir zaman hazmedememiştir. Bu nedenle Türk devlet geleneğinde iktidar geleneği kadar güçlü bir muhalefet geleneğinin oluştuğundan söz etmemiz zor görünmektedir.⁹⁴ Türkler tarafından kurulan ilk siyasal örgütlenmeler derneklerdir. İlk kez, İkinci Meşrutiyet (1908–1918) döneminde “siyasi fırka”lar kurulmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrası, mütareke döneminde de birçok siyasal dernekler ve fırkalar kurulmuş, bu dernek ve fırkalar genellikle barış, milliyet hareketleri, himaye ve manda sorunları ve Anadolu hareketi konuları üzerinde tartışma açmışlardır. Bu dönemde faaliyet gösteren bazı fırkaların özelliği, aynı zamanda “cemiyet” adını taşımalarıdır. Cumhuriyet döneminin ilk siyasal partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi de “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti”nden doğmuştur.⁹⁵

262 üyesi ve 10 maddeden ibaret bir de tüzüğü bulunan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 10 Mayıs 1921 yılında bir Meclis grubu kurmuş, ve bunun başkanlığını Mustafa Kemal yürütmüştür. 1 Nisan 1923’te yenilenen TBMM seçimleri sonucu 23 Ekim 1923’te Halk Fırkası kurulmuş ve bu parti cumhuriyet ilan edildikten sonra Cumhuriyet Halk Partisi adını almıştır. Böylece “parti” terimi de ilk kez siyasi terminolojimize girmiştir.⁹⁶ Mustafa Kemal, siyasal ütopyasını gerçekleştirmek için basının ve etkili çevrelerin kendisine destek olmasını, muhalefet etmemelerini istemektedir. Ancak kendisine bağlı grup dışında, bütün güç odakları Mustafa Kemal’in kalıcı siyasal liderliğine karşıdır. Bu durumda TCF örgütlenmiştir. Basında, ordu

⁹³ Rauf Bozkurt, Şeref İba, **100 Soruda Parlamento**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2004, s. 1.

⁹⁴ Çetin Halis, “İktidar ve Meşrutiyet”, **Siyaset**, Ed. Mümtaz’er Türköne, Lotus Yayınevi, Ankara 2003, s. 63.

⁹⁵ M. Koçak, **a.g.e.**, s. 25.

⁹⁶ M. Koçak, **a.g.e.**, s. 25-26.

görevini yaptı, artık işi ehline bırakmak gerekir; diktatörlüğe, istibdada doğru gidiyoruz, yollu yazılar çıkmıştır.⁹⁷

TCF, gerçek bir siyasal programa ve ideolojik temele sahipti. İlmli bir liberalizm programı vardı. TCF liderleri, cumhurbaşkanının partiler üstü tarafsız bir konumda olmasını istiyorlardı. Buna rağmen Mustafa Kemal kesinlikle ve açıkça, CHP'yle olan bağını korudu. CHP Mustafa Kemal'in Milli Mücadele'deki silah arkadaşlarınınca başlatılan bu muhalefet hareketine bile tahammül edemeyecekti. TCF, milliyetçi hareket içinde Mustafa Kemal'in önderliğine ve konumuna karşı potansiyel tehlike oluşturan, Türkiye Cumhuriyeti'nin sadece ilk muhalefet partisi değil aynı zamanda Kemalizmin köktenci ve otoriter çizgisine karşı ortaya çıkan, ilk dikkate değer seçenektir.⁹⁸ SCF hareketi ise güdümlü bir demokrasi girişimiydi. Daha önce de değinildiği gibi hükümetin mutlaka denetlenmesi gerekliliğinden doğmuş ve bizzat Mustafa Kemal bunu Fethi Bey'den istemişti. SCF'nin kısa zamanda beklenmedik şekilde başarılı olması, halkın bir şekilde sığınak olarak düşünüp o tarafa yönelmesi, tüm muhaliflerin de başka parti olmadığından SCF çatısı altında toplanmaya başlamaları durumu zorlaştırmış ve SCF girişimi de başarısız olmaya mahkum olmuştu. Sadece üç buçuk ay yaşayabilen parti Mustafa Kemal Paşa ile çatışmamak için bizzat Fethi Bey tarafından fesh edilmişti. Artık tüm demokrasi girişimleri bitmiş, tek partili dönem yeniden başlamıştı. Hükümetin tavrı da bundan sonra değişmiş, inkılapların halka iyice benimsetilmesi gereği kendini göstermiştir.

Türk modernleşme hareketinin en önemli sivil-siyasal örgütü olan CHP devrimlerin başka partiler tarafından ihlal edilebileceği kuşkusuyla, çok partili rejime geçişi ertelemiştir.⁹⁹ Çok partili rejime geçişi sağlamak İnönü'ye nasip olacaktır.

Atatürk'ün İsmet İnönü ile olan görüş ayrılıkları dolayısıyla İnönü'nün siyasetin kıyısına çekildiği bir zamanda, Atatürk hayatta kalsa belki de kendine iktidar imkanı doğmayacak olan İnönü, her şeye rağmen Cumhurbaşkanlığının en güçlü adayı

⁹⁷ H. Ünder, **a.g.m.**, s. 142.

⁹⁸ Eric Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Bağlam Yayınları, İstanbul 1991, s. 7-9.

⁹⁹ Suna Kili, **Cumhuriyet Halk Partisi'nde Gelişmeler**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1976, s. 81.

olmuş,¹⁰⁰ 11 Kasım 1938 günü cumhurbaşkanı ve CHP'nin Değişmez Genel Başkanı seçilmiş¹⁰¹ ve Türkiye'de Milli Şef dönemine girilmiştir.¹⁰² Bayar'ın Başbakanlıktan ayrılması,¹⁰³ Refik Saydam'ın yeni kabineyi kurması, Meclis'ten seçimlerin yenilenmesi kararının çıkmasıyla Milli Şef, parti içinde tartışmasız egemenliğini sağlamıştır. Çünkü seçim kararı alınması demek, Genel Başkanlığın elindeki adayları belirleme yetkisinin kullanılması demektir. Bütün tek partili dönem için, aday gösterilmiş olmak zaten milletvekili seçilmekle eşanlamlıydı.¹⁰⁴

İnönü, Atatürk zamanında siyasal hayatın dışına çıkarılmış olan Milli Mücadelenin etkili isimlerini ara seçim fırsatını kullanarak yeniden TBMM'ye getirdi.¹⁰⁵ Kamuoyuna ve bu kişilere “kavga bitti” mesajı vermiş oldu. Onlara önemli görevler vererek bu liderlerin oluşturduğu muhalefeti etkisiz hale getirmeye çalıştı.¹⁰⁶ Mart sonunda yapılan genel seçimlerle Meclis'e giren 420 üyeden 130'u yeni isimlerdir.¹⁰⁷ Genel seçimin sonucu, İnönü'nün hükümet ve partiden sonra Meclis'te de denetim ve otoritesini artırmış olması, tamamen kendi onayından geçmiş bir Meclis yaratmasıdır.¹⁰⁸

1939 yılı seçimlerinde bir ilk yaşanıp CHP tarihinde ilk defa bir danışma toplantısı olurken¹⁰⁹ 29 Mayıs 1939 günü CHP V. Kurultayı'nda İsmet İnönü “halk idaresini kemale erdirmek” ten söz etmiş ve şöyle demişti:

“...Siyaset sahasında tecrübe geçirmiş adamlar olarak; memleketimizin ihtiyacına ve bünyesine en uygun olan halk idaresi usulünü kemale getirmek idealindeyiz. Bu yolda temiz yürekle çalışıyoruz. Bizden sonra gelecek

¹⁰⁰ Koçak Cemil, “Siyasal Tarih 1923-1950”, **Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, Hazırlayan: Sina Akşin ve Diğerleri, c. 4, Cem Yayınevi, İstanbul 2002, s. 160-161.

¹⁰¹ A. Demirel, **a.g.m.**, s. 130.

¹⁰² Süleyman Güngör, **Muhalefette Cumhuriyet Halk Partisi**, Alternatif Yayınları, Ankara 2004, s. 21.

¹⁰³ H. Uran, **a.g.e.**, s. 348.

¹⁰⁴ S. Güngör, **a.g.e.**, s. 21.

¹⁰⁵ Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayınları, İstanbul 1998, s. 85.

¹⁰⁶ Y. Gülcan, **a.g.e.**, s. 198.

¹⁰⁷ Mete Tuncay, “Siyasal Gelişmenin Evreleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c. 7, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 1975.

¹⁰⁸ C. Koçak, **a.g.m.**, s. 167.

¹⁰⁹ Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Yurt Yayınları, Ankara 1986, s. 219.

vatandaşlara, milletimizin siyasi hayatında ilerlemiş bir seviye terk etmek, başlıca emelimizdir.”¹¹⁰

İnönü’nün bu konuşması çok partili demokrasi için ışık gibi algılanabilirse de bu mümkün olmamış, İkinci Dünya Savaşı, yaşanan sıkıntılar tek parti yönetiminin devamına neden olmuştur. Bu kurultayda tek parti yönetimini sürdürmekle birlikte, parti ve Meclis içinde denetim mekanizması kurmaya yönelik girişimler yapılmıştır. Ülkedeki siyasal denetim eksikliğini gidermek için,¹¹¹ Genel Başkana bağlı ve onun tarafından seçilen bir başkanvekili tarafından yönetilecek 21 kişilik Müstakil Grup oluşturulması kararı alınmıştır.¹¹² Kuruluş amacı; Meclis’te eleştiri ortamı yaratmak, tek parti yönetiminin kontrolsüzlüğünü gidermek, gerek parti gerekse hükümet üzerinde denetimini artırmak olan Müstakil Grup, yapay bir muhalefet grubuydu. Parti grubundaki görüşmelere ve oylamalara katılmasına izin verilmemişti.¹¹³

Falih Rıfki Atay daha sonraki yıllarda kurultayı değerlendirirken; “Müstakil Grub tek parti içindeki murakabe cihazını büsbütün teminatlı kılmak için kurulmuştur...” derken¹¹⁴ **Vatan** gazetesi yazarı Ahmet Emin Yalman da tek partili ülkelerde denetimin gerekliliğine vurgu yapmakta “...Tek parti ile idare edilen bir memleketin başlıca ihtiyaçlarından biri anlayışlı, faal, hassas, dürüst, cesur bir murakabedir.” diye yazmaktadır.¹¹⁵

Demokrat Parti’nin [DP] kurulmasıyla, 1946 yılında Müstakil Grub uygulamasına son verilmiştir.¹¹⁶ Avrupa’da tek parti, tek şef sistemlerinin pek canlı olduğu ve bunun Türk siyasal sistemine çok uygun düştüğü bir sırada, Türkiye’de yine de örgütlü bir muhalefet fikrinin terk edilmemesini göstermesi bakımından Müstakil Grub önemlidir.¹¹⁷

Türkiye’de çok partili siyasal sisteme geçiş nedenleri üzerinde durmadan önce çok partili sisteme geçiş sinyali hiç verilmiş midir? Çok partili sisteme geçiş süreci nasıl

¹¹⁰ F. Giritlioğlu, **a.g.e.**, s. 149-150.

¹¹¹ T. Dursun, **a.g.e.**, s. 174.

¹¹² Mehmet Kabasakal, **Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1991, s. 137.

¹¹³ Mete Tuncay, “Cumhuriyet Halk Partisi (1923 -1950)”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c. 8, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 2023.

¹¹⁴ Falih Rıfki Atay, “Siyasi Olgunlaşma”, **Ulus**, 9 Haziran 1943.

¹¹⁵ Ahmet Emin Yalman, “Murakabe Teminatı”, **Vatan**, 12 Haziran 1943.

¹¹⁶ H. Uyar, **a.g.e.**, s. 85.

¹¹⁷ Taner Timur, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 10-11.

gelişmiştir? İsmet İnönü de bunu gerçekten istemiş midir bu nokta üzerinde durmak gerekir. CHP'nin V. Kurultayında Müstakil Grub'un kurulması, parti ve devlet birliğinin gerçekleştirilmesi için üç yıl önce alınan karardan geri dönülmesinin kararlaştırılması ve bu kararın uygulamaya konması kimi çevrelerce çok partili düzene geçmeyi amaçlayan bir adım olarak değerlendirilmiştir.¹¹⁸ Çok partili sisteme geçiş sürecinde ilk olay ise V. Kurultaydan daha önceye dayanır. Cumhurbaşkanı ve Milli Şef İsmet İnönü 6 Mart 1939'da İstanbul Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada “Halkçı bir idarenin bütün yüksek ve ileri tekamülleri siyasi hayatımızda mütemadiyen tahakkuk ettirilecektir. Milletın murakabesi idare üzerinde hakiki ve fiili olmadıkça ve böyle olduğuna milletçe kanaat edinilmedikçe halk idaresi vardır denilemez. Onun için Büyük Millet Meclisi'nin vazife ifa etmesi en ufak bir tereddüde mahal vermeyecek selabetle olacaktır.” demiştir.¹¹⁹ Metin Toker'e göre, İsmet İnönü, söz konusu konuşmasıyla “yavaş yavaş, kademeli tarzda, alıştırma alıştırma ve yetiştire yetiştire rejimi açmaya kesinlikle kararlı bulunduğunu” ifade etmiştir.¹²⁰

İsmet İnönü'nün bu konuşmasında demokrasiye geçileceğine dair bir ipucu bulunmadığını düşünen Salim Burçak ise “İnönü, demokrasinin temeli olan halk egemenliği sözünü ağzına bile almamış ve çok partili hayata geçileceği hakkında en küçük bir işaret vermemiştir.” demektedir.¹²¹ 1939 ‘da II. Dünya Savaşı başlamış, bu dönemde İnönü çok partili sisteme ilişkin başka bir şey konuşmamıştır.¹²² 1938-1945 yılları Türkiye Cumhuriyeti için olduğu kadar İnönü için de büyük sorunlarla, sıkıntılarla, bunalımlarla, çekincelerle dolu yıllardır.¹²³

Türkiye'de yeni bir dönemin başladığını gösteren önemli bir gelişme, San Fransisko Konferansı'nın devam ettiği günlerde Milli Şef İnönü'nün 19 Mayıs 1945'te yaptığı konuşmadır. Bu konuşmasında İnönü, memleket idaresinde demokratik prensiplerin geçerli olacağını belirtmekte ve şöyle demektedir:

“ Türk Gençleri!

¹¹⁸ Ç. Yetkin, **a.g.e.**, s. 180.

¹¹⁹ Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970, s. 18.

¹²⁰ Metin Toker, İnsan Olarak İnönü, **Hürriyet**, 22-23 Şubat 1974, Aktaran: A. C. Ertunç, **a.g.e.**, s. 345.

¹²¹ Salim Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, Olgaç Matbaası, İstanbul 1979, s. 9, Aktaran: A. C. Ertunç, **a.g.e.**, s. 346.

¹²² Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Trc. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul 1994, s. 22-23.

¹²³ S. Kili, **a.g.e.**, s. 256.

Memleketimizin siyasi idaresi; Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla gelişmeğe devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir.”¹²⁴

İnönü'nün bu konuşması Türkiye'de demokrasiye geçiş için yakılan bir yeşil ışık olarak görülmüş ve mütalaa edilmiştir.¹²⁵ İnönü'nün bu konuşması II. Dünya savaşıdan sonra değişen dünya şartlarına uyum sağlamak amacıyla tek partili sistemden çok partili sisteme geçileceğini göstermesi bakımından önemlidir.¹²⁶ İsmet İnönü'nün bu beyanından sonra kısa sürede Türkiye'de birçok partinin kurulduğunu görüyoruz. Sadece, 1945-1946 yıllarında 15 parti kurulmuş, fakat çeşitli düşünce, görüş ve anlayışta kurulan bu partiler, siyasi mücadele hayatında önemli bir faaliyet gösterememişlerdir. Çalışmaları çok dar bir alanda kalmış ve çoğu teşkilat bile kuramamışlardır.¹²⁷

Çok partili hayata geçişte kurulan ilk parti Milli Kalkınma Partisi'dir. 18 Temmuz 1945'te milyoner Nuri Demirağ tarafından kurulmasına izin verilen parti resmi olarak 22 Eylül 1945 tarihinde kurulmuş,¹²⁸ siyasette önemli bir rol oynamamakla birlikte bu dönemin ilk muhalefet partisi olması¹²⁹ bakımından kayda değerdir. Gerek siyasal çevrelerin, gerekse basının hafiflediği bir parti olarak kalan ve liderinin basın toplantılarında kebaplar ikram etmesi nedeniyle adı “kuzu partisi”ne çıkan bu partinin kuruluşu, yeni partilerin varlığına izin verileceğini göstermesi açısından Türk demokrasi tarihinde özel bir yere sahiptir.¹³⁰ Bu partinin kurucuları Nuri Demirağ,¹³¹ Cevat Rifat

¹²⁴ **Ulus**, 20 Mayıs 1945.

¹²⁵ **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1945; **Ulus**, 20 Mayıs 1945.

¹²⁶ Bekir Koçlar, “Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Hükümet –Muhalefet İlişkisi”, **Türkler**, c. 16, Ankara 2002, s. 754.

¹²⁷ Füzûzan Hüsrev, Tökin, **Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişimi 1839 - 1965**, Elif Yayınları, İstanbul 1965, s. 81.

¹²⁸ Ercan Haytoğlu, “Milli Kalkınma Partisi Kurucusu Nuri Demirağ'ın Hayatı ve Projeleri”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Dergisi**, S. 2, Yıl: 1992, s. 260.

¹²⁹ Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976, s. 14.

¹³⁰ S. Güngör, **a.g.e.**, s. 26.

¹³¹ Nuri Demirağ'ın hayatı ile ilgili geniş bilgi için bakınız: Ercan Haytoğlu “Milli Kalkınma Partisi Kurucusu Nuri Demirağ'ın Hayatı ve Projeleri”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Dergisi**, Sayı: 2, Yıl: 1992, s. 260; Ziya Şakir, **Nuri Demirağ Kimdir?**, İstanbul 1947; Necmettin Deliorman, **Nuri Demirağ'ın Hayatı ve Mücadeleleri**, İstanbul 1957.

Atılhan ve Hüseyin Avni Ulaş'tır. Türk siyasi hayatına çok partili sisteme geçişte kurulan ilk parti olması dışında başka bir katkıda bulunmayan, CHP iktidarına ve bürokrasiye karşı kurulan Milli Kalkınma Partisi, burjuvazinin özellikle sanayi burjuvası ile İslamcı ve milliyetçi kesimlerin partisiydi. Devletçiliği reddetmekte ve Rus taraftarı olarak nitelediği CHP'ye şiddetle karşı çıkmaktaydı.¹³² 1946'da ve daha sonra katıldığı seçimlerde başarı sağlayamadı, 22 Mayıs 1958'de feshedilmiş sayıldı.¹³³

Cumhurbaşkanı İnönü'nün 19 Mayıs konuşması ardından 1 Kasım 1945'te Meclis açış konuşmasında demokratik hayata geçileceğine dair ifadeleri daha açık ve kesindir. Bu konuşmayı yaparken Milli Kalkınma Partisi yokmuş gibi konuşan İsmet İnönü, "...Demokratik karakter bütün cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük prensip olarak, hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka, zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak, daima itham edilmiştir. Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır." demiştir.¹³⁴ İsmet İnönü bu konuşmasında, tek partili sistemde önemli siyasi düzeltmeler yapmaya hazırlandığını ima etti. Sistemdeki temel eksikliğin, bir muhalefet partisinin yokluğu olduğunu kabul ediyordu.¹³⁵ İnönü'nün bu beyanatı, başka partilerin kurulması ve faaliyetlerine fiili müsaadesi olarak nitelenebilir.¹³⁶

Kemal Karpat'a göre ise İnönü'nün bu aşamada aklındaki, Halk Partisi iktidarına meydan okumayacak oldukça sınırlı bir demokrasidir.¹³⁷ Yine bunu destekleyen diğer bir görüşe göre İnönü'nün kafasındaki "çok partili sistem", en azından ilk tasarlandığında, aslında, iktidardaki bir CHP ile, bu partinin içinden çıkan ve "güvenilir" kişilerin kuracağı bir muhalefet partisinden oluşan bir sistemden ibaretti. Bu tasarım, daha önceki dönemdeki SCF ve Müstakil Grup uygulamalarından çok da farklı değildi. SCF ve Müstakil Grup gibi kontrollü bir muhalefet kurulmasını hararetle destekledi. 1945 yılı boyunca yaptığı konuşmalar ve izlediği politikalarla, CHP içinde

¹³² H. Uyar, *a.g.e.*, s. 196.

¹³³ Teziç Erdoğan, **100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler)**, Gerçek Yayınları, İstanbul 1976, s. 253-255.

¹³⁴ **Ulus**, 2 Kasım 1945.

¹³⁵ F. Ahmad *a.g.e.*, s. 23.

¹³⁶ Vladimir I Danilov, "Çok Partili Sisteme Geçiş Türk Demokrasisinin Gelişmesinin Önemli Bir Sayfası", **XI.TTK Kongresi Kongrede Sunulan Bildiriler**, TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 2315.

¹³⁷ Karpat Kemal Turkey's Politics, **The Transition to a Multi-Party System**, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1959, s. 147, Aktaran: A. C. Ertunç, *a.g.e.*, s. 347.

bazı temel eleştirilerde bulunan Bayar ve arkadaşlarını CHP'den ayrılmaya ve yeni bir parti kurmaya zorladı.¹³⁸

CHP, 1923'ten itibaren 20 yıl boyunca, tepeden devrimci değişimler dayatmıştı. Bu değişimler, sıradan halkın yaşamında ekonomik anlamda hiçbir önemli iyileşmeye yol açmamış ve onları Kemalist rejime yabancılaştırmıştı. Bu yabancılaşma, artık kırılma noktasına kadar gerilmişti. Büyüyen ve artık ses veren muhalefet, bunun bir tezahürüydü.¹³⁹ İsmet İnönü'nün yaptığı konuşmalar çok partili sistemi istediğini gösterir, fakat bir de çok partili sisteme geçişte etkili olan, adeta bunu zorunlu kılan iç ve dış nedenler vardır. Bunları inceleyelim.

I. Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Nedenler

Türkiye’de çok partili hayata geçişte etkili olan bazı iç nedenler vardır. Bunlar CHP’yi zorunlu olarak değişime zorlamıştır. II. Dünya Savaşı, halkı bezdiren ağır vergiler, DP’nin kurulması, basının yoğun muhalefeti gibi bu etkiler aşağıda irdelenmektedir.

A. İkinci Dünya Savaşı

Çok partili hayata geçiş aşamasında İkinci Dünya Savaşı hem iç hem de dış nedenler arasındadır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk dış politikasının amacı, savaşa katılmadan Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak oldu. Türkiye'nin tarafsızlığı, bu bakımdan, küçük bir devletin bağımsız bir güç olarak kendisini saldırıdan koruyup, dev ülkeler arasında bir denge ögesi olma politikasının uygulaması olmuştur.¹⁴⁰ Bu yıllarda Türkiye Cumhuriyeti ve İnönü, ana siyasa olarak Atatürk'ün “yurtta barış, dünyada barış” ilkesi doğrultusunda savaşın dışında kalmayı kararlaştırmıştır.¹⁴¹ İkinci Dünya Savaşı sırasında, stratejik konumu nedeniyle, gerek Müttefikler, gerek Mihver Devletleri, Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak için çaba harcamışlar ve bu yönde baskı yapmışlardır.¹⁴² Bir asker olarak yetiştiği ve başarılı bir yönetici olduğu

¹³⁸ Ahmet Demirel, “İnönü”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, c. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 131.

¹³⁹ F. Ahmad, **a.g.e.**, s. 24.

¹⁴⁰ Edward Weisband, **II. Dünya Savaşı ve Türkiye**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2002, s. 9.

¹⁴¹ S. Kili, **a.g.e.**, s. 256.

¹⁴² Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, c. 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul 1994, s. 407.

halde, İnönü, zamanının ve enerjisinin en büyük bölümünü dış sorunlara ayırmış,¹⁴³ ülkeyi savaş gibi bir felaketin içine sokmamak için büyük uğraş vermiş ve bunda başarılı olmuştur. Çünkü Türkiye'nin ne yeni yeni kazanmak istediği ve ne de elinden çıkarması için korumaya çalıştığı sömürge toprakları vardı. Dolayısıyla, herhangi bir grubun yanında bir başka gruba karşı savaşmakta da hiçbir çıkarı yoktu.¹⁴⁴ Devlet Başkanı İsmet İnönü'nün, tüm uygulamalarda en önemli yardımcısı ise Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'ydü. Amaç Avrupa'daki güçler dengesinin korunması ve her türlü serüvenci politikadan uzak durulmasıydı.¹⁴⁵

İkinci Dünya Savaşı'nın rüzgarları Akdeniz ve Balkanlar üzerinde esmeye başlayınca Türkiye'de, hazırlık çabaları görüldü.¹⁴⁶ İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'de yarattığı olumsuzlukların en önemlisi ekonomik alanda olmuş, Türkiye savaşa girmediği halde uygulamaya koyduğu savaş ekonomisi nedeniyle ekonomik kriz ile karşı karşıya kalmıştır.¹⁴⁷ Türkiye, savaşa hazırlıksız yakalanmıştı. Yurt içinde beş yıllık sanayi programı yeni bitmiş, buna rağmen sanayileşmede istenilen düzeye gelinememişti. Gerek tüketim, gerekse yatırım malları bakımından ithalata bağımlılık devam ediyordu. Savaşın çıkmasıyla birlikte ithalat imkanı büyük ölçüde ortadan kalkmış, içerde kısa sürede mal darlıkları görülmeye başlamıştı.¹⁴⁸ Genç nüfusun savaş nedeniyle askere alınması ve üretimde ani düşüş nedeniyle savaş öncesinde başlayan sanayileşme ve kalkınma planı hazırlıkları bütçe gelirlerinin ağırlıklı olarak savunma harcamalarına ayrılması yüzünden ertelenmişti.¹⁴⁹ Uygulanan savaş ekonomisi, köyde ve kentte karaborsadan aşırı kar elde eden bir tüccar kesiminin ortaya çıkmasını sağlamıştı.¹⁵⁰ Perakende kanalıyla gittikçe daha az ürün bulunur olmuştu.¹⁵¹

Yine o yıllarda “İaşe Müsteşarı Muavini” olarak görev yapmış olan Şevket Süreyya'nın bizzat görüp duyduklarından hareketle ulaştığı tespitler, ülkenin yaşadığı

¹⁴³ E. Weisband, **a.g.e.**, s. 20.

¹⁴⁴ Cemil Koçak, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Cumhuriyetin Barış Politikası”, **Yapıt**, Sayı:8, Ocak1984 85, s. 19.

¹⁴⁵ E. Weisband, **a.g.e.**, s. 9.

¹⁴⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 208.

¹⁴⁷ H. Konyar, **a.g.e.**, s. 119.

¹⁴⁸ T. Çavdar, **a.g.e.**, s. 355.

¹⁴⁹ Ş. Karatepe, **a.g.e.**, s. 78-83.

¹⁵⁰ Ronnie Margulies ve Ergin Yıldızoğlu, “Tarımsal Değişim 1923-70”, **Geçiş Döneminde Türkiye**, Belge Yay., İstanbul 1990, s. 296.

¹⁵¹ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 289.

şartları ifade etmesi açısından son derece önemlidir: “Şartlar gerçekten kötüydü. Ve sabah güneş doğarken gözünü yeni güne açan her vatandaş, o gün sofrasına bir dilim ekmek koyup koyamayacağını düşünüyordu.”¹⁵² Şekere narh konması gibi alınan önlemler halk kitlesi için yaşam koşullarını bir parça olsun düzeltmeyi bile başaramamıştır. ¹⁵³ Ekonomik alanda yaşanan sıkıntılar sık sık İnönü’nün de karşısına çıkmıştır. Nitekim bir yurt gezisinde İnönü, karşısına kasıtlı olarak çıkarılan bir çocuğa, “Evet sizleri şekersiz bıraktığım günler oldu, fakat babasız bırakmadım” der.¹⁵⁴

Savaş yıllarındaki Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetleri de önlenemeyen enflasyonist baskıların halk yığınlarının sabrını taşırmamasını önlemek ve büyük kentlerin temel ihtiyaçlarını karşılamak gibi sorunlarla uğraştı.¹⁵⁵ Kısaca özetlersek savaş sonrası Türkiye’inde günün temel konusu, hemen hemen bütün kesimlerde büyük sıkıntılara yol açan hükümetin ekonomik politikasıydı.¹⁵⁶

B. Milli Korunma Kanunu

İkinci Dünya Savaşı sırasında savaş nedeni ile ülke çok zor durumda bulunuyordu. Savaş yıllarındaki ekonomik zorlukları aşmak için¹⁵⁷ Milli Korunma Kanunu 18 Ocak 1940’ta kabul edildi. Yasa, hükümete ekonomiyi yeniden düzenlemek amacıyla o zamana dek görülmemiş ölçüde geniş yetkiler veriyordu.¹⁵⁸ Devletin ekonomiye müdahale olanakları genişliyor, buna karşılık özel girişim adeta tamamen devletin vesayeti altına giriyordu.

Milli Korunma Kanunu ile hükümet, sanayi ve maden kuruluşlarının neleri, ne miktarda üreteceği ve bu hedeflere ulaşmak için işletmelerde yapılması zorunlu değişiklik ve genişletmeleri saptamaya ve bunları kontrol etmeye yetkili kılındı. Hatta söz konusu zorunlu önlemlere uymayan kurumlara devletin bizzat el koyması benimsendi. İç ve dış ticarete sıkı sınırlamalar getirilerek fiyat kontrolleri ve tespiti için birçok önlem alındı ve çoğu halde devletin bizzat ithalat yapabileceği kabul edildi. Milli

¹⁵² Ş. S. Aydemir, **a.g.e.**, s. 203-204.

¹⁵³ Çetin Yetkin, **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi**, s. 189-190.

¹⁵⁴ Ali Rıza Cihan - Abdullah Tekin, **Çağdaş Devlet Adamı İsmet İnönü**, Tekin Yayınevi, Ankara 1989, s. 99.

¹⁵⁵ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-1985**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1998, s. 63-65.

¹⁵⁶ F. Ahmad, **a.g.e.**, s. 24.

¹⁵⁷ Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Kitap: III: Dünya Savaşı’ndan 1971’e**, Belge Yayınları, İstanbul 1989, s. 147.

¹⁵⁸ B. Lewis, **a.g.e.**, s. 295.

Korunma Kanunu'na dayanılarak mallara el koyma, narh uygulamalarına yönelik kararlar, İaşe Müsteşarlığı'nın oluşturulması, Petrol Ofisi'nin kurulması, özel teşebbüse ait üretim araçlarına el konulması, karne uygulaması gibi kararlar alındı. Ekmek karnesi en tipik karar örneğiydi. 7 yaşına kadar çocuklara günde 187.5 gram, 7 yaşından büyüklere 375 gram ve ağır işlerde çalışanlara da 750 gram ekmek tahsis edilmişti.¹⁵⁹

Milli Korunma Yasası tüm iddialarına karşı spekülasyonu, ihtikarı ve karaborsayı önleyememiştir. Alınan önlemler yeterli olmamış. Fiyatlar hiç beklenmedik ölçüde yükselirken, karaborsa olduğu gibi devam etmiştir.¹⁶⁰ Yasa değişik tarihlerde çeşitli değişikliklere uğramış, 15 Haziran 1960'ta yürürlükten kaldırılmıştır.¹⁶¹

C. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu

II. Dünya Savaşı'nın zorlukları uygulamaya konan yeni vergilerle kendini göstermiştir. Savaş döneminde yürürlüğe konan vergi yasalarından biri de 26 Nisan 1942'de TBMM tarafından çıkarılan Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'dur. Hükümet savaş yıllarında yüksek kazançlar sağlayan savaş zengini büyük toprak sahiplerinden Toprak Mahsulleri Vergisi alınmasına karar vermiştir.¹⁶²

Tarımsal ürün fiyatlarında oluşan rantları yok etmek amacını taşıyan ve Varlık Vergisi'ne koşturularak yürürlüğe giren Toprak Mahsulleri Vergisi, tarım sermayesinde Varlık Vergisi'ne eşit bir etki yapmasının yanı sıra, tahakkuku, uygulayıcı memurların rekolte tahminlerine bırakıldığı için bürokrasinin yolsuzluk ve rüşvete bulaştığı yönünde şaibelere de yol açmıştır.¹⁶³ Kırsal alanda biriken servetin yeniden geri alınması için düşünülen vergi büyük ölçüde eski aşar vergisinin bir benzeri olarak uygulamaya konulmuştur. Amaç zirai gelirlerin vergilendirilmesidir.¹⁶⁴

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu, kırsal kesimde, geniş yığınlar üzerinde etkili olmuş ve genel bir hoşnutsuzlukla karşılanmıştır.¹⁶⁵ Büyük çiftçi ve toprak sahiplerinden alınması planlanan bu verginin asıl yükünü küçük çiftçi ve üreticiler

¹⁵⁹ Tevfik Çavdar, **Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)**, İmge Kitabevi, Ankara 1992, s. 219.

¹⁶⁰ Cemil Koçak, "Siyasal Tarih 1923-1950", **Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, Hazırlayan: Sina Akşin ve Diğerleri, c. 4, Cem Yayınevi, İstanbul 2002, s. 170.

¹⁶¹ Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1995, s. 376.

¹⁶² C. Koçak, **a.g.m.**, s. 170.

¹⁶³ Erkan Şenşekerci, **Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)**, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s. 176.

¹⁶⁴ C. Koçak, **a.g.e.**, s. 171.

¹⁶⁵ C. Koçak, **Milli Şef Dönemi**, Yurt Yayınları, Ankara 1986, s. 567.

çekmiştir. Beklenen sonuç alınamadığı gibi bu vergi büyük çiftçilerin de tepkisine neden olmuştur.¹⁶⁶ Büyük çiftçilerin ve toprak ağalarının yanında karın tokluğuna çalışmağa mecbur bırakılan köylü ve çiftçiler, CHP'ye ve ona dayanan tek parti yönetimine cephe almışlar ve çok partili hayata geçildiğinde, savaş yıllarının acılarını unutmamışlardır. CHP karşısında ciddi bir muhalefet partisi olarak yer alan DP'nin tabanının köylü, çiftçi ve üreticilere dayanmasının altında bu acıların yattığı bilinen bir gerçektir.¹⁶⁷

Yasanın kısa sürede isteneni veremediği görülerek 21 Mart 1944 tarihinde TBMM'ne yeni bir "Toprak Mahsulleri Vergisi" yasa tasarısı sunuldu. Mecliste birinci ve ikinci yasa tasarılarının oylamasına 170'e yakın milletvekili katılmamıştır. Bu rakam parti içinde ciddi bir muhalefetin, en azından hoşnutsuzluğun odaklanmış olduğunu göstermektedir.¹⁶⁸ Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu, 24 Ocak 1946'dan itibaren kaldırılmıştır, ancak bu vergiye duyulan tepkiler uzun süre devam etmiştir.

Ç. Varlık Vergisi

Savaşın devam ettiği yıllarda ekonomik sıkıntılar da artıyordu. Mal kıtlıkları alabildiğine genişlemişti. 1942 yılına zorluklarla girildi. 13 Ocak 1942'de ekmek tüketimi sınırlandı ve vesikaya bağlandı. Refik Saydam'ın aniden vefatı üzerine yerine Saraçoğlu Hükümeti geldi. Bu hükümet döneminde denetim altında tutulan bir çok malın fiyatı serbest bırakılmasına ve Milli Korunma Yasası gereği alınan kararlar yumuşatılmasına rağmen¹⁶⁹ ekonomik sıkıntılar hızla devam etti. Milli Şefin 1942'deki Kayseri gezisinde halk, "Açız" diye haykırarak otomobilinin üstüne çıkmıştı.¹⁷⁰ Cumhurbaşkanı İnönü de, 1 Kasım 1942' de, TBMM'ni açış konuşmasında vurguncu tüccarlara kızılıyordu.¹⁷¹ Bu konuşmadan kısa süre sonra 11 Kasım 1942'de Varlık Vergisi Kanunu çıkarıldı. Devlet bu vergi ile, savaş ekonomisi şartlarından yararlanarak aşırı kazançlara ve servet birikimlerine kavuşan "savaş zenginlerini" vergilendirmeyi ve

¹⁶⁶ Yaşar Özüçetin, "Demokrasiye Geçiş", Demokrat Parti'nin Kuruluşu, 1946 Seçimleri", **Türkler**, c.16, Ankara 2002, s. 765.

¹⁶⁷ Osman Akandere, **Milli Şef Dönemi**, İz yayıncılık, İstanbul 1998, s. 172.

¹⁶⁸ T. Çavdar, **a.g.e.**, s. 382.

¹⁶⁹ Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 259.

¹⁷⁰ Oğuz Ünal, **Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu, Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Sisteme Geçiş Süreci**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994, s. 112.

¹⁷¹ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 290.

böylece onların aşırı ölçüde sahip oldukları haksız kazançların bir bölümünü geri almayı amaçlamıştı. Böylece yükselen fiyat hareketlerinin doğurduğu enflasyon da önlenecekti.¹⁷²

Varlık Vergisi Kanunu, savaşın başından itibaren geçen zamanda elde edilen servet ve kazançlara -hatta bir ölçüde müsadere görüntüsü altında- hükümet tarafından el konulmasına olanak veren bir düzenlemeydi. Gerçi yasa, bütün “savaş zenginleri”nin vergilendirilmesini öngörmüştü, ama uygulama daha değişik oldu.¹⁷³

Vergi mükellefleri şöyle sıralanıyordu: Kazanç ve buhran vergileri mükellefleri, büyük çiftçiler sahip oldukları binaların ve hisseliye hisselerine düşen bir yıllık gayri safi gelir toplamı 2500 TL ve arsalarının vergide kayıtlı değeri 5000 TL'den yukarı olup, bu miktarın tenzilinden sonra mütebaki irat ve kıymetlerle vergi verebileceği komisyonlarca kararlaştırılanlar, 1939 yılından beri kazanç ve buhran vergilerine tabi bir iş ya da teşebbüsle uğraştığı halde yasanın yayını itibarıyla işini terk ve tasfiye etmiş olanlar, meslekleri tacir, komisyoncu, tellal ve simsar olmadığı halde, 1939'dan beri bir defaya mahsus bile olsa ticari muameleye tavassut edip karşılığında para veya mal almış olanlar.¹⁷⁴

Vergi miktarı il ve ilçelerde oluşturulan komisyonlar tarafından belirlenmekteydi. Mükellefler ise vergilerini on beş gün içinde ödemek durumundaydılar. Vergilerini ödemeyenlere karşı çok sert önlemler alınmıştı. Böyleleri doksan gün hapsediliyor ve mallarına mülklerine el konuluyordu. İstanbul ve Ankara'da yayınlanan gündelik gazetelerde suçlu görülmüş olanların sürgüne gönderilecekleri, ağır işlerde çalıştırılacaklarını bildiriyordu.¹⁷⁵ Borçlarını bir ay içerisinde ödeyemeyenler ise Aşkale'ye, Sivas-Erzurum demiryolu yapımında çalışmaya gönderilmişlerdi. Kısa sürede vergi gayri müslimlerin servetlerini tasfiye görüntüsünü almıştı.¹⁷⁶ 15 Mart 1943'e kadar Aşkale'ye gönderilenlerin sayısı 300'ü bulmuştu. Bunlar arasında yalnızca üçü Türk asıllı ötekileri ise Yahudi, Rum ya da Ermeni'ydi. Bu usul, vergi yürürlükte

¹⁷² O. Akandere, **a.g.e.**, s. 173.

¹⁷³ Cemil Koçak, **“Siyasal Tarih 1923-1950”, Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, Hazırlayan: Sina Akşin ve Diğerleri, c. 4, Cem Yayınevi, İstanbul 2002, s. 171.

¹⁷⁴ T. Çavdar, **a.g.e.**, s. 380.

¹⁷⁵ E. Weisband, **a.g.e.**, s. 220.

¹⁷⁶ T. Çavdar, **a.g.e.**, s. 380.

kaldığı sürece uygulandı.¹⁷⁷ Aşkale'ye gönderilen 1400 kişiden 1229'u İstanbul'dandı ve bunların 21'i çalışma yerinde ölmüştü.¹⁷⁸

Varlık Vergisi, bir kazanç ve sermaye vergisi olarak düşünülmesine rağmen uygulamada bu vergi; gayri müslimlere, dönme olan Türk vatandaşlarına ve Türkiye'de oturan ecnebilere yönelik olmuştur. Bu verginin uygulanmasında gayri Müslim azınlıklar, Müslüman Türklere göre 4 misli daha ağır oranda vergilendirilmişlerdir. Varlık Vergisi, ticaretle uğraşan Türk ve Müslüman kesime de uygulanmış ancak bu kesime vergi indirimi ve ödemelerde kolaylıklar getirilmiştir.¹⁷⁹ Varlık Vergisi Türkiye'nin yurt dışındaki imajını zedeleyen bir vergi olmuştur. Azınlıklara yönelik hoşgörü yaklaşımının değişmiş olması ve azınlıkların gördüğü muamele Türkiye'ye yönelik eleştirilerin artmasına sebep olmuş, vergideki haksızlık, belli toplumsal kesimin hedef alınması iktidarda olan CHP'yi yaralamıştır.¹⁸⁰

Varlık Vergisi Kanunu, her ne kadar asıl etkisini gayri müslim azınlıklar üzerinde göstermişse de, sermaye sahibi grupların hükümete ve daha geniş bir ifade ile yönetime karşı olan güvenlerinde önemli bir sarsıntı yaratmıştır. Varlık Vergisi Kanunu uygulaması ile, özellikle İstanbul'daki önemli sermaye sahibi gayri müslim azınlıkların ekonomideki mevcut egemenlikleri ağır bir darbe yemiş ve gayri müslimlerden müslüman işadamlarına doğru önemli bir sermaye kayması olmuştur.¹⁸¹ 15 Mart 1944'te İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen eleştirilerin etkisiyle¹⁸² Varlık Vergisi ve yasayla ilgili bütün cezalar, sürmekte olan kovuşturmalar, tahsil edilmemiş 108 milyon liraya yakın vergi alacağı kaldırıldı.¹⁸³

D. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

Türkiye'de toprak her zaman önemli bir konu olmuş buna yönelik kanunlar konulmuş ve uygulanmıştır. Mustafa Kemal toprak meselesini ciddi bir mesele olarak düşünmüş, daha Cumhuriyet ilan edilmeden "Köylü Efendimizdir." demiştir. 1928 yılı TBMM'yi açış konuşmasında, hükümete, özellikle doğu illerinde "toprağı olmayan

¹⁷⁷ E.Weisband, **a.g.e.**, s. 220.

¹⁷⁸ T.Çavdar, **a.g.e.**, s. 380.

¹⁷⁹ O. Akandere, **a.g.e.**, s. 176-179.

¹⁸⁰ T. Çavdar, **a.g.e.**, s. 381.

¹⁸¹ Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Yurt Yayınları, Ankara 1986, s. 567.

¹⁸² Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 291.

¹⁸³ E. Weisband, **a.g.e.**, s. 224.

çiftçilere toprak sağlamak meselesiyle önemli olarak” uğraşmak emrini vermiştir. Nitekim 8 Haziran 1929 tarih ve 1505 sayılı “Şark Menatıkı Dâhilinde Muhtaç Zürraa Tevzii Edilecek Araziye Dair Kanun” çıkartılmıştır. Bu kanuna göre, doğu illerinden batıya nakledilen kimselerin arazisini, “köylü, aşiret efradı, göçebe ve muhacirlere” vermeye hükümet yetkili kılınmıştır.¹⁸⁴ Atatürk, 1936 yılının TBMM’yi açış konuşmasında, hazırlanmakta olan toprak yasasının kısa bir zaman içinde çıkarılmasını ve topraksız köylü bırakılmamasını istemiştir. Ancak sonuçları görememiştir.¹⁸⁵

Başbakan İsmet İnönü ise, 9 Kasım 1929’da yaptığı bir konuşmada konuyu ele almanın zamanın geldiğini belirtmiş ayrıca TBMM’de sayıları ve gücü azımsanmayacak kadar önemli olan büyük toprak sahiplerine, topraklarının güvence altında olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁶ 12 Aralık 1936’da Milli İktisat ve Tasarruf Haftası’nı açan nutkunda ise Türk köyünün bugünkü usul ve vasıtalarla verebileceğinin azamisini verdiğini, ondan daha fazlasını almak için ancak radikal tedbirlere baş vurmak lazım geldiğini söylemiştir.¹⁸⁷ İnönü, savaş yıllarında 1941 ve 1943 yılı TBMM açış konuşmalarında toprak meselesinin Meclis’e sunulacak bir yasa ile çözümlenmiş olacağından söz etmiştir.¹⁸⁸ Görüldüğü gibi Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kuruluşunun daha ilk günlerinden itibaren toprak konusu üzerinde önemle durmuştur. Ancak, toprak mülkiyeti üzerinde esaslı bir değişiklik gerçekleştirememiştir.¹⁸⁹

1944 yılında yaşanan olaylar sonraki yıllarda gelişecek olayların adeta habercisi olmuştur. İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna doğru gündeme gelen ve Türkiye’deki muhalefeti daha da belirginleştiren en önemli kanun Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’ dur.¹⁹⁰ İkinci Dünya Savaşı’nda orta ve yoksul köylülüğün iktisadi durumu, uygulanan devlet politikalarından dolayı feci şekilde bozulmuştu; bir

¹⁸⁴ Süleyman İnan, “Toprak Reformunun En Çok Tartışılan Maddesi: 17. Madde”, **Journal of Historical Studies**, 3(2005), s. 45.

¹⁸⁵ S. İnan, **a.g.m.**, s. 46.

¹⁸⁶ M. Albayrak, **a.g.e.**, s. 21.

¹⁸⁷ Ş. S. Aydemir, **a.g.e.**, s. 323.

¹⁸⁸ S. İnan, **a.g.m.**, s. 46.

¹⁸⁹ Feroz Ahmad ve Bedia Turgay, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Kronolojisi (1945-1971)**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976, s. 12.

¹⁹⁰ Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix Yayınları, Ankara 2004, s. 20.

toprak dağıtma projesiyle onlarla barışma mümkün olabilirdi.¹⁹¹ Hükümet bu amaçla ve Atatürk'ün topraksız köylüye toprak dağıtılmasına yönelik vasiyetini yerine getirmek amacıyla İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra toprak reformu konusunu yeniden gündeme getirdi. Bir görüşe göre de; toprak reformu CHP içindeki sol ve radikal kanadın büyük toprak ağalarına karşı küçük ve yoksul köylülüğün iktisadi durumunu düzeltme, bu yolla onları yanına alma girişimidir.¹⁹²

Tarım Bakanlığı'nca hazırlanan ve Bakanlar Kurulu'nun 17 Ocak 1945 tarihli yazısıyla birlikte “Topraksız Köylüye Toprak Dağıtılmasına ve Çiftçi Ocaklarının Kurulmasına” dair kanun TBMM'ye gönderildi.¹⁹³ Bu tasarı, toprak reformuna en ciddi bir başlangıçtı. Küçük çiftçilerin birçoğu düşük bir yaşam sürüyordu. Yaklaşık 3 milyon köylü ailesinin yeterli toprağı yoktu.¹⁹⁴ Tasarı topraksız ve toprağı az olan köylülerle çiftçilik yapmak isteyenlere, geçimlerine yetecek kadar toprak dağıtmak ve dağıtılan toprağın sürekli işletilmesi içinde gerekli donatımı sağlamak amacındaydı.¹⁹⁵ Bu yasa ile dolaylı olarak büyük toprak sahiplerinin siyasal gücü de kırılmak istenmekteydi.¹⁹⁶ Bütün bu amaçlar birlikte değerlendirildiğinde Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, toprak dağıtımı yasası olmanın da ötesinde, bir tarım reformunu amaçladığını söyleyebiliriz.

Kanun tasarısının TBMM'de görüşülmeye başlanmasıyla birlikte, Meclis üyeleri iki gruba ayrılmıştır. Tasarının lehinde olanlar meseleye daha çok sosyal ve entelektüel açıdan bakan sivil ve askeri kökenden gelen aydın ve memurlardı. Genellikle büyük toprak sahibi olan ve tasarıya karşı çıkan grup ise meseleyi teknik yönden ele almaktaydılar. Bunlar toprağın bölünüp parçalanması yerine mevcut ziraat sisteminin muhafazası ve ziraat usullerinin modernleştirilmesi ve kuvvetlendirilmesini istiyorlardı.¹⁹⁷ Yasa tasarısının en çok tartışılan maddeleri 17. ve 21. maddeler olmuştur. 17. madde de “Topraksız veya az topraklı ortakçılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi dağıtmaya esas tutulan miktarın üç katı sahibine bırakılmak

¹⁹¹ M. Asım Karaömerlioğlu, “Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Hikayesi” **Birikim**, S. 107, Mart 1998, s. 42.

¹⁹² Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1968, s. 232.

¹⁹³ M. Albayrak, **a.g.e.**, s. 22.

¹⁹⁴ E. J. Zürcher, **a.g.e.**, s. 305.

¹⁹⁵ O. Akandere, **a.g.e.**, s. 358.

¹⁹⁶ Erkan Şenşekerci, **Türk Devriminde Celal Bayar (1918–1960)**, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s. 178.

¹⁹⁷ Osman Akandere, **a.g.e.**, s. 359.

şartıyla yukarda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak olan arazi 50 dönümden aşağı olamaz deniyordu. Tartışmalara neden olan bir diğer önemli madde olan 21.madde toprakların kamulaştırma bedelinin gerçek değer üzerinden belirlenmesini öngörüyordu. Tasarı Meclis'te 14-18 Mayıs tarihleri arasında görüşüldü.¹⁹⁸

Muhallifler, reforma doğrudan doğruya itiraz edemediklerinden, dolambaçlı yollardan gitmekteydiler.¹⁹⁹ 1945 Bütçe görüşmelerinde “Dünya’da yeni açılmakta olan safhanın icaplarına ve gerçeklerine uyarak yepyeni bir zihniyetle hareket olunmasını...” öneren Adnan Menderes çıkışını Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmelerinde yaptı.²⁰⁰ “Bu tasarı ile kurulmak istenen ocaklar geri bir zihniyete dayanmaktadır. Bunlar Nasyonal Sosyalist Sistemin Erihhof Kanunu'ndan (İskan Toprak Kanunu) hemen hemen aynen alınmış düşünce ve hükümlerdir” eleştirisini yapmıştı.²⁰¹ Bu eleştiriler Adnan Menderes’in politika hayatında bir anda ön plana çıkmasına, kamuoyu ve basında geniş yer alarak popüler olmasına sebep olmuştur.²⁰² Muhalefetin ekonomik gerekçeler üzerinde odaklaşmasına karşılık hükümetin otoriter tutumu nedeniyle sert tartışmalara rağmen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu 11 Haziran 1945’te Meclis’te kabul edildi.²⁰³

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve bütçe görüşmelerinin görüşülmesi sırasında Türkiye’de muhalefet canlanmıştır. Bunda 1945 Nisan’ında San Fransisco’da Birleşmiş Milletler’i kuracak ülkelerin bir araya gelmesi ve Türkiye’nin de Dışişleri Bakanı’nın başkanlığında bu toplantıya katılması etkilidir. Bu durum muhaliflere cesaret vermiştir.²⁰⁴ Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu hiç uygulanamadığından istenen sonuçlar alınamamıştır. Aksine CHP içindeki muhalefet güçlenmiştir.²⁰⁵ Kanun, önemli siyasi sonuçlar doğurmuştur. CHP içinde ve dışında derin çatlaklar yaratmış ve nihayet bu çatlaklar nedeniyle çok partili hayata geçişe önemli bir etki sağlamıştır.²⁰⁶ 17 Kasım

¹⁹⁸ F. Ahmad ve B. Turgay, **a.g.e.**, s. 13.

¹⁹⁹ Cem Eroğul, **Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitapevi, Ankara 1990, s. 10.

²⁰⁰ Taner Timur, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 12.

²⁰¹ Necdet Ekinci, “İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları”, **Türkler**, c. 16, Ankara 2002, s. 726.

²⁰² O. Akandere, **a.g.e.**, s. 366.

²⁰³ F. Ahmad ve Bedia Turgay, **a.g.e.**, s. 13.

²⁰⁴ T. Timur, **a.g.e.**, s. 11.

²⁰⁵ F. Ahmad ve B. Turgay, **a.g.e.**, s. 13.

²⁰⁶ M. Asım, Karaömerlioğlu, “Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun Hikayesi”, **Birikim**, S. 107 , Mart 1998, s. 31.

1947’de CHP Toprak Yasasının 17. maddesini kaldırmıştır.²⁰⁷ 27 mart 1950’de “Çiftçiye topraklandırma hakkındaki 4753 sayılı kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bu kanuna bazı maddeler ve geçici maddeler eklenmesine dair” olan 5618 sayılı kanun çıkarıldı. İş, hamleci ruhundan sıyrıldı ve bu hikâye de böylece bitti.²⁰⁸

E. Dörtlü Takrir, Demokrat Partinin Kurulması ve Çok partili Siyasi Hayata Geçiş

Milli Şef İnönü 19 Mayıs 1945’te yaptığı konuşma hakkında Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşaviri Nihat Erim’i çağırarak 19 Mayıs söylevi hakkındaki görüşlerini öğrenmek istemiş, kendisine tek parti rejiminin sakıncalarından söz açmıştı: “Ben ömrümü tek parti ile geçirebilirim. Ama sonunu düşünüyorum, benden sonrasını düşünüyorum bu sebepten, vakit geçirmeksizin işe girişmeliyiz.” diyordu.²⁰⁹ Mili Şef İnönü’yü böyle bir konuşmaya iten Sovyetler Birliği karşısında ABD desteğini kazanma isteğiydi. Çünkü Sovyet tehdidi Türk siyaseti üzerinde etkisini sürdürüyordu.²¹⁰

Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ve bütçe görüşmeleri sırasında iyice belirginleşmeye başlayan CHP içindeki muhalefet 1945 ve sonrası artık farklı bir boyut kazanmıştı. CHP’ye karşı muhalefet hareketi 7 Haziran 1945’te İzmir milletvekili Celal Bayar, İçel milletvekili Refik Koraltan, Kars milletvekili Fuat Köprülü ve Aydın milletvekili Adnan Menderes imzasıyla CHP Grup Başkanlığı’na verilen bir ‘takrir’ ile başlamıştır.²¹¹ Dörtlü takrir, bu dört CHP milletvekili tarafından Haziran 1945 başlarında Parti Grubu’na verilen bir önergenin adıdır.²¹² Bu önergede demokrasinin gerçekleşmesi için gerekli görülen tedbirler sıralanıyor, Meclis denetimi, yurttaşların hak ve özgürlüklerini anayasanın gerektirdiği şekilde kullanabilmeleri üzerinde duruluyordu. Dörtlü takrir sahipleri, Türkiye’nin çok partili cumhuriyet dönemine girmesini istiyorlardı. Fakat bunu açıktan açığa söyleyememişler ve sanki parti içinde yapılacak bir şey varmış gibi davranmışlardı.²¹³

²⁰⁷ S. İnan, **a.g.m.**, s. 53.

²⁰⁸ Ş. S. Aydemir, **a.g.e.**, s. 350.

²⁰⁹ Nihat Erim, “Bir Oluşun Hikayesi”, **Ulus**, 26 Mayıs 1950.

²¹⁰ Necdet Ekinci, “**II.Dünya Savaşı’ndan Sonra Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**”, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Zafer Matbaası, İstanbul 1997, s. 280.

²¹¹ F. Ahmad ve B. Turgay, **a.g.e.**, s. 13.

²¹² T. Timur, **a.g.e.**, s. 14.

²¹³ M. Goloğlu, **a.g.e.**, s. 34.

Dörtlü takriri veren milletvekillerine önderlik eden Celal Bayar'dı.²¹⁴ 12 Haziran 1945'te dörtlü takrir Meclis grubunda tartışıldı ve İnönü'nün isteği üzerine²¹⁵ reddedildi.²¹⁶ Dörtlü takrir CHP'nin üst yönetiminde tepki ile karşılanmıştı. Takrirciler yenilik istemekten çok partiden ayrılmakla suçlandı. Tüm bu görüşlere İsmet İnönü CHP Genel Kurulu'nda "Bunu parti içinde yapmasınlar çıksınlar karşımıza geçsinler teşkilatlarını kursunlar ve ayrı parti olarak mücadeleye girsinler" derken takrire karşı alınacak karara ışık tutuyordu.²¹⁷ Dörtlü takrir sahiplerine CHP içinden önemli tepkiler gelmeye başlamıştı. Gerçekte bu tepkiler CHP içindeki muhalefeti tasfiyeye yönelikti.²¹⁸

Bu arada ilk muhalefet partisinin adı geçen dört kişi tarafından kurulması beklenirken, onlardan önce davranan İstanbullu işadamı Nuri Demirağ'ın kurduğu ilk muhalefet partisi olan Milli Kalkınma Partisi²¹⁹ basın, kamuoyu hatta İnönü tarafından bile ilgi görmedi. Çünkü bütün gözler dörtlere çevrilmiş bulunuyordu. Dörtlerin CHP içindeki durumları da, giderek rahatsız edici olmaya başlamıştı. O günlerde dörtlerin karargahı haline getirilen A. Emin Yalman'ın **Vatan** gazetesi ile, CHP'nin yayın organı olan **Ulus** arasında, çok şiddetli bir yazı düellosu başladı. Dörtlerden Fuad Köprülü ile Falih Rıfkı Atay arasında yazışmalar oldu.

Adnan Menderes ve Fuad Köprülü, Vatan gazetesinde muhalif yazılar yazıp bu yazılarda esas itibariyle, dörtlü takrirdaki ana fikirleri işledikleri için, bu açık muhalefetleri üzerine Parti Divanı toplanıp 21 Eylül'de oybirliğiyle bu iki milletvekilinin partiden ihracına karar verdi. Ardından arkadaşlarını savunan Refik Koraltan partiden çıkarıldı.²²⁰ Kısa bir süre sonra da Celal Bayar önce milletvekilliğinden sonra da partiden istifa etti. Böylece DP'nin dört kurucu milletvekili yeni bir parti kurabilecek duruma gelmişlerdi.²²¹

²¹⁴ Samet Ağaoğlu, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, Bir Soru**, Baha Matbaası İstanbul 1972, s. 85.

²¹⁵ C. Koçak, **a.g.e.**, s. 558.

²¹⁶ F. Ahmad ve B. Turgay, **a.g.e.**, s. 13.

²¹⁷ N. Ekinci, **a.g.e.**, s. 298.

²¹⁸ F. Ahmad ve B. Turgay, **a.g.e.**, s. 14.

²¹⁹ F. Ahmad ve B. Turgay, **a.g.e.**, s. 14.

²²⁰ T. Taner, **a.g.e.**, s. 15.

²²¹ T. Çavdar, **a.g.e.**, s. 402.

CHP'nin radikalleri dışındakiler, basında yer alan yeni parti kurulacağına dair haberleri iyi karşıladı. Bayar'ın samimi ve sağlam bir Atatürkçü ve aynı zamanda gerçek bir CHP'li olduğu belirtildi. Falih Rıfkı Atay şunları yazmıştı "...Karşımızda bu vasıfta bir liderin muhalefet partisini kurmasından memnun olmamak imkânı var mıdır?"²²²

Celal Bayar, 1 Aralık'ta basına verdiği demeçte yeni parti kuracaklarını açıkladı.²²³ Üç gün sonra 4 Aralık'ta İnönü, Bayar ile görüştü.²²⁴ İki lider politikacının bu yemekte laiklik ve dış politika gibi önemli noktalarda anlaştığı söylenebilir.²²⁵ Bu görüşme daha sonraki dönemde DP'nin de SCF gibi danışıklı dövüş bir muvazaa partisi olup olmadığı tartışmasını beraberinde getirdi.²²⁶ İsmet İnönü Türkiye açısından çok önemli sonuçlar vermesi beklenen bir demokrasi devresine, CHP'nin güdümünde olmasa da, ilkelerini kendisinin belirlediği kontrollü bir muhalefetle girmeyi planladığını göstermiş oluyordu.²²⁷

7 Ocak 1946'da DP kuruldu ve Genel Başkanlığa Celal Bayar seçildi.²²⁸ Programda dikkat çeken nokta temel amacın demokrasi olması,ekonomik alanda ise karma ekonomi denen liberal devletçiliğin izlenecek olmasıdır. Programla ilgili olmamakla birlikte Celal Bayar'a en çok sorulan soru muvazaa partisi olup olmadıkları yönündeki soru olmuştur.²²⁹ Partinin kuruluşundan sonra kurucularının karşılaştığı en büyük sorunlardan biri de bu partinin CHP'den farklı bir parti olduğunu ispat etmekte.²³⁰ Necmettin Sadak da "Demokrat Parti'ye Hoş Geldin Deriz" başlığı altındaki yazısında iki partinin arasında bariz bir farklılık olmadığını savunmakta ve "Demokrat Parti memlekette yeni bir devlet sistemi,yeni bir sosyal meslek,bir devrim programı getirmek iddiasında değildir.Bu partinin hedefi aynı ana prensipler çerçevesi içinde hükümet ve idare mekanizmasında yenilik ve düzeltim istemektedir." diyordu.²³¹

²²² Falih Rıfkı Atay, "Yeni Bir Muhalefet Partisi", **Ulus**, 3 Aralık 1945.

²²³ C. Eroğul, **a.g.e.**, s. 12.

²²⁴ F. Ahmad, ve B. Ahmad, **a.g.e.**, s. 16.

²²⁵ Oğuz Ünal, **Türkiye'de Demokrasi'nin Doğuşu**, Milliyet yayınları, İstanbul, 1994, 1.baskı, s. 213

²²⁶ T. Timur, **a.g.e.**, s. 16.

²²⁷ T. Çavdar, **a.g.e.**, s. 402.

²²⁸ F. Ahmad, ve B. Turgay, **a.g.e.**, s. 16.

²²⁹ M. Goloğlu, **a.g.e.**, s. 42.

²³⁰ F. Ahmad, ve B.Turgay, **a.g.e.**, s. 17.

²³¹ **Akşam**, 9 Ocak 1946.

DP'nin kuruluşu demokrasiyi özleyenleri sevindirdiği kadar CHP'yi de rahatlatmıştı. Halk Partisi kendi içindeki muhaliflerin en önemlilerinden kurtulduğunu düşünüyordu. Ötekileri de kolaylıkla temizleyebilirdi.²³²

F. CHP nin “Milli Şef” Uygulaması

Milli Şef kavramı çok partili hayata geçişte doğrudan olmasa da dolaylı olarak etkide bulunmuş muhalefet tarafından sürekli eleştirilmiş bir kavramdır. Özellikle Avrupa’da totaliter rejimlerin yıkılmasından sonra Türkiye’de de bu kavrama tepkiler artmıştır. Tek parti yönetimini kuran CHP’de²³³ Milli Şef kavramı köken itibariyle Atatürk dönemine kadar inmektedir. Ancak asıl kurumlaşması İsmet İnönü döneminde olmuştur. Atatürk’ten sonra İnönü de partide, hükümette ve TBMM’de siyasi otorite ve gücünü tedricen artırmayı başarmıştır. Böylece Atatürk’ün ölümünden sonra tek-partili siyasal sistem herhangi bir sarsıntıya uğramaksızın sürmüştür. Atatürk’ün ölümünden hemen sonra başlayan ve çok partili düzene geçilmesine dek süren bu dönemde, CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye “Milli Şef” denilmiş ve bu döneme de genellikle “Milli Şef Dönemi” adı verilmiştir.²³⁴ İnönü, Türkiye Cumhuriyeti devletinin, Kemalizmin ilkeleri ışığında inşa edilmesinde Atatürk’ten sonra en etkin rolü oynayan ikinci liderdir. Bu nedenle Atatürk için “Tek Adam” nitelendirilmesinde bulunulurken, İnönü için “İkinci Adam”²³⁵ belirlenmesi yapılmıştır.

Şef kavramının kökeninde CHP'nin 1927 yılında kabul edilen tüzüğü vardır; buna göre, ilk kez, partinin genel başkanı, “Değişmez Genel Başkan” sıfatını kazanmıştır.²³⁶ 1930’da Şef kavramı siyasi söyleme girmiş ve yerleşmiştir. Bu kavramın yerleşme süreci Mustafa Kemal’e insanüstü nitelikler atfedilmesiyle başlamış, Mustafa Kemal’in şef nitelikleri sık sık vurgulanmıştır.²³⁷ İsmet İnönü’ye resmen “değişmez milli şef” denilmesi ise, CHP’nin 26 Aralık 1938’de toplanan olağanüstü kurultayında yapılan tüzük değişikliği sırasında olmuştur. TBMM Atatürk’e “Ebedi Şef” ünvanını verirken

²³² M. Goloğlu, **a.g.e.**, s. 42.

²³³ Suavi Tuncay, **Parti İçi Demokrasi ve Türkiye**, Gündoğan Yayınları, Ankara tarih yok, s. 135.

²³⁴ Çetin Yetkin, **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1983, s. 157.

²³⁵ Ahmet Demirel, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm, c.2**, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 127.

²³⁶ Cemil Koçak, “Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi, Ebedi Şef / Milli Şef”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm, c. 2**, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 121.

²³⁷ Hasan Ünder, **a.g.m.**, s. 144-146.

İsmet İnönü'ye de “Milli Şef” ünvanı verilmiş ve İnönü yaşamının sonuna değin CHP'nin başkanı ilan edilmiştir.²³⁸ 27 Aralık 1938 günlü **Cumhuriyet** gazetesinde ilk kez “Milli Şef” deyiimi kullanılmıştır.²³⁹ “Milli Şef” ilan edilen Cumhurbaşkanı İnönü'nün, aynı zamanda “Değişmez Genel Başkan” olarak kabul edilmesiyle, o dönemde Avrupa'da hakim olan totaliter rejimlere benzeyecek bir biçimde yetkiler hem parti hem devlet başkanı olan tek kişide, Milli Şef'te, toplanmıştır.²⁴⁰ Böylece bu kurultayla birlikte şeflik deyiimi siyasi bir müessese halini almıştır.²⁴¹ Şefin görevi ancak şu üç durumda sona ermektedir:ölüm, görev yapamayacak derecede hastalık, istifa.²⁴²

CHP çevrelerinde Milli Şef'in ne anlama gelmiş, nasıl algılanmış olduğuna gelince Milli Şef ulusun babasıdır, eğiticidir,²⁴³ ve kendisine mutlaka güvenilmesi gereken kişidir.²⁴⁴ Şef'in sorumlulukları fazladır.²⁴⁵ Milli Şef'in mahzurlu (sakıncalı) saydığı her şey Türkiye'de yasaktır...²⁴⁶ Milli Şef kavramında göze çarpan yüceltilmiş ve onda neredeyse insanüstü niteliklerin bulunduğu varsayılmış olmasıdır.²⁴⁷

Ülkemizde en önemli siyasal kurumların başında gelen Milli Şeflik kavramı, “değişmezlik” ilkesi, Milli Şef'in üstün bir kişiliğe sahip olduğunun varsayılması, parti genel başkanlığına bile çeşitli adaylar arasından seçimle gelmemiş olması, tüm ulusu temsil ettiği savının ise hiçbir biçimde bir seçim ya da halkoylamasıyla ilgili bulunmaması, lider tipi olarak da totaliter diktatör tiplerle ortak noktalara sahip olması nedenleriyle anti - demokratik bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁴⁸ Çünkü Milli Şef döneminin kurallarının katılığı, otorite boşluğu oluşturmamakla birlikte, demokrasinin tüm prensipleriyle uygulanmasını zorlaştırmaktadır.²⁴⁹

²³⁸ Menter Şahiner, **Atatürkçülüğün Kökeni, Etkisi ve Güncelliği**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1999 s. 173.

²³⁹ Ç. Yetkin, **a.g.e.**, s. 160.

²⁴⁰ Ç. Yetkin, **a.g.e.**, s. 160.

²⁴¹ F. Giritlioğlu, **a.g.e.**, s. 140.

²⁴² Ç. Yetkin, **a.g.e.**, s. 161.

²⁴³ S. Tuncay, **a.g.e.**, s. 140.

²⁴⁴ Mahmut Goloğlu, **Milli Şef Dönemi (1939-1945)**, Kalite Matbaası, Ankara 1974, s. 6.

²⁴⁵ Ş. S. Aydemir, **a.g.e.**, s. 58.

²⁴⁶ Ç. Yetkin, **a.g.e.**, s. 164.

²⁴⁷ Ç. Yetkin, **a.g.e.**, s. 164.

²⁴⁸ Ç. Yetkin, **a.g.e.**, s. 168-171.

²⁴⁹ M. Goloğlu, **a.g.e.**, s. 401.

Milli Şef kavramı ve de kurumu DP'nin en çok eleştirdiği kavramlardan biridir. Tek parti yönetiminin olduğu bir zamanda onu eleştirecek başka bir partinin bulunmaması, üstelik Milli Şef'in uygulamaları neticesinde Atatürk'ün gölgede kalıp İsmet İnönü'nün ön plana geçmesi DP'nin söylemlerinde sık sık yer almıştır. Çok partili yaşama geçilmesi hem CHP, hem de ülkenin siyasal yaşamında önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu değişikliklerin en önemlisi de Milli Şeflik uygulaması ve Milli Şef deyiminin ortadan kalkması, Değişmez Genel Başkanlık ilkesinin CHP tüzüğünden çıkarılmasıdır.²⁵⁰

G. Basının Etkisi

Basın her ülkede iktidar ya da muhalefet ya da belli görüşteki kimseler için haklı davalarını savunacak, düşüncelerini milyonlara söyleyecek önemli bir araç olmuş ve bu önemi her zaman muhafaza etmiştir. Devamlı olarak değişen basın kanunları bazen sınırlamalar, bazen serbestlik getirmiş, basın kendisine açılan ufak aralıkları bile değerlendirmiş, bazen de her şeyi göze alarak yazılarını neşretmiş ve kapatılmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanından bir yıl sonra, 16 Temmuz 1909'da kabul edilen Matbuat Kanunu, bazı değişikliklerle 1931'e kadar yürürlükte kaldı. Cumhuriyetin ilan edildiği ilk günlerde hükümet muhalif İstanbul basınına yola getirmek için, Cumhuriyetin ilk İstiklal Mahkemesi'ni kurdu.²⁵¹ Sonraki dönemde SCF ile “muhalif basın”ın tek parti yöneticilerinde yarattığı tedirginlik ise iki “darbe”yle giderildi. Önce SCF kapatıldı, ardından 25 Temmuz 1931'de yeni Matbuat Kanunu kabul edildi.²⁵²

1938'de Milli Şef sistemi kurulurken basın kanununda da değişiklikler yapıldı. Gazete ve dergi çıkarmak için hükümetten (valiliklerden) “ruhsatname” alma zorunluluğu getiriliyor, ayrıca gazete ya da dergi çıkaracak olanların milli bir bankadan -yörenin nüfusuna göre- 500-5000 liralık güvence mektubu isteniyordu. Gazete çıkaracak olanların kanuni vasıfları arasında "suişöhret" sahibi olmamaları isteniyor,²⁵³ Milli Şef döneminde başbakanın ya da bakanlardan birinin bir telefonu, gazete kapatılmasına

²⁵⁰ H. Uyar, **a.g.e.**, s. 87.

²⁵¹ M. Tunçay, “Tek Parti Döneminde Basın”, **Tarih ve Toplum**, c.7, yıl 1987., s. 56.

²⁵² Alpay Kabacalı, “Milli Şef Dönemi'nin Örtülü Sansürü”, **Tarih Toplum**, c.7, S.50, 1987, s. 83.

²⁵³ C. Eroğlu, **a.g.e.**, s. 18.

yetiyordu.²⁵⁴ Bu dönemde her şeyde olduğu gibi basında da birinci söz sahibi İsmet İnönü'ydü.²⁵⁵

Savaş yıllarının getirdiği zorluklar her yerde kendini hissettirdiği gibi basında da kendini hissettirmişti.²⁵⁶ İkinci Dünya Savaşı'nın özellikle ilk dönemlerinde Türk basınında yazılan yazılar Türk dış politikasının resmi açıklamalarından ibaretti. Hükümet sağ ve sol yayınlara savaşı kimin kazanacağını bilemediğinden göz yumuyordu. Hükümet tarafsız kalmaya çalışırken zaman zaman Türk basınına istekleri doğrultusunda da haberler yaptırıyordu. Almanya büyükelçisi Türk basınının Almanya'ya yönelik olumsuz yayınından şikayetçi olmuş, Türk basınındaki Alman aleyhtarı havanın değişmesini istemişti.²⁵⁷ Anadolu Ajansı'nda çalışan Yahudi kökenli 26 memurun işine son verilmiş, Alman faşistleri bunu kendi hesaplarına bir başarı saymışlardı.²⁵⁸

Basına yönelik sansür ve kapatma olayları da görülmüş, 1942 yılı sonlarında **Vatan** gazetesinin birinci sayfasında Şarlo'nun (Charlie Chaplin) ünlü “Büyük Diktatör” filminden bir fotoğraf ve ima yoluyla Hitler'i alaya alan bir de fıkra yayınlaması, üç ay kapatılmasına neden olmuştu.²⁵⁹ Savaş yıllarının sonlarına doğru dönemin basın organlarında özellikle **Tan** ve **Vatan** gazetelerinde ekonomik, sosyal, hatta sağlık alanında karşılaşılan sıkıntı ve sorunların çözümünde yönetimce alınan önlemlerin yetersiz kalışı ve başarılı olamayışı, sık sık yer alıyordu.²⁶⁰ Aynı dönemde birçok gazeteci CHP listelerinden milletvekili seçildiler. CHP listelerinden Meclis'e giren bu yazarlar tek partinin çizgisini savunmak durumunda kaldılar.²⁶¹ **Tan, Görüşler, Yeni Dünya** gibi basın organlarının aşırı sol yazıları karşısında CHP mebusu Hüseyin Cahit Yalçın ‘Kalkın Ey Ehli Vatan’ yazısını neşretti.²⁶² İşte bu yazı sonrasında 4 Aralık 1945'te kısıktırılan üniversite gençleri Beyazıt'ta toplanarak Babıali'ye doğru yürümeye

²⁵⁴ A. Kabacalı, **a.g.m.**, s. 83.

²⁵⁵ Ç. Yetkin, **a.g.e.**, s. 216.

²⁵⁶ T. Çavdar, **a.g.e.**, s. 388.

²⁵⁷ Cemil Koçak, “Türk Basını Üzerindeki Yabancı Etkiler”, **Tarih ve Toplum**, c.7, S. 50, yıl 1987., s. 50

²⁵⁸ Korkmaz Alemdar, “Anadolu Ajansına Alman Baskısı”, **Tarih Toplum**, c.7, S. 50, s. 52.

²⁵⁹ C. Koçak, **a.g.m.**, s. 50.

²⁶⁰ Cemil Koçak, “**Siyasal Tarih 1923-1950**”, **Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, Hazırlayan: Sina Akşin ve Diğerleri, c. 4, Cem Yayınevi, İstanbul 2002, s. 171.

²⁶¹ T. Çavdar, **a.g.e.**, s. 390.

²⁶² Hüseyin Cahit Yalçın, **Tanin**, 3 Aralık 1945.

başladılar. **Tan**, **Görüşler**, **Yeni Dünya**, **LaTurguie** gazete ve dergilerinin bazıları topluluklarca basılarak her şey yakılıp yıkıldı. Tan matbaası ve gazete idarehanesi kullanılamayacak şekilde tahrip edildi. Daha sonra CHP İl Binası önünde toplanan gençler sevgi tezahüratında bulundular.²⁶³ Bu olaydan sonra ertesi gün çıkan gazeteler ise olayı övdüler.²⁶⁴ İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra değişen dünya düzeninde bu olay Türk solunun uzun dönem, 1960'a kadar sahneden çekilmesine neden olmuştur.²⁶⁵

Basın sadece II. Dünya Savaşı ile ilgili olarak değil Meclisteki muhalefetle ilgili olarak da haberler yapıyordu. CHP içinde ve TBMM'de başlayan muhalefet hareketi ve muhaliflerin görüş ve istekleri özellikle **Tan** ve **Vatan** gazeteleri tarafından desteklenmekteydi.²⁶⁶ Çok partili hayata geçiş konusunda **Vatan** gazetesi sahibi ve baş yazarı Ahmet Emin Yalman ile **Tan** gazetesi baş yazarı M. Zekeriya Sertel ve hanımı Sabiha Sertel'in yazıları öncülük yapmıştı.²⁶⁷ Gazetelerin önem bakımından en başta geleni ise CHP'nin resmi organı olan **Ulus**'tu. İnönü'nün güvenilir arkadaşı Falih Rıfkı Atay'ın yönetimindeki bu gazete, hükümetin siyasetini yansıtıyordu. Atay ve **Ulus** gazetesi, adeta İnönü'nün sesi idi.²⁶⁸

Basın gerek iktidar yanlısı yazılarıyla,gerekse muhalif yazılarla çok partili hayata geçişte çok önemli bir etkiye sahipti. İktidar yanlısı yayın organları ve mebus olan milletvekillerinin yazıları mevcut tek partinin icraatlarını millete ulaştırırken iktidarın dışındaki yeni oluşumu ve tek parti zihniyetini eleştiren muhalefet yanlısı basın ise muhalif fikirleri okuyuculara ulaştırmıştı. 1944 yılı bütçe görüşmeleri, dörtlü tahrir sahiplerinin yazıları muhalif gazetelerde yayınlanmış, yine iktidar muhalefet atışmaları basın aracılığıyla sağlanmıştı. Hükümet ve muhalefetin görüşlerini kendilerine yakın olan basın organlarından takip etmek mümkündü. Hatta Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün de CHP'den atılmasına basında çıkan yazıları sebep olmuştu. 1945 **Tan** olayında görüldüğü gibi basındaki bir yazı binlerce kişiyi belli bir noktada toplamıştı. Basının muhalefetin görüşlerini ısrarla vurgulaması hem çok partili hayata geçişte hem de CHP'de liberalleşmede etkili oldu. 1943'te 131 gazete,172 haftalık,on beş günlük ya

²⁶³ **Ulus**, 5 Aralık 1945.

²⁶⁴ Falih Rıfkı Atay, “ İstanbul'daki Nümayiş”, **Ulus**, 6 Aralık 1945.

²⁶⁵ Hacı Bayram Kaçmazoğlu, **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları**, Birey Yayıncılık, İstanbul 1988, s. 19.

²⁶⁶ O. Akandere, **a.g.e.**, s. 385.

²⁶⁷ O. Akandere, **a.g.e.**, s. 385.

²⁶⁸ E. Weisband, **a.g.e.**, s. 63-64.

da aylık dergi yayınlanan Türkiye’de ²⁶⁹ 25 Temmuz 1931 günlü 1881 sayılı Matbuat Kanunu’nun 50.maddesi TBMM’nin 13 Haziran 1946 günlü birleşiminde değiştirilerek gazete ve dergilerin ancak mahkeme kararı ile kapatılabileceği şeklinde kabul edildi.²⁷⁰ Böylece Basın Kanunu, basın ve muhalefetin etkisiyle liberalleştirildi.²⁷¹

II. Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan Dış Nedenler

İsmet İnönü “Yeni bir dünya savaşını, hem kesin, hem kaçınılmaz, hem yakın görüyorum...” demiştir. Bu öngörü olaylarla doğrulanmıştır.²⁷² Türkiye’nin çok partili hayata geçişini zorunlu kılan dış nedenlerden şüphesiz en önemlisi de bu döneme damgasını vuran II. Dünya Savaşı’dır. Bu savaşın genel seyri ve sonuçları izlenen Türk siyasetini belirlemiştir.

Hitler, iktidara gelmesinin hemen ardından Alman ekonomisinin düzenlemesini hedef almış, bu konuda çok çaba sarfetmiş, diplomatik yollarla sorun gördüğü bir takım olayları çözemediğinde savaşa müracaat etmiştir. İkinci Dünya Savaşı 1939’da Almanya’nın Polonya’ya saldırmasıyla başlamıştır. Tüm Avrupa’ya, Rusya’ya, Kuzey Afrika’ya, Pasifik ve Uzakdoğu’ya yayılmıştır.²⁷³ Tarafsız konumda kalan Türkiye Almanya ile dostluk ve ticaret ilişkilerini sürdürmüş, İngiltere ve Fransa ile karşılıklı yardımlaşma antlaşmaları imzalamıştır. Savaşın sonucu belli oluncaya dek, Alman yanlılarına da, (Sovyetler dâhil) müttefik yanlılarına da oldukça hoşgörüyle davranılmıştır.²⁷⁴ Türkiye’nin politikası küçük bir devletin bağımsız bir güç olarak kendisini saldırıdan koruyup, dev ülkeler arasında bir denge ögesi olma politikası olmuştur.²⁷⁵ Dış politika alanında Çankaya’da saptanan politikalar ve alınan kararlar²⁷⁶ etkili olmuştur. 1943 yılında savaşın yön değiştirmesinden sonra Türkiye yavaş yavaş eskisinden farklı bir tutum takınmaya başlamıştır.²⁷⁷ Tek Parti Yönetimi’nin dış siyasi

²⁶⁹ Servet İskit, **Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları Ankara 1943, s. 361.

²⁷⁰ N. Ekin, **a.g.e.**, s. 319.

²⁷¹ F. Ahmad ve B. Turgay, **a.g.e.**, s. 21.

²⁷² Ş. S. Aydemir, **a.g.e.**, s. 105.

²⁷³ H. Tunçkanat, **27 Mayıs 1960 Devrimi**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1996, s. 11.

²⁷⁴ M. Tuncay, “Siyasal Gelişmenin Evreleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c. 7, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 1975.

²⁷⁵ E. Weisband, **a.g.e.**, s. 9.

²⁷⁶ C. Koçak, **a.g.e.**, s. 571.

²⁷⁷ M. Tuncay, **a.g.m.**, s. 1976.

olaylara ayak uydurmaya çaba göstermesinin, iç siyasi alandaki önemli bir yansıması “Türkçülük ve Turancılık” olayıdır.²⁷⁸ 1943'te anti faşistleri kovuşturan hükümet, ertesi yıl Alman yanlısı Türkçülük ve Turancılık düşüncesine sahip olanları ve propagandasını yapanları tutuklatmıştır.²⁷⁹

Savaşın galip devletlerinin liderleri Roosevelt, Churchill ve Stalin 1945 yılının 3-11 Şubat günleri arasında gerçekleştirilen Yalta Konferansı'nda, 25 Nisan 1945'te San Francisco'da Birleşmiş Milletler Konferansı'nın toplanmasını kararlaştırmışlar ve ayrıca kurtarılan Avrupa devletlerinin gelecekleriyle ilgili olarak da bu devletlerin sorunlarını “demokratik” yöntemlerle çözümlmeleri ve “her ulusun kendi hükümet biçimini kendi istediği gibi seçmek hakkı” üzerinde durdukları bir demeç yayınlamışlardır. Diğer yandan San Francisco Konferansı'na katılmak hakkını elde edebilmek için, 1 Mart 1945'e kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmek ve Birleşmiş Milletler Beyannâmesi'ni imzalamış olmak gerekmektedir.²⁸⁰ Türkiye'nin güvenliği için San Francisco Konferansı'na katılması gerekiyordu. Türkiye zor bir kararın arifesindeydi. Çünkü, Türkiye demokratik bir yapıya sahip olmadığı gibi, dünya kamuoyunda modası geçmiş ve tepki oluşturmuş olan totaliter yönetimin temsilcilerinden birisi olmaya da devam ediyordu. Türkiye tek parti ile yönetiliyordu. Ayrıca “Milli Şef” teriminin ve bu terime verilen anlamın İtalya'nın Duçe'si, Almanya'nın Führer'iyle yapısal ilişkisi reddedilemeyecek bir gerçektir. İkinci olarak da en kısa zamanda demokratik idarenin gereklerini uygulama zorunluluğu vardı. Şimdi Türkiye'nin savaşta açıkça taraf olması gerekiyordu ve üstelik bu, yıllardır sürdürdüğü politikalarında köklü değişikliklere neden olacak mahiyetteydi.²⁸¹

Müttefik zaferleri sonrasında 3 Ocak 1945'te Türkiye'nin Japonya ile ilişkileri kesildi.²⁸² 23 Şubat 1945'te Türkiye Japonya ve Almanya'ya savaş açtı. Birleşmiş Milletler'de kurucu üye olabilmesi için bu gerekliydi.²⁸³ Savaş kararı sembolik bir karardı. Tarafsızlık politikası aleyhine sonuçlanacağı için bu kararı almak zorunda kalmış ve İngilizler'in Mihver devletlere savaş açılması yönündeki teklifini kabul

²⁷⁸ N. Ekinci, **a.g.m.**, s. 717.

²⁷⁹ M. Tuncay, **a.g.m.**, s. 1976.

²⁸⁰ Ç. Yetkin, **a.g.e.**, s. 226.

²⁸¹ A. C. Ertunç, **a.g.e.**, s. 364.

²⁸² F. Ahmad ve B. Turgay, **a.g.e.**, s. 12.

²⁸³ F. Ahmad, ve B. Turgay, **a.g.e.**, s. 12.

etmişti. Denge unsuru olabilecek bir kuvvete dayanmak ve kuvvetin ittifakını elde etmek zorundaydı.²⁸⁴ 5 Nisan 1945'te San Francisco'ya gidecek olan Türk heyeti, San Francisco'daki devlet delegeleri ve Amerika'ya çok partili demokratik hayata yakında geçileceği hususunda söz veriyordu.²⁸⁵

Türk kamuoyunda ise bu dönemde çok partili hayata geçileceğine dair henüz işaret yoktu. Bu işaret, İnönü'nün Türk heyetinin gidişinden 50 gün sonra 19 Mayıs 1945'te Gençlik ve Spor Bayramı münasebetiyle yaptığı konuşmasında verilecekti. Konferansın konusu hür milletlerin katılacağı yeni bir "Birleşmiş Milletler" teşkilatı oluşturmak demokratik prensipleri sağlamak ve milletler arasında saldırganlığı önleyici ilkeleri hakim kılmaktı.²⁸⁶

26 Haziran 1945'te San Francisco Konferansı sona erdi. Böylece Birleşmiş Milletler Anlaşması'nı Türkiye de imzalamış oldu.²⁸⁷ Türkiye'nin Sovyet tehdidine karşı ABD ve İngiltere'nin yardımına ihtiyacı vardı. Bu sırada Türk-Sovyet ilişkilerinde artık bir kopma değil, "savaş havası" egemendi. Sovyet tehdidine karşı Türkiye kendisine Batı ittifakı içinde yer arıyordu.²⁸⁸ Bu durumda Türkiye'nin batılı kamuoyunu kazanması için siyasal yapısında demokratikleşmesini gerektiriyordu.²⁸⁹ San Francisco'daki Türk temsilciler artık Türkiye'de demokrasinin kurulacağını açıklamışlardı. Türkiye'de cumhuriyet rejiminin siyasi bakımdan kesinlikle modern demokrasi yolunda ilerlediğini, Türk Anayasası'nın en ileri memleketlerin anayasalarıyla kıyaslanabileceğini, hatta bazılarında üstün bile olduğunu söylüyor ve harpten sonra Türkiye'de demokratik cereyanların gelişmesine müsaade edileceğini belirtiyorlardı.²⁹⁰

Bu arada dörtlü taktir reddedilmiş ve basında muhalefet lehine yazılar yazılmaya başlamıştı. Ayrıca ilk muhalefet partisinin kurulması yönünde dilekçe de verilmişti. İkinci Dünya Savaşı'nın müttefiklerin, yani demokrasi cephesinin zaferi ile

²⁸⁴ O. Ünal, **a.g.e.**, s. 119-120.

²⁸⁵ A. C. Ertunç, **a.g.e.**, s. 366.

²⁸⁶ A. C. Ertunç, **a.g.e.**, s. 366-367.

²⁸⁷ F. Ahmad, ve B. Turgay, **a.g.e.**, s. 14.

²⁸⁸ C. Koçak, "Siyasal Tarih 1923-1950", **Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, Hazırlayan: Sina Akşin ve Diğerleri, c. 4, Cem Yayınevi, İstanbul 2002, s. 178.

²⁸⁹ Ç. Yetkin, **a.g.e.**, s. 241.

²⁹⁰ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, Afa Yayınları, İstanbul 1996, s. 128.

sonuçlanması, tüm dünyada tek partili diktatörlük yönetimine dayanan siyasal sistemlerin gözden düşmesi ve serbest seçime dayanan liberal demokrasilerin canlanması ile tamamlanıyordu. Türkiye’de kendi sistemini yeniden gözden geçirmek zorundaydı. Uluslararası ortam siyasal liberalleşme açısından olumlu ve destek verici, hatta bir ölçüde de zorlayıcıydı.²⁹¹ Siyasi ve iktisadi liberalleşme eğilimini Almanya, İtalya ve Japonya’daki totaliter rejimlerin yenilgisi teşvik ediyordu. Bu her zaman batının siyasi havasına göre davranan Türkiye’yi etkileyecekti.²⁹²

Demokrasi yanlısı ve Amerika’ya demokratikleşme yönünde verilen mesajların olduğu yazılar basında da sık sık yer aldı.²⁹³ Savaş sonrasında Batılıların zaferi, hem kendi dillerinde hem dünyanın etkili basın organlarında “demokrasinin zaferi” olarak niteleniyordu.²⁹⁴

Kısaca özetlemek gerekirse, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında uygulanan ekonomik politikaların halkın ekonomik durumunu düzeltmekte yetersiz kalması, alınan ağır vergilerin halkın durumunu daha da kötüleştirilmesi, savaş sonrasında oluşan yeni dünya düzeni, güç dengelerinin değişmesi, dünya siyasetinde demokrasi taraftarı devletlerin güç kazanması, Sovyet isteklerinin Türkiye üzerindeki etkileri ve Türkiye'nin çareyi demokratik cepheye dâhil olmakta görmesi, Türkiye'nin iç dinamikleri, Meclis’te hükümeti eleştirmek amacıyla kurulan Müstakil Grub’un etkili olamaması, Tek Parti Yönetimi’ne karşı halkın tepkilerinin giderek artması, CHP'nin giderek halktan kopması ve İsmet İnönü'nün demokratik yaşama geçmek yönündeki istekleri Türkiye’de çok partili hayata geçişte etkili olmuştur.

²⁹¹ C. Koçak, **a.g.m.**, s. 178.

²⁹² Feroz Ahmad, Türkiye’nin Cumhuriyet Dönemi Siyasal Gelişmeleri, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, c.7, s. 1994.

²⁹³ Hüseyin Cahit Yalçın, “Türk Amerikan Dostluğu”, **Tanin**, 7 Ocak 1945. A. Ş. Esmer, “Amerikalılar Türkiye’den Ne Bekliyorlar?”, **Ulus**, 11 Eylül 1945.

²⁹⁴ O. Ünal, **a.g.e.**, s. 126.

İKİNCİ BÖLÜM

CHP’NİN İDEOLOJİSİ

I. İdeoloji Nedir?

Cumhuriyet Halk Partisi’ni anlatırken değinilmesi gereken en önemli konu aynı zamanda partinin ideolojisidir. Cumhuriyet Halk Partisi Mustafa Kemal’in kurduğu bir parti olması hasebiyle tarihi bir görev üstlenmiştir. Kuruluşundan itibaren sahip olduğu misyon onun öncü bir ideoloji geliştirmesine, bu ideolojisine sahip çıkmasına ve onu korumak için önlemler almasına sebep olmuştur. Peki Cumhuriyet Halk Partisi’nin sahip olduğu ideoloji nedir? Cumhuriyet Halk Partisi hiç bu ideolojiden taviz vermiş midir? Farklı ideoloji arayışlarına girmiş midir? Bu konuları incelemeden önce öncelikle ideoloji kavramı üzerinde durmak gerekir.

İdeoloji Grekçe eidos ve logos sözcüklerinin birleştirilmesinden oluşmuş bir kavramdır. Tam karşılığı aranırsa “fikirlerin bilimi” demek gerekir.²⁹⁵ Batı dünyasında ideoloji aynı zamanda doğru düşünme bilimine verilen addır. “İdeoloji” sözcüğü insan zihninde fikirlerin belirme sürecinin nesnel olarak incelenmesinin mümkün olduğunu ve bundan dolayı istenirse “doğru” düşünceleri düşündürmenin bir yolu bulunduğunu iddia eden bir grup düşünür tarafından ortaya atılmıştır.²⁹⁶ İdeologlar olarak bilinen bu grubun ileri sürdüğü temel görüş, fikirlerin uyum ürünü olduklarıdır.

İdeologlar Fransız Devrimi’nin son aşamasında Konvansiyon idaresi esnasında ortaya çıkmışlardır.²⁹⁷ İdeoloji kavramı ilk kez Fransız İhtilali sonrasında Antoine Destutt de Tracy adlı bir ideolog tarafından kullanılmıştır. Destutt de Tracy, 1797’de ilk defa “ideoloji” kavramını herkese doğru düşünme imkanları sağlamak için kullanılacak

²⁹⁵ Metin Çulhaoğlu, **İdeolojiler Alanı ve Türkiye Örneği**, Öteki Yayınevi, Özgür Üniversite Kütüphanesi, Ankara 1998, s. 12.

²⁹⁶ Şerif Mardin, **İdeoloji**, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s. 22.

²⁹⁷ Ş. Mardin, **a.g.e.**, s. 23-24.

fikir bilimi anlamında kullanmıştır.²⁹⁸ İdeoloji kavramına asıl anlam kazandıran ve bizim bugün anladığımız manayı vermesini sağlayan Marx'tır.²⁹⁹ Batı tarihinde “ideoloji” kavramı İdeologlardan sonra Marx'ın fikirlerinde olağanüstü bir önem kazanmıştır.³⁰⁰ Marx'ın “ideoloji”ye bağladığı anlamları, şu noktalarda özetleyebiliriz: “İdeolojik” şekilde düşünmek toplum dinamiğini insanın içinde gömülü bulunduğu günlük hayatının “maddî” unsurlarıyla izah etmemek, bunun yerine fikir hayatını ön plana geçirmektir, çıkarlarını paylaştığı grubun etkisi altında iş görmektir.³⁰¹

İdeoloji, siyaset ve toplum bilimlerinin yerleşik kavramlarından biri olmuştur. İdeoloji, fikirlerin nasıl oluştuğuyla, benimsendiğiyle, bu fikirlerin kendi aralarında nasıl bütünleştirilip tutarlı sistemler haline getirildiğiyle ilgili bir kavramdır.³⁰² Diğer bir deyişle ideoloji bir insana içinde yaşadığı evren ve toplum hakkında derli toplu bir anlayış getiren, yaşamına anlam kazandıran bir düşünce ve inanç sistemi,³⁰³ tutarlı dünya görüşleridir.³⁰⁴ Her toplum kesimi, kendi ideolojisine yani kendi inançlarına uyan bir siyasal iktidarı yasal sayar ve ona baş eğmeyi doğal kabul eder. Halkın çoğunluğunun inançlarına uygun olan yönetim biçimi yasalıdır. Bu çoğunluk ne kadar büyürse, siyasal istikrar ve toplumsal barış o ölçüde artabilir. Ama toplumun büyük bir kesiminin inançlarına ters düşen bir yönetime ancak korku nedeniyle baş eğilir. Bu kesimin büyümesi ölçüsünde, rejim giderek daha çok baskıya dayanmak zorunda kalır.³⁰⁵

İdeoloji kavramına ülkemizde de bakış açıları değişiktir. Bazen sistematik fikir yapısı olarak yorumlanırken bazen de gerçekleri olduğu gibi yansıtmayan fikir yapısı cevabı alınabilmektedir.³⁰⁶ Gerçekte, toplumsal-siyasal yaşamın bütün kesimleri, şöyle ya da böyle bir ideolojiye sahiptirler. Tek tek bireylerin ve kolektif yapıların etkinliklerinde, benimsenen ideolojilerin önemli payı vardır. Toplumsal yaşamın özneleri, elbette birtakım somut çıkarlar doğrultusunda hareket ederler. Ancak, bu

²⁹⁸ Terc. Fahrettin Arslan, **İlimler ve İdeolojiler**, Umran Yay, Ankara, s. 16.

²⁹⁹ F. Arslan, **a.g.e.**, s. 16.

³⁰⁰ Ş. Mardin, **a.g.e.**, s. 28.

³⁰¹ Ş. Mardin, **a.g.e.**, s. 39-40.

³⁰² M. Çulhaoğlu, **a.g.e.**, s. 12.

³⁰³ Emre Kongar, **Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998, s. 290.

³⁰⁴ Terry Eagleton, **İdeoloji**, Çev. Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1996, s. 305.

³⁰⁵ Ahmet Taner Kışlalı, **Siyasal Sistemler, Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 84.

³⁰⁶ Ş. Mardin, **a.g.e.**, s. 15.

öznelerin kendi çıkarlarını nasıl kavradıkları, bu çıkarların gerçekleşebilmesi için en iyi yol olarak neyi gördükleri, benimsenen ideolojilerle birlikte ortaya çıkar. İdeoloji kavramının genel bir açıklamasını yapmak için, iki düzlemde hareket edebiliriz. Birinci düzlem, insanların gündelik, olağan yaşantılarıdır. İnsanlar, toplumsal varlıklar olarak, başkalarıyla sürekli ilişki ve etkileşim içindedirler. İnsanlar, bu ilişki ve etkileşim ortamına yüklenmemiş, boş zihinlerle, daha doğrusu herhangi bir fikre ve görüşe sahip olmaksızın girmezler, giremezler. Bu bir yana, yaşadıkları ilişkiler ve içinde yer aldıkları etkileşim süreci de, insanlarda yeni fikirlerin oluşmasına, eski fikirlerin şu ya da bu ölçüde değişmesine yol açar.³⁰⁷ Özetle, birtakım görüşler ve düşünceler, insanların çeşitli etkinliklerinin daha en başında, bu etkinliklerin yürütüldüğü süreçte ve sürecin sonunda etkili olacaktır. Sınıflı toplumlarda yaşayan insanlar, bir yandan kendi pratik deneyimlerinin sonuçları diğer yandan da kendilerinin dışında geliştirilmiş düşüncelerin bileşik etkisi sonucunda toplumu ve toplumsal etkinliği belirli biçimlerde anlamlandırır ve ilişkilendirirler; bu anlamlandırma ve ilişkilendirme biçimlerinin hepsi birden ideolojiyi meydana getirir.³⁰⁸

İdeoloji kavramının açıklanmasında ikinci düzlem ise, bizim asıl konumuzu oluşturan belirli grupların, kesimlerin ve örgütlerin, özetle kolektif yapıların, belirli bir amaç doğrultusunda, sistematik olma ve iç tutarlılık kaygısı gözeterek geliştirdikleri görüşler ve düşüncelerdir. Örneğin, devlet, sınıflar, siyasal partiler, kimi dernekler ve topluluklar, kendi konumlarını anlamlandırmak, kendilerini başkalarından ayırtmak, bu ayırmış konumlarından hareketle başkalarını da etkilemek için çeşitli görüşler ve düşünceler geliştirirler. Bu görüşler ve düşünceler, birinci düzlemdeki görüş ve düşüncelere göre çok daha geniş bir kapsama ve iç tutarlılığa sahiptir. Bunlar sistemli ideolojilerdir³⁰⁹ ve geliştirilmiş bir tarih anlayışları ya da vizyonları vardır.

II. CHP'nin İdeolojisi

Her siyasal partinin belli bir ideolojik görüşü olduğu gibi Türk siyasi hayatına damgasını vurmuş bir parti olarak Cumhuriyet Halk Partisi de belli bir ideolojiye sahiptir. Peki CHP'nin görüşü nedir? Hangi ideolojiyi taşımaktadır? Bu ideoloji nasıl

³⁰⁷ M. Çulhaoğlu, **a.g.e.**, s. 14-15.

³⁰⁸ M. Çulhaoğlu, **a.g.e.**, s. 16-17.

³⁰⁹ M. Çulhaoğlu, **a.g.e.**, s. 17-18.

oluşturmuştur? Bu ideolojinin oluşmasında kimlerin aktif rolü vardır? Cumhuriyet öncesi döneme, Cumhuriyetin kuruluşuna, Cumhuriyetin kurucusuna bakarak bu soruları cevaplayabiliriz.

CHP'nin sahip olduğu ideolojiyi ve bu ideolojinin dayandığı temelleri görebilmek için Cumhuriyet öncesine bakmak gerekir. Çünkü Cumhuriyetle birlikte geliştiğini, genişlediğini söyleyebileceğimiz çeşitli düşünce akımları veya düşünsel-bilimsel disiplinler, büyük ölçüde Cumhuriyet öncesi etkinliklerden kaynaklanmaktadır. Cumhuriyet öncesinde entelektüel formasyonunu almış bir kuşağın sözcüleri, Cumhuriyet döneminin düşünsel hayatının temel taşlarını döşemişlerdir. Ancak, aralarından hemen hemen hiçbiri o sırada Cumhuriyet'in kendisi üstüne düşünmemiştir. Cumhuriyet, neredeyse bir “sürpriz” olarak karşılarına çıkmış ve onlar kendilerini Cumhuriyet'in içinde bulmuşlardır. Bundan sonra, bu son Osmanlı aydınlarının her biri, yeni koşullarla kendine göre bir ilişki kurarak, hayatını sürdürmüş, Cumhuriyet öncesinde geliştirdiği düşünce yapısını Cumhuriyet olgusuyla uzlaştırarak ve eklemleyerek devam ettirmiştir. Bu anlamda, Cumhuriyet'in düşünsel hayatının temellerini onlar atmış, ama zaman içinde Cumhuriyet'le çelişkiye düşebilecek düşüncelerin öncüleri de çok zaman yine onlar olmuştur. Dolayısıyla Cumhuriyet idealini düşünerek oluşturmadıkları düşüncelerini, Cumhuriyet'in çatısı altında geliştirmişlerdir. Bu bağlamda eklenecek ilginç bir nokta da, bu kuşağın, Cumhuriyet tarihi içinde oldukça uzun bir süre yeni gelen kuşaklarca aşılmasıdır.³¹⁰

Mustafa Kemal Atatürk 20. yüzyılın en önemli devlet adamlarından biridir. Adriyatik kıyılarıyla Çin arasında, Hindistan yarımadasının kuzeyi ile Rusya'nın güneyi arasındaki geniş Avrasya topraklarında yer alan en güçlü devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuş ve şekillendirmiştir. Komşu ülkelerin tarihini de etkilemiştir. Yabancılar tarafından yönetilen toplumlara, dünyanın geri kalanlarıyla kurulacak bir dostluk içinde ulusal bağımsızlığı kazanmanın yolunu göstermiştir. Günümüzde genellikle radikal bir çağdaştırıcı ve Batılılaştırıcı olarak bilinir. Bu tanım doğrudur ama yeterli değildir. Ülkesini, dünyanın en zengin ülkeleriyle aynı düzeye getirmek için Batı yöntemlerini ithal etmiştir çünkü, zengin ülkelerin büyük çoğunluğu Batı'da

³¹⁰ Murat Belge, “Mustafa Kemal ve Kemalizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, c. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 29.

bulunmaktaydı. Ama onun hedefi taklitçilik değil, evrensel bir uygarlığa katılmaktı; Avrupa'nın Aydınlanma Çağı düşünürleri gibi, dine ve dinin neden olduğu ayrımcılığa karşı insanlığın ileriye doğru gitmekte olduğunu görmüştü. Gerçek bir bağımsızlık mücadelesinin, herkesi kapsayan laik bir ilerleme ilkesi adına, her ulus tarafından kendisi için yapılması ve böylece gelişmiş ülkelere karşı düşmanlığa yer bırakılmaması gerektiğine inanıyordu. Uygar insanların oluşturacağı evrensel bir toplumu oluşturmayı ülkü edindiği için anti-emperyalistti. Her şeyden önce o bir kurucuydu, çağımızın en büyük ulus-yaratıcısıydı.³¹¹

Cumhuriyet döneminin bütün düşünce hayatını, çok fazla etkilemiş tek kişi Mustafa Kemal Atatürk'tür. Cumhuriyet tarihi boyunca, “düşünce” üzerinde Atatürk'ün ve Atatürkçülüğün son derece yoğun bir belirleyiciliği olmuş, bu etki iki türlü işlemiştir: Pozitif anlamda, yani bir tarz düşünceyi teşvik ederek ve destekleyerek ve negatif anlamda, yani o tarza uymayan düşünceleri yasaklayarak veya marjinalize ederek. Sonuç olarak, bütün bu Cumhuriyet tarihi boyunca, herhangi bir düşüncenin, Atatürkçülükle bir çeşit ilişkisi kurulmadan varolması hemen hemen imkansız hale gelmiştir. Cumhuriyet'in düşünce dünyasını kuran kuşak, ağırlıkla, 1925 tarihinde 20 ile 35 yaş arasında bulunan kuşaktır (1890 ile 1905 arasında doğanlar). Atatürk ise bu kuşaktan 10-25 yaş büyüktü; 1908'de 27, 1925'te 44 yaşındaydı. Türk düşünce dünyasının içinde oluşacağı yeni devleti, yeni hayat düzenini kurmuştu. Kendisi düşünür olmaksızın o dünyayı derinden etkilemişti. Ayrıca, bu etkileme bir zorlamadan çok gönüllü bir kabullenmeye dayanıyordu. 1890-1905 kuşağının aydınları, dünyaya ve ülkelere, Cumhuriyet'in kurucusu ile aynı perspektiften bakmayı zaten istiyorlardı. Bu, kısmen kurucunun başarısına duydukları derin hayranlıktan geliyorsa, kısmen de onunla aynı entelektüel iklimde yetişmiş olmalarının bir sonucuydu.³¹² Bu aydınlar Mustafa Kemal'le hangi iklimde yetişmişti?

Tanzimat'tan beri Osmanlı Devleti genel bir batılılaşma rotası kabul etmiş ve bu yolda ilerlemeye çalışmıştı. Abdülhamit dönemi de bu rotayı değiştirmede. II. Abdülhamit dönemi eğitim alanındaki faaliyetleri bakımından farklılıkları olan bir dönemse de diğer açılardan istibdat dönemi diye adlandırılıyordu. Gösterilen çabalar

³¹¹ A. Mango, **a.g.e.**, s. 9.

³¹² M. Belge, **a.g.m.**, s. 29- 30.

çöküşe engel olamayacaktı. İlk cemiyetleşme çabaları yine Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasını durdurmak amacıyla oluşmuştu. Jön Türkler hürriyet olursa imparatorluktan kopmak isteyenlerin sayısının azalacağını düşünüyorlardı.³¹³ Yapılan ıslahatlar Osmanlı Devleti'ni yıkılışa götürecek süreci durduramadı.³¹⁴

Mustafa Kemal ile benzer konumda olan genç subayların gözünü diktiği başlıca anlamlı örgüt İttihat ve Terakki'ydi; en güçlü ideolojik etki de Ziya Gökalp'ten geldi.³¹⁵ Mustafa Kemal Atatürk, Osmanlı Devleti'nin varlığını korumayı amaçlayan devlet adamlarının gücünün azaldığı, Avrupalı büyük güçlerin derhal reform yapılması için ısrar ettikleri, Osmanlı bürokrasisi arasından yükselen bir grubun, dış-destekli kendi kendini yönetme isteklerine karşı durabilmek için imparatorluğun her köşesinde gönüllü olarak reform yapılması gerektiğini öne sürdükleri, mutlak hakimiyet gücünü kullanan Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit döneminde dünyaya gelmişti.³¹⁶ Hep istediği askeri okula tüm şartlarını zorlayarak girmişti. Mustafa Kemal Harbiye'de döneminin oldukça özel denebilecek koşulları içinde yetişti. O'nun kuşağı hem Birinci Dünya Savaşı'nda, hem de Kurtuluş Savaşı'nda Türk ordularına komuta eden kuşaktı. Bunlar ülkelerinin bilinen koşullarında, parlak asker olarak yetişmenin yanı sıra, tamamen politize olmuşlardı. Dolayısıyla topluma ve siyasete ilişkin bütün tartışmaları da yoğun bir ilgiyle izliyorlardı.³¹⁷

Atatürk'ün gençliğinde gördüğü askerlik dışı eğitim sınırlıydı. Harbiye'ye girmesinden iki ay sonra çavuş rütbesine yükseltilen Mustafa Kemal, rütbe işaretlerinin üzerinde yabancı dil olarak Fransızca bildiğini gösteren bir kurdele taşıyordu.³¹⁸ Okulda münazaralarda da oldukça başarılıydı. Mustafa Kemal kendi ülkesinde yazılıp çizilenleri yakından izlemiş, düşünce yapısının oluşmasında da bu durumun etkisi olmuştur. Atatürk kendisi de, duygularının babasının Namık Kemal, düşüncelerinin babasının ise Ziya Gökalp olduğunu söylemiştir.

³¹³ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908**, 5. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 23.

³¹⁴ Eric Jan Zürcher, "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm**, c. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 45.

³¹⁵ M. Belge, **a.g.m.**, s. 30.

³¹⁶ A. Mango, **a.g.e.**, s. 33.

³¹⁷ M. Belge, **a.g.m.**, s. 33.

³¹⁸ A. Mango, **a.g.e.**, s. 67.

Ziya Gökalp Türkiye'de sosyolojinin babası gibi sıfatlarla tanınmıştır. Durkheim okuduğu, Auguste Comte'un pozitivizminden etkilendiği doğrudur. Ama Gökalp temelde bir bilim adamı değildir. Toplumsal bilim alanındaki birikimini, pekiştirmekte seferber etmiştir.³¹⁹ Sonuçta, Türkiye'de fikir hayatını Gökalp kadar etkilemiş hiçbir bireysel “düşünür” olmamıştır.

Bu da bize gösterir ki ideolojinin başlıca öznelereinden biri aydınlardır. İdeolojinin üretilmesinde aydınların önemli bir rolü vardır. Aydın düşünceler geliştirir, sistemler kurar. Aydınların geliştirdikleri ideolojiler zamanla belli bir sınıfın çıkarlarıyla ilişkilendirilir.³²⁰ Ziya Gökalp, Türk toplumuna yeni bir sosyal felsefe, yeni değerler sistemi getirmek istemiştir. Bu görevin en iyi biçimde sosyolojinin kılavuzluğu ve milli kültür değerlerinin ortaya konması ile gerçekleştirilebileceği inancında olduğundan Türkiye’de kültür meselesini ilk olarak ciddi bir şekilde ele alan ve onu milli varlığın temeli yapan Ziya Gökalp olmuştur.³²¹ Gökalp'ın özgün bir düşünürden çok, duyarlı ve zeki bir sentezcidir. Dışarıdan ve içeriden, zaten söylenmiş birçok düşünceyi alarak bunlardan kendisine uyan bir eklemlleme yarattı. Onun bu sentezi, bu kadar uzun bir zamandır, bir çözüm önermese de, geçerliliğini korudu.³²²

Ziya Gökalp, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki dağılmanın ve kültür çözülmesinin başlıca sebebini, birbirleri ile bağdaştırılmayan değer unsurlarının, taklitçiliği aşmamış ve milli kültür ile kaynaştırılmamış olmasında bulmuştur.³²³ Ziya Gökalp adı telaffuz edildiğinde ilk akla gelen düşüncelerden biri, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak** kitabının adındaki üçlemedir. Bu üçlü Osmanlı için de uğraş alanı olmuştur. Osmanlı 19. yüzyılı muasırlaşma uğraşısıyla geçirmiş, Abdülhamit muasırlaşmanın parlamento gibi, siyasi demokrasiye ilişkin taraflarını ortadan kaldırmış, ama özellikle eğitim alanında, daha güçlü bir gelişme sağlamak için elinden geleni yapmıştı. İslam'ı öne çıkarmıştı zira Hristiyan azınlıkları daha uzun süre imparatorluk içinde tutamayacağını görüyordu. Ama Müslüman Arnavutlar'ı, Araplar'ı, Çerkesler'i devlete sadık kılmanın yolu olabilirdi. Balkan Harbi sonrası Arnavutlar'ın I.

³¹⁹ M. Belge, **a.g.m.**, s. 31.

³²⁰ M. Çulhaoğlu, **a.g.e.**, s. 33.

³²¹ M. Baydur, **a.g.e.**, s. 49.

³²² M. Belge, **a.g.m.**, s. 31.

³²³ M. Baydur, **a.g.e.**, s. 49.

Dünya Savaşı'ndan sonra da Araplar'ın bağımsızlığını kazanması üzerine son çareye gelinmiş oldu.³²⁴

Gelinen son çare Türkçülük'tü. Abdülhamit de “Türk” ögesini bir çeşit son çare olarak görüyordu. Selanik'te, Alatini köşkünde muhafızlığını yapan Fethi Okyar'a şunları söylemişti: “...ben, otuz üç sene, bu memleketin başındaki insan olarak, mensubu olmakla iftihar ettiğim Türk milleti ile, Türklerin aslî unsur olduğu devletin hudutları içinde yaşayan, Müslüman olsun olmasın, Türk olmayan unsurların hakiki vaziyetlerini bilmekteyim”.³²⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu yapısı içinde Türk milliyetçiliği çok geç gelişti. Çünkü Osmanlılar ele geçirilen topraklarda yönetimi kolaylaştırmak ve imparatorluğun devamını sağlamak amacıyla, ulus ayrımını ortadan kaldırmaya çalıştılar ve din ayrımını ön plana çıkardılar. Osmanlı'da “Millet” yerine, inananların birliğini vurgulayan “ümme” ölküsü ön plandaydı ve halifenin varlığı da bu yöndeki bir tercihi güçlendiriyordu. Zamanla imparatorluk çözülmeye yüz tutunca, imparatorluğun içinde yer alan başka uluslar kendi bağımsızlıklarını kazanmaya başlayınca, Türk milliyetçiliği de filizlendi.³²⁶

Türk milliyetçiliği bir iç gelişmeden çok dış etkilerin sonucu filizlendi. Kırım ve Kazan Türkleri başta olmak üzere, Çarlık Rusyası'nda yaşayan Türk topluluklarında “ulus bilinci” Osmanlı Türkleri'nden önce gelişti. Bunda, özellikle Çar III. Aleksander ile başlayan milliyetçi baskıların önemli rolü vardı. Din adamı, öğretmen ve esnaf kesiminin öncülüğünde gelişen hareket, giderek Sibiry, Kazakistan ve Türkistan'daki Türkleri de etkilemeye çalıştı. Rusya'dan İstanbul'a gelen Türk aydınları, Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk milliyetçiliğinin doğuşuna katkıda bulundular. “Türk milliyetçiliği Panislavizme bir tepki olarak” doğdu. Rusya ile yapılan savaşların çoğunlukla yenilgi ile sonuçlanmaya başlamasıyla da, bu milliyetçilik akımı, bir “öç alma” duygusu içinde giderek “Turancılık”a dönüştü. Zengin Kazan Türkleri'nin masraflarını karşıladığı “Rusya Müslümanları”nın kongrelerinin, Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde önemli katkıları olmuştur. 1906 yılında toplanan Üçüncü Kongre'de alınan

³²⁴ M. Belge, **a.g.m.**, s. 31-32.

³²⁵ Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Yayına hazırlayan: Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980, s. 104.

³²⁶ A. T. Kışlalı, **a.g.e.**, s. 135-138.

kararlar arasında, bütün Rusya Müslümanlarının benzer bir okul sistemine sahip olmaları ve bu okullarda “Edebi Türk Dili”nin okutulmasına başlanması isteği de vardı. Kırımlı İsmail Gaspıralı'nın 1883'te çıkardığı **Tercüman** gazetesinin savunduğu düşüncelerin bu oluşumdaki rolü ise yadsınamazdı. Gaspıralı, Türk ulusunun kendi dilini koruyarak Batılılaşması gerektiğine inanıyordu. Türk dili, Arapça, Farsça ve diğer yabancı dillerden geçmiş sözcüklerden giderek arındırılmalıydı. Rusya Türkleri arasında ilk aşamada dilde ve düşüncede birlik sağlandıktan sonra, sıra eylemde birliğe, yani bağımsızlık hareketine gelecekti. Türk kadınına özgürlük ve erkeklerle eşit haklar vermek de Gaspıralı'nın hedefleri arasında yer alıyordu.³²⁷

Türkçülüğün önde gelen isimlerinden bir diğeri Yusuf Akçura idi. Paris'te Jön Türk çevrelerinde faaliyet gösterirken bir yandan Siyasal Bilimler Okulu'na devam etti. 1903'de mezun olduğunda Rusya'ya gitti ve Hürriyetin ilânına(1908) kadar orada kaldı. 1908'de İstanbul'a geldi. 1908'e kadarki dönemde Akçura, Jön Türk yayınlarında ve özellikle **Meşveret** ve **Şûrâyı Ümmet**'te yazılar yazdı. En önemli yazısı 1904'de Ali Kemal'in Kahire'de çıkardığı **Türk** gazetesinde yayımlanan “Üç Tarz-ı Siyaset” başlıklı uzun makalesi oldu. Akçura'yı en çok etkileyenlerden biri, 1883'den beri Kırım'da Tercüman gazetesini çıkaran İsmail Gasprinski (Gaspıralı) idi. Yusuf Akçura'nın “Üç Tarz-ı Siyaset” yazısında sözünü ettiği üç siyaset Osmanlı milleti teşkili, İslam birliği, Türklerin birliğiydi. Sonuç olarak Akçura, Osmanlı milleti yaratmanın imkansızlığına işaret ettikten sonra, İslamcılıkla Türkçülük arasında bir tercihten kaçınıyor, menfaat ve mahzurlarının, uygulama kolaylık ve zorluklarının eşit olduğunu söylüyor. Ne var ki, daha önce anlattıklarından istikbalin Türkçülükte, daha doğrusu, bugünkü bir deyimle, Turancılıkta olduğuna inandığı anlaşılıyor.³²⁸

Bir Azeri Türkü olan Hüseyinzade Ali Bey de, Türk milliyetçiliğinin doğuşunda önemli yeri olan isimlerdendir. 1908'den sonra İstanbul'a gelen Ali Bey, Ziya Gökalp ve arkadaşlarına Turancı düşünceler aşılamaı başarmıştır. Türkçülük akımını bir düşünce sistemi haline getiren kişi, daha sonraları Ziya Gökalp olacaktır.³²⁹

³²⁷ A. T. Kışlalı, **a.g.e.**, s. 139-140.

³²⁸ S. Akşin, “Düşünce ve Bilim Tarihi (1839-1908)”, **Çağdaş Türkiye (1600-1908)**, Hazırlayan: Sina Akşin ve Diğerleri, c. 3, Cem Yayınevi, İstanbul 2002, s. 361-362.

³²⁹ A. T. Kışlalı, **a.g.e.**, s. 139-140.

Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde birinci etkiyi Rusya'daki Türkler yaparken ikinci etkiyi Rumeli'nin kaybının yaptığını söyleyebiliriz. Evlerini, topraklarını terk ederek anayurda gelmek zorunda kalan Rumelili Türkler, kendilerine yapılan eziyeti dile getirerek, milliyetçi duyguların doğmasında rol oynamışlardır.³³⁰

1908'den sonra önce fikir ve kültür sonra da aynı zamanda siyaset alanında olmak üzere “Türkçülük” hareketi örgütlenmeye başlamıştır. İşte Ziya Gökalp, bu akımlar içinde “Osmanlılık”a karşı “Türkçülük” idealini benimsemiş, onu bir programa ve sisteme bağlamış olan düşünürdür. Türkçülüğü “Türk milletini yükseltmektir” diye tarif eden Ziya Gökalp, II. Meşrutiyet dönemindeki Turancı fikirlerini bırakan Atatürk'ün Misak-ı Milli sınırları içinde kalan bir Türklük ve milliyetçilik anlayışını benimsemiştir. Yine Gökalp'e göre:

“Türkçülüğün gayesi bir Türk harsı yaratmaktır. Türklerin yalnız bir harsı olmalı ve bu da kendilerinin yarattığı bir hars olmalıdır. Türk Almanlaştıkça yahut Fransızlaştıkça ve yahut Ruslaştıkça parçalanır, fakat Türkleştikçe milli birliği daha çok kuvvetlenir.”³³¹

Halifeliğin ve sultanlığın sona erip, eski imparatorluğun yıkıntıları üzerinde çağdaş bir ulusal devlet kurmak için, Atatürk de milliyetçilik ideolojisini kullandı, “egemenlik ulusundur” ilkesinden hareketle yeni rejimi kurdu.³³² Birinci Dünya Savaşı sonunda, özellikle Arap nüfusun tutumu, ardından İstanbul hükümetlerinin, şeyhülislâm fetvaları ile, dinî gerekçelerle Milli Mücadele'ye karşı çıkmaları, millî kimliğin sekülerleşmesini kolaylaştırdı.

Batı Avrupa'da önce ulus ardından milliyetçilik ideolojisi doğmuşken Türkiye'de ise durum tersineydi. Önce geleneksel kurumların yıkıntıları üzerinde yeni bir devlet kuruldu, sonra bu devlet ilk hedef olarak “ulus”u yaratmaya çalıştı. Atatürk'ün Türk Dil ve Tarih Kurumlarına bunca önem vermesinin nedeni, Türklere bir “ulus bilinci” aşılardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu yapısı içinde yitmiş ve bazen de horlanmış olan ulusal benliği yeniden kazandırmaktı.³³³

³³⁰ A. T. Kışlalı, **a.g.e.**, s. 140.

³³¹ M. Baydur, **a.g.e.**, s. 54-57.

³³² A. T. Kışlalı, **a.g.e.**, s. 134-135.

³³³ A. T. Kışlalı, **a.g.e.**, s. 136.

Cumhuriyetin beraberinde getirdiği en müşahhas yenilik, milliyetçiliğin en temel ilkesiydi: “Biz Türküz; bu yüzden Türkler tarafından yönetilmeliyiz.” Söz konusu Türklük, vatandaşlık anlamında Türklükten çok, millet olarak Türklük anlamına gelmekteydi. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde “Allah ve Sultan” hükümlerliğini yitirmişti; artık “Her şey vatan için”di.³³⁴ Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak arasındaki değişim Ziya Gökalp'in yaklaşımında da zamanla kendini belli etmekteydi. Gökalp, 1918'deki **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**'tan 1923'te **Türkçülüğün Esasları**'na gelmekteydi. Önceleri örtük biçimde geri plana itilmek istenen İslamcılık şimdi açıkça geri plandaydı.

Mustafa Kemal ile Ziya Gökalp ilişkisine gelince Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Atatürk'ün dile getirdiği ilkelere ve meydana getirdiği kurumlara baktığımızda, bunların pek çoğunda Ziya Gökalp'in öncü konumunu görmemek mümkün değildir. Cumhuriyet ideolojisinin temel direği Türk milliyetçiliğidir; bunun babasının herkesten önce Gökalp olduğu da açıktır. Atatürk milliyetçiliği “ırk”tan çok kültürel milliyetçiliği öne çıkarmış bir milliyetçilik biçimi olarak tanınır. Ziya Gökalp bu konuda çok daha önceden ilkelerini kesinlikle belirtmiş, milletin temelini ırk olamayacağını söylemişti. Gökalp, Türk milliyetçiliğinin saldırgan ve yayılmacı olmaması, üstünlük iddiasında bulunmaması gerektiği gibi konularda dikkatli davranmıştır. Atatürk'ün “yurtta sulh, cihanda sulh” politikası da Gökalp'in “barışçı milliyetçilik” anlayışının devamı gibidir. Gökalp de, Mustafa Kemal de, milliyetçiliğin asıl mücadele alanını savaşta, askerlikte vb. değil, “muasırlaşma” dedikleri, ekonomik, kültürel, toplumsal modernizasyon alanında görüyorlardı.³³⁵

Türkçülüğün mahiyetini kavramak için “millet” adı verilen topluluğu ve milli kültür değerlerini kavramak gerektiğine değinen Ziya Gökalp 1923 yılında yayınlanan **Türkçülüğün Esasları** adlı kitabında, Cumhuriyetten sonraki hamleleri de yönlendiren milliyetçilik hareketinin esaslarını sistemli bir açıklamadan geçirmiş, bir programa bağlamıştır. O'nun fikir sistemindeki Türkçülüğün programı “dilde, estetikte, ahlakta, hukukta, dinde, iktisatta, siyasette ve felsefede Türkçülük” olmak üzere 8 bölüme ayrılmıştır. Ziya Gökalp Türk milletinin, kendi özünü oluşturan milli kültür değerlerine

³³⁴ A. Yıldız, “Kemalist Milliyetçilik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, c. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 210-211.

³³⁵ M. Belge, **a.g.m.**, s. 32-34.

bağlı kalarak yükselip çağdaşlaşmasını, toplum düzeninin bu 8 programa göre ayarlanmasında görmüştür.³³⁶

Atatürk'e göre ulus, ne din ne de ırk temeline dayanır; ulusu yaratan temel öge, ortak tarih, ortak dil ve sonuç olarak ortak kültürdür. Atatürk **Medeni Bilgiler** kitabında şöyle demiştir: “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir.” 1935 yılındaki resmi tanımlamaya göre de, “ulus, dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı yurttaşlardan meydana gelen siyasal ve sosyal bir bütündür.”³³⁷

“Muasırlaşma” Gökalp ile Mustafa Kemal’in zihninde Türkiye’nin Batı ile ilişkisini kuran bağlantı ve politikadır. Daha sonraki dönemlerin, örneğin bugünlerin tamamen Batı karşıtı Türk milliyetçilerinden farklı olarak, Gökalp “Türkleşme” ile “muasırlaşma” arasında bir çelişki veya uyumsuzluk bulunmadığını savundu. Atatürk içinse Batılılaşma Gökalp’ten de daha radikal yöntemlerle izlenmesi gereken bir politikaydı.³³⁸ Buna karşılık, Gökalp, “hars” ve “medeniyet” arasına kendi teorisi açısından hayati bir ayırım koyarak, Batılılaşmayı yalnızca medeniyet alanıyla sınırlı hale getirmeye çalışmıştı.

Gökalp’in düşünceleri ile Atatürk inkılap hareketleri arasında amaç bakımından temelde, ortak noktalar bulunmaktadır. Gerek Atatürk gerekse Gökalp amaçta ortaktır. Her ikisinin de amaçladığı husus, Türk toplumunun batılılaşması, çağdaşlaşmasıdır. Her ikisi de Batı Avrupa toplumlarında oluşan hukuk, siyaset, eğitim, teknik gibi kurumların alınarak, o toplumlardakine benzer bir toplum yaşamı oluşturulmasını, o toplumlara bu yolla yetişilebileceğini savunmuştur.³³⁹ Türk toplumunun muasır medeniyet seviyesine ulaşması için, batıya yönelmek zorunluluğu her ikisinde de önemle vurgulanmaktadır.

Atatürk’ün “En hakiki mürşit ilimdir” sözü, herkesin kabul ettiği gibi, pozitivizmin ruhunu açıklayan bir sözdür. Bu da, başından beri, Ahmet Rıza yoluyla İttihat ve Terakki’nin ideolojisi ve Gökalp’in de kısmen Auguste Comte’tan, ama daha çok Emile Durkheim’dan yararlanarak kullandığı metodolojidir.³⁴⁰

³³⁶ M. Baydur, **a.g.e.**, s. 51.

³³⁷ A. T. Kışlalı, **a.g.e.**, s. 147.

³³⁸ M. Belge, **a.g.m.**, s. 34.

³³⁹ M. Baydur, **a.g.e.**, s. 58.

³⁴⁰ M. Belge, **a.g.m.**, s. 34.

Yine Atatürk'ün “sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitleyiz” sözü, Gökalp'in uzun uzun anlattığı korporatist düzenin özeti gibidir. Bu ayrıca, Cumhuriyet'in uyguladığı temel politika olmuştur.³⁴¹ İşte bu pozitivist ve halkçılık anlayışlarında da Ziya Gökalp ile Atatürk'ün düşünce ortaklığı görülmektedir. Gerek Gökalp'te gerekse Atatürk'te bağımsızlık ilkesi diğer düşüncelerin temelini oluşturmaktadır. Her ikisi için de bağımsızlık, siyasal ve ekonomik yönüyle bir bütündür.³⁴²

Gökalp, öncelikle List'den etkilenerek korumacı bir “milli” ekonomiyi savunmuştu. Atatürk'ün gönlünde daha liberal ve o ölçüde daha “global” bir ekonomi modeli vardı (İzmir İktisat Kongresi sonuçlarının da gösterdiği gibi). Ama hem iç koşullar (sermaye yokluğunda devletin öncülüğünün kaçınılmaz hale gelmesi), hem de otuzlara gelindiğinde beliren dış koşullar (dünya buhranının liberal ekonomilere verdiği zarar) devletçi ekonomiye yönelme zorunluluğunu yarattı. Atatürk'ün dil (Türkçeleştirme) ve alfabe konusunda yaptıkları ise Ziya Gökalp'in muhtemelen gönülden onaylamayacağı uygulamalardı. Gökalp buralarda daha muhafazakâr kalmayı tercih ederdi. Latin alfabesi daha Namık Kemal zamanından beri tartışılıyordu (Namık Kemal karşı çıkmıştı) ve Gökalp de bunu desteklememiş, dilin özleşmesini bir yere kadar savunmuş (**Genç Kalemler** ölçülerinde) ve en güzel Türkçe'nin İstanbul hanımlarının dili olduğunu söylemişti.³⁴³

Her ikisinin de ortak görüşü, Türk dilinin sadeleşmesi, arınması, özleşmesi, yabancı dillerin boyunduruğundan kurtulması, öz benliğine kavuşturulması idi. Atatürk de aynı amaç doğrultusunda Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin (sonradan TDK) kurulmasını sağlamıştı.³⁴⁴ Kadın hakları konusuna gelince Gökalp de eski Türklerde olduğu gibi kadın ve erkeğin, aile ve toplum içerisinde eşitliğinden yanadır. Kadın hakları, Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni toplum düzeninin önemli konularından biridir. Gökalp, yönetim biçimi olarak demokrasiden yanadır. Atatürk de klasik çok partili bir demokrasi kurmak istemiştir.³⁴⁵ 1930'da çok partili bir demokrasi deneyi bu amacın somut kanıtıdır.

³⁴¹ M. Belge, **a.g.m.**, s. 34.

³⁴² M. Baydur, **a.g.e.**, s. 61.

³⁴³ M. Belge, **a.g.m.**, s. 34.

³⁴⁴ M. Baydur, **a.g.e.**, s. 59.

³⁴⁵ M. Baydur, **a.g.e.**, s. 60-61.

Din konusunda Gökâlp'in “Türkleşmek/İslâmlaşmak/Muasırlaşmak” üçlüsü içinde en az ikincinin Atatürk'e sevimli göründüğünü, hattâ ona göre gereğinden fazla kaçmış olan “İslâmlaşma” dozunun bir miktarının geri alınmasının daha iyi olacağı yeterince açık bir olgudur. Nitekim Gökâlp de hayatının sonunda o “üçlü” den biraz gerilemiş gibi görünerek Türkçülüğün Esasları'nı yazmıştır. Bu onun Atatürk'te temsil olunan yeni Türk milliyetçiliğiyle uzlaşmak için attığı bir adım olarak yorumlanabilir.³⁴⁶ Her iki görüşünde bağdaştığı nokta, laiklik düşüncesidir. Ancak, dinin toplum hayatındaki görevi açısından temelde ayrılıklar vardır. Gökâlp, dinin toplum hayatında çok önemli bir yeri olduğu düşüncesindedir.³⁴⁷ Ziya Gökâlp bir düşünürdür. Düşünür olarak Atatürk'ü en çok etkilemiş kişidir. Ama onun, son analizde Türk milliyetçiliği demek olan düşüncelerine gerçekleşme imkânı kazandıran kişi de Atatürk'tür.³⁴⁸

Gökâlp'e göre bugünü anlamak için dünü araştırıp tanımak gerekir. Tarih, milli ahlakın ve milli birliğin doğmasında ve ülkü birliğinin meydana gelmesinde en önemli etkidir. Atatürk bu amaçla Türk Tarih Kurumu'nu kurmuştur. Son olarak benzerlikleri şöyle özetleyebiliriz:

- 1- Felsefi benzerlik: Pozitivizm.
- 2- Doktriner benzerlik: Milliyetçilik.
- 3- Toplumsal benzerlik: Halkçılık, laiklik dayanışmacı toplum düzeni, kadın hakları, inkılapçılık.
- 4- Kültürel benzerlik: Dilde sadeleşme, batı uygarlığını benimseme.
- 5- Ekonomik benzerlik: Devletçilik.³⁴⁹

Ziya Gökâlp'in Türkçülük ideolojisini temellendirdiği zamanda aslında o kuşaktaki tüm aydınların gözü ülkeyi kurtaracak bir önderdeydi. Onların bu bekleyişi sürerken Gökâlp'ten 5 yaş küçük, Yakup Kadri'den 8 yaş büyük ve Enver Paşa ile yaşıt olan Mustafa Kemal, birbirini izleyen çeşitli olaylar ve tarihlerde, iktidarın uzağına itiliyordu. Ancak Dünya Harbi sırasında, Çanakkale Mustafa Kemal adını ülke çapında insanlara duyuruyordu. Bu olaydan sonra da bütün sorumlulukları, onu sürekli iktidar çevresinden uzak tutuyor, “milli kahraman” bekleme sancısı artık dayanılmaz raddeye

³⁴⁶ M. Belge, **a.g.m.**, s. 35.

³⁴⁷ M. Baydur, **a.g.e.**, s. 59.

³⁴⁸ M. Belge, **a.g.m.**, s. 35.

³⁴⁹ M. Baydur, **a.g.e.**, s. 62.

vardığında, artık bir son çare olarak, Anadolu'dan yeniden Mustafa Kemal adı işitiliyordu. Bundan böyle de, sürekli o işitilecekti.³⁵⁰

Önder Mustafa Kemal de düşüncelerinin babası olduğunu söylediği Ziya Gökalp'ten aldıklarını uygulamaya koyacak, bir müddet sonra kökeni İttihat Terakki ve Ziya Gökalp'e kadar götürülebilecek düşünceleri ve fikir sistemi de ideoloji haline gelecektir. Bu ideoloji Kemalizm ideolojisi. Kemalizmin oluşmasında Ziya Gökalp örneğinde olduğu gibi aydınların ortaya koyduğu fikirler önemlidir ve etkili olmuştur. Ancak bunun yanında bu ideolojinin, devlet tarafından geliştirildiği ve zamanla devlet ideolojisi haline geldiği unutulmamalıdır.

Dolayısıyla burada ideolojinin özneları arasında, devlete de değınmek gerekir. Aslında, bir ideoloji öznesi olarak devlete ayrı bir konum biçilmesinin nedeni, kurumsallık, süreklilik ve kapsayıcılıktır. Yoksa, devletin ideoloji üretimi de, apayrı kişiler ve gruplar tarafından değil, gene aydınlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Devlet tarafından geliştirilen ideoloji, resmi ideoloji olarak tanımlanabilir. Türkiye'de pek çok kişinin sandığının tersine, resmi ideoloji öyle yalnızca Türkiye'ye özgü değildir. Kapitalizmin gelişmesine koşut olarak, tarihsel bir süreç içinde ulus devlet oluşumu yaşamış bütün toplumlarda, şöyle ya da böyle bir “resmi ideoloji” saptanabilir.³⁵¹ Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi ideolojisi Kemalizm olduğuna göre onu anlamak için resmi ideolojilerin şu ortak özelliklerine bakmak gerekir:

- Resmi ideoloji, esnemesi ve dışardan girişı en az, bu anlamda katı bir ideolojidir.
- Resmi ideolojide, belirli bir ulus devletin nereden gelip nereye yöneldiğine ilişkin bir tarih vizyonu vardır.
- Resmi ideoloji, sınıf mücadelelerinin gelişimin ve seyrinin üzerinde yaratacağı etkileri asgari ölçülerde tutacak bir içeriğe sahiptir.
- Resmi ideoloji zamanla kimi değişiklikler geçirse bile, bu ideolojinin ana hatlarının oluştuğı belirli bir tarih kesiti gösterilebilir.

³⁵⁰ M. Belge, **a.g.m.**, s. 36.

³⁵¹ M. Çulhaoğlu, **a.g.e.**, s. 34.

- Resmi ideolojinin yapıcıları daha az anonimdir; yani, resmi ideolojinin, hangi düşünürlerin, siyasetçilerin, devlet adamlarının ve aydınların damgasını taşıdığı belirlenebilir.
- Resmi ideoloji her zaman ve her yerde yukarıdan üretilip aşağıya, topluma yayılır.
- Resmi ideoloji, devlet kurumlarında resmen benimsenme, eğitim kurumlarında eksen oluşturma, devletin sürekli ve asli kurumlarının ilkelerini belirleme anlamında en ayrıcalıklı ideoloji kategorisidir.³⁵²

İdeolojiler, toplumsal gereksinimleri karşılayan, o gereksinimleri duyan kesimlerce benimsenmiş, kendi içlerinde tutarlı inanç sistemleridir. Kışlalı'ya göre sağcı ideolojiler daha çok duygulara, solcu ideolojiler ise akla seslenirler. Kemalizm de, akla ve insancıl değerlere dayalı, “çağdaş” bir toplum özlemine yanıt veren , geri kalmışlıktan kurtulma istencini yansıtan bir ideolojidir.³⁵³ En basit tanımıyla ideoloji “bireylerin kafalarındaki sistemleşmiş düşünceler bütünüdür.” Doktrin ise eyleme yönelen bir ideolojidir.³⁵⁴ Bu tanıma baktığımızda Kemalizmin hem bir ideoloji hem de bir doktrin olduğunu görürüz.

Kemalizmin, esas olarak, CHP, döneminde kristalleşen bir ideoloji olduğu açıktır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında dünya genelinde, liberal kapitalizmin reddedildiği, otoriter ve totaliter rejimlerin egemen olduğu bir dönemde ortaya çıkan Kemalizm, Türkiye’de devleti kuran ve inşa eden Tek Parti’nin ideolojisini oluşturmuştur. Bu ideoloji 1920’lerden başlayarak kendi içinde bir bütünlük ve süreklilik göstermiş ve bu süreklilik CHP’nin programlarında açıkça ilan edilmiştir. İdeolojinin temelleri, 1920’lerin başında, Milli Mücadele yıllarında atılmış, izleyen yıllarda tutarlı bir biçimde geliştirilmiş, 1930’lu yıllarda ise iyice işlenerek kristalleştirilmiştir. 1920’lerden beri ülkeye egemen olan Kemalist ilkelere “Kemalizm prensipleri” adının verilmesi için 1930’lu yılları beklemek gerekmiştir. Çünkü bu prensiplerin anayasaya girmesi 1930 sonrasındır.³⁵⁵

³⁵² M. Çulhaoğlu, **a.g.e.**, s. 35.

³⁵³ A. T. Kışlalı, **a.g.e.**, s. 162.

³⁵⁴ Toktamış Ateş, “Kemalizm ve Özgünlüğü”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, c.2, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 319.

³⁵⁵ Ahmet Demirel, “İnönü”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, c. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 128.

Kemalizmin en gelişkin belgesini oluşturan CHP'nin 1935 programında yer alan ilkeler, bu belgede ilk kez açıkça “Kemalizm prensipleri” olarak adlandırılmıştır. Programın giriş bölümünde aynen şöyle denilmektedir: “CHP'nin programına temel olan ana fikirler, Türk devriminin başlangıcından bugüne kadar yapılmış olan işlerle, yalın olarak, ortaya konmuştur. Bundan başka, bu fikirlerin başlıcaları, 1927 yılında Parti Kurultayınca da kabul olunan tüzüğün genel esasında ve genel başkanlığın, aynı Kurultayca onanmış olan bildiriğinde ve 1931 kamutay seçimi dolayısıyla çıkarılan bildiride saptanmıştır. Yalnız birkaç yıl için değil, geleceği de kapsayan tasarılarımızın ana hatları burada toplu olarak yazılmıştır. Partinin güttüğü bütün bu esaslar, Kemalizm prensipleridir.”³⁵⁶ Bu açıklamadan hareketle, Kemalizmin, en genel hatlarıyla, CHP programının merkezinde yer alan “Altı Ok” çerçevesinde oluşturulmuş bir ideoloji ve eyleme yol gösteren bir program olduğu söylenebilir. Yani cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılâpçı bir ideoloji.

Kemalizmin Tarihsel seyrinde ise Kemalizmin “zuhur etme” dönemi, **Nutuk**'un CHP kongresinde okunması (1927) ile başlatılıp, fırkanın devletle bütünleşerek “dünyadaki ilk parti-devletin” oluşması ve partinin Altı Ok'unun anayasal prensipler olarak kabul edilmesiyle (1935-1937) bitirilebilir bir döneme işaret eder.³⁵⁷

Kemalizm, tıpkı liberalizm ve sosyalizm gibi, bir devrim ideolojisi olarak doğmuştur. Ama, liberalizm ve sosyalizmden farklı olarak, geri kalmış bir ülkedeki devrim koşullarının gereksinimlerini yansıtmaktadır. Mustafa Kemal, ülkesini düşman işgalinden kurtarmanın kendisine kazandırdığı olağanüstü etkiyi kullanarak devrimi gerçekleştirmiştir. Mustafa Kemal, liberalizm ve sosyalizmden yararlanarak Türkiye'nin koşullarına göre oluşturmaya çalıştığı devrimci ideolojinin dogmalaşma olasılığını önlemeye çalışmıştır. İdeolojik kalıplaşmanın hızlı bir değişim süreciyle bağdaşmayacağını vurgulayarak, bir anlamda “sürekli devrimcilik” anlayışının öncülüğünü yapmıştır.³⁵⁸

Kemalizm özel bir eklemlenmedir. Kemalizmin (en azından bir dönem için) kapsamını olduğu gibi, görece değişmez çekirdeğini de tayin edecek olan bu

³⁵⁶ A. Demirel, **a.g.m.**, s. 128.

³⁵⁷ M. Yeğen, “Kemalizm ve Hegemonya”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, c.2, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 56.

³⁵⁸ A. T. Kışlalı, **a.g.e.**, s. 143-145.

eklemlenmeyi özel kılan şudur: Kemalizm, radikal bir sekülerizm, etnisist bir milliyetçilik ve kapsamlı otoriter bir merkezîyetçiliğin düğümlemesiyle oluşmuştur. İslam ve onunla yoğrulmuş geleneğe karşı radikal bir sekülerizm, etnik heterojenliğe karşı, etnik olmasa da kültürel homojenliği öneren özümsemeci bir milliyetçilik ve her şeyi içine alıp, hiçbir şeyi dışarda bırakmak istemeyen bir devlet-bürokrasi fikri Kemalizmin kuruluşdaki esasını oluşturur. Kemalizmin performansını tayin eden kilit unsur, esas olarak toplumun ıslahı peşindeki devletin- bürokrasinin “ufku” olmasıdır.³⁵⁹ Kemalizm buna göre yukarıdan aşağıya, aydınlardan yöneticilerden halka inen bir ideolojidir.

Kemalizmi daha net açıklamak için Kemalist partinin kendisi tarafından belirlenen ideolojisiindeki asli unsurların, yani 1931’ deki parti kongresinde benimsenen ve 1937’ de Türkiye Anayasası’na sokulan Altı Ok’un tanımını Kemalizmi açıklamada başlangıç noktası olarak almak en iyisidir: cumhuriyetçilik, laiklik, milliyetçilik, inkılâpçılık, halkçılık ve devletçilik. Bunlardan ikisinin, siyasanın hedeflerinden ziyade araçlarıyla ilgili olduğu söylenebilir: cumhuriyetçilik ve devletçilik. O yüzden kalan dördü hep birlikte Kemalist ideolojinin özünü oluşturur.³⁶⁰ Öncelikle milliyetçilik ilkesini ele alacak olursak faşizan bir milliyetçilikten söz edilemez. Ağırlık noktası, Türk milletinin mutlak surette bağımsızlığı, batı kültür ve medeniyeti seviyesine ulaşmasıdır.³⁶¹

Kemalizm içinde “milliyetçilik”, bir yandan ulusal bağımsızlığın sağlanması, öte yandan da çağdaşlaşma gereksinimlerini karşılamaya yönelik ideolojik bir öge oluşturuyordu. Çağdaş bir toplum olmak için önce ulus olmak, uluslaşma aşamasından geçmiş olmak gerekiyordu. Uluslaşma aşaması, çağdaş toplumun temel özelliklerinden olan demokratikliği sağlayabilmek için de bir ön koşuldu.³⁶²

Kemalist milliyetçiliğin Akçura’nın etnik milliyetçiliğinden ziyade, Gökalp’in kültürel olarak tanımlanmış milliyetçiliğine çok daha yakın olduğunu görürüz. Bununla birlikte, Kemalist milliyetçilikte bütünüyle eksik olan, Gökalp, Akçura, tarafından

³⁵⁹ M. Yeğen, **a.g.m.**, s. 57-58-59.

³⁶⁰ Erik Jan Zürcher, “Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce** **Kemalizm**, c. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 44.

³⁶¹ İsmet Giritli, **Kemalist Devrim ve İdeolojisi**, Sermet Matbaası, İstanbul 1974, s. 30.

³⁶² A. T. Kışlalı, **a.g.e.**, s. 145-146.

paylaşılan, İslâm'ın, milli kimliğin bir unsuru ve toplumsal bir birleştirici olarak önemli bir rolü olması gerektiği fikridir.³⁶³ Milliyetçilik akımını bir düşünce sistemi içine oturtan kişi Ziya Gökalp olmuştur. Bir yandan ulusal bağımsızlığı sağlamak, öte yandan çağdaş anlamda bir ulus yaratmak ereğine yönelen Mustafa Kemal elbetteki bu birikimden yararlanmıştır. Ama, aynı zamanda, eylem içinde onu aşmış, kendi damgasını taşıyan bir milliyetçilik anlayışına ulaşmıştır. Bu, sınırlar ötesi hedefler gözetmeyen, ırkçı olmayan, çoğulcu bir milliyetçiliktir.

Atatürk, tüm sömürge durumundaki ülkelerin, kendi deyimiyle “mazlum milletler”in birer birer bağımsızlıklarını kazanacağını çok önceden söylemiş, ulusal Kurtuluş Savaşı’nın başarısı ile de onlara cesaret vermiştir. Emperyalist devletlere karşı kazanılan bu ilk Kurtuluş Savaşı, giderek evrensel bir model oluşturmuştur. Kemalist milliyetçilik anlayışının dışa yönelik hedefi, “çağdaş uluslar topluluğunun eşit haklara sahip bir üyesi olmak”tır. Sadece siyasal bağımsızlıkla yetinmeyen, ekonomik bağımsızlığı da içeren bir “tam bağımsızlık”, bu hedefin ayrılmaz bir parçasıdır.³⁶⁴ Atatürk’ün tüm hayatı boyunca tam bağımsızlık üzerinde durduğunu görürüz.

Atatürk’te milliyetçilik geçmişe körü körüne bir bağlılık değildir. Toplumsal yapının korunması ve sürekliliğinin sağlanması için gereklidir. Atatürk “Türk milliyetçiliği, ilerleme ve gelişme yolunda ve milletler arası temas ve münasebetlerde, bütün muasır milletlere muvazi ve onlarla bir ahenkte yürümekle beraber, Türk içtimai bünyesinin kendine has seciyelerini ve başlı başına müstakil hürriyetini muhafaza etmektir.” demektedir.³⁶⁵ Bu nedenle, Mustafa Kemal’de milliyetçilik bir yandan ilerleme ve milletler arası ilişkilerin uzlaşması, diğer yandan da tarihsel kökenine bağlılık demektir. Kemalist milliyetçiliğin içe yönelik hedefi, çağdaş bir ulus yaratmaktır. Bu ulus, ne “ırkçı” ne de “ümmeç” bir anlayışı yansıtmaktadır. Milliyetçilik, aynı topraklar üzerinde benzer koşulları paylaşan insanların, dışa karşı korunma ve dayanışma gereksinmelerini karşılayan bir ideolojidir. Kemalist milliyetçilik çağdaş, evrensel ve kalıcıdır.³⁶⁶ Halk Fırkası’nın 1927 ve 1931 tarihli programlarının da belirteceği üzere, yeni milli devlet Türk’tü ve Türk kimliği dil, hars

³⁶³ E. J. Zürcher, **a.g.m.**, s. 50.

³⁶⁴ A. T. Kışlalı, **a.g.e.**, s. 146.

³⁶⁵ O. Türkdoğan, **Kemalist Sistem: Kültürel Boyutları**, İstanbul 1999, s. 150.

³⁶⁶ A. T. Kışlalı, **a.g.e.**, s. 146-148.

ve mefkureye dayanıyordu. Türk milliyetçi söyleminin, daha önce tartışılan laiklik söyleminden farklı bir şekilde, büsbütün kendiliğinden açık bir şeymiş gibi içeriği tartışılmadan ya da görüşülmeden 1923'te kabul edilmesi çarpıcıdır.³⁶⁷

Peyami Safa “Mustafa Kemal İslamcılık veya Turancılık kadar “ırk farkı gözetmeksizin, bütün beşeriyete şamil” insaniyetçilik fikirlerinin birer hayal olduğuna işaret ettikten sonra Türk milliyetçiliğinden başka bizim için reel hiçbir politika olamayacağını açıkça beyan eder.” der.³⁶⁸ Bu da Mustafa Kemal için milliyetçiliğin ne kadar elzem olduğunu bize göstermektedir. Özetle Kemalizm için milliyetçilik, Türkiye Cumhuriyeti'nin bekası için gerekli politikalar bütünüdür.³⁶⁹

1923' te kurulan Türkiye Cumhuriyeti; modern bir devlet olarak, öncelikle, laiklik ve milliyetçilik ilkeleri üzerine kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyetini en iyi karakterize edecek nitelik onun laik karakteridir.³⁷⁰ Kemalizmin en önemli ilkelerinden biri olan laiklik, iki düzeyde anlaşılmaktadır: Birincisi öncelikle ulus egemenliği kavramının bir sonucu olarak dinsel olanın siyasal alandan çıkartılması anlamında devlet aygıtının laikleştirilmesini ve ikincisi buna paralel olarak ikinci düzeyde toplumun modern uygarlıkların dayandığı bilimsel ilkeler ve kurallara göre örgütlenmesi.³⁷¹

Laikleşme akımlarının Osmanlı İmparatorluğu'nda en azından bir yüzyıldır varolmuş olduğundan şüphe duyulamaz. Erken dönemdeki modern imparatorluk bile, kendisini Selçuklular'a uzanan kuramlara dayandırarak, din ve devleti farklı alanlar olarak tanımış, fakat bunları karşılıklı olarak birbirine bağımlı telakki etmişti.³⁷² Laikleşme akımları ne kadar önceye dayanırsa dayansın Peyami Safa'ya göre Atatürk İnkılabına kadar laiklikle milliyetçiliğin birbirine mani akideler olmadığını idrak eden tek bir fikir adamı çıkmamıştı.³⁷³ Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu'daki millî direniş hareketi, Milli Mücadele, dinsel unsurlar katkılı siyasetin ulaştığı en yüksek mertebeyi teşkil etti. Mustafa Kemal Paşa gibi hareket önderlerinin söylevleri, Anadolu

³⁶⁷ E. J. Zürcher, **a.g.m.**, s. 49.

³⁶⁸ Peyami Safa, **Türk İnkılabına Bakışlar**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1995, s. 96.

³⁶⁹ A. İnsel, **a.g.e.**, s. 19.

³⁷⁰ İ. Giritli, **a.g.e.**, s. 32.

³⁷¹ Nur Betül Çelik, “Kemalizm:Hegemonik Bir Söylem”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, c.2, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 85-86.

³⁷² E. J. Zürcher, **a.g.m.**, s. 45.

³⁷³ P. Safa, **a.g.e.**, s. 39.

nüfusunun ne ölçüde Müslüman dayanışması temelinde seferber edildiğini açığa çıkarır. Nihayet, 1923'te Lozan'da mutabık olunan nüfus mübadelesi, değiştirilecek grupları dinsel terimlerle tanımladı; Türkiye'den Rum Ortodokslar karşılığında Yunanistan'dan Müslümanlar. Bu duruma rağmen Cumhuriyet'in siyasal önderliğinin radikal laiklik ve (Osmanlı-Müslüman yerine) Türk milliyetçiliği siyasetini tercih etmeleri daha da şaşırtıcıdır. Bu değişikliğin nedenleri konusunda, en mantıklı açıklama, ülkenin hayatta kalmasına yönelik tehdidin ortadan kalkmasıyla birlikte, geniş ölçüde seferberlik ihtiyacının da kaybolmuş olması gibi görünmektedir. Şimdi Kemalistlerin bir numaralı önceliği, servet ve kuvvet bakımından Avrupa'yı yakalamak için, toplumun ihya edilmesi ve modernleştirilmesiydi.³⁷⁴ Mustafa Kemal Paşa ve onun çevresinin gözünde bu ancak laik bir millî devlet bağlamında başarılabilirdi.

Tarih boyunca hemen tüm devrimciler, din ile değil ama bir kısım din adamları ile karşı karşıya gelmişlerdi: Çünkü “eski düzen”le çıkarları bütünleşmiş olan din adamları kesimi, köklü değişimlere hep karşı çıkmış, dini bir siyasal amaç için kullanarak kitleleri etkilemeye çalışmışlardır. Kendilerinin etkisini ve ağırlığını azaltacak her girişimi de “dinsizlik” olarak nitelendirmekten çekinmemişlerdir. Sultanın ve düşmanın çıkarları ile bütünleşerek,³⁷⁵ Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal'in idam fermanını çıkaranlar gene bu tür din adamları olmuştur.

Kemalistlerin 1923'ten başlayarak radikal bir biçimde laik ve Türk milliyetçisi bir tavır almayı seçmeleri dikkate değerdir; çünkü, bu karar ya da kararlar dizisi tam da, geç Osmanlı tarihinde siyasal söylemin dinsel renge en güçlü şekilde büründüğüne tanıklık etmiş olan dönemin hemen ardından gelir.³⁷⁶ 1924'teki Kemalist reformların tümü (Halifelik ve Şeyhülislâmlığın kaldırılması, eğitimin laik bir bakanlık altında birleştirilmesi, din işleri ve vakıflar için müdürlüklerin kurulması) Osmanlı laikleşme sürecinin mantıksal sonuçları olarak görülebilir. Kemalistler'in seleflerinden çok daha ileri gittikleri alanlar, 1925'te tarikatların yasaklanması ve tekkelerin kapatılması ile 1926'da Avrupa medeni hukukunun toptan kabulüydü. Bu önlemler radikal olarak yeniydiler; çünkü, devletin artık kendine bağlı olmayan dinsel kurumlara ve yurttaşlar arası kişisel ilişkilere önceden görülmemiş bir ölçüde müdahale etmesi anlamına

³⁷⁴ E. J. Zürcher, **a.g.m.**, s. 50-51.

³⁷⁵ A. T. Kışlalı, **a.g.e.**, s. 158.

³⁷⁶ E. J. Zürcher, **a.g.m.**, s. 50.

geliyordu. Bu sadece kurumlar ve yasamayı değil, sıradan yurttaşın hayat tarzını da etkiledi. Bununla birlikte, yakın bir dinsel yönü bulunmayan ve Türk hayat tarzını Avrupalılaştırmaya yönelik önlemlerde bile, laiklik ve ulema karşıtlığı bir rol oynadı. Mustafa Kemal, kıyafet reformu seferberliğini başlattığı Kastamonu'daki 1925 tarihli söylevinde açık bir şekilde, şeyh ve din adamlarının kamusal alanlarda törensel giysiler giyerek sadece devlet tarafından atanmış memurlara ait olan otoriteyi gasbettikleri gerçeğine işaret etti.³⁷⁷ Dinin ilerlemeye mani olduğu fikri cumhuriyetin kuruluş yıllarında da devam etmişti.

Kemalist hakim düşünce, kamu güvenliği açısından, sıradan halkın dindar kalmasının daha istenilir olduğu düşünüldüğü için, öncelikle İslam Reformasyonu projesi üstünde durdu.³⁷⁸ Kemalistler İttihatçıların bıraktığı yerden reform girişimlerine devam ettiler. Kurtuluş Savaşı kazanılır kazanılmaz, barışın sağlanmasından bile evvel, Mustafa Kemal dinin rolüne dair fikirlerini kamusal olarak ifşa etmeye başladı ve bunu da çok tutarlı bir şekilde yaptı. İslam'a karşı olmadığını vurguladı; tam tersi, onu “dinlerin en rasyonel ve doğali” olarak savundu.³⁷⁹ Bunun yanında irticaya da söylevlerinde sıkça atıfta bulundu.

Bir konuşmasında “Biz milliyetçiyiz ve dinimize saygılıyız” diyen Atatürk ise din ile ilgili görüşlerini şöyle ortaya koymuştu: “Din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletlerin devamına imkan yoktur. Yalnız şurası var ki, din Allah ile kul arasındaki bağılıktır. Softa sınıfın din simsarlığına müsaade edilmemelidir. Hangi şey ki akla, mantığa, halkın menfaatine uygundur; biliniz ki, o bizim dinimize de uygundur. Eğer bizim dinimiz aklın mantığının uyduğu bir din olmasaydı, mükemmel olmazdı, son din olmazdı.”³⁸⁰ Mustafa Kemal, İslam dininin zamanla özünden uzaklaştığını, birçok yabancı ögenin -yorumlar ve boş inançlar olarak- işin içine girdiğini düşünüyordu. Çağdaş olmanın inançsızlıkla hiçbir ilgisi bulunmadığı kanısındaydı, ama bilerek, mantığını kullanarak inanmalıydı. Şöyle diyordu: “Türkler dinlerinin ne olduğunu bilmiyorlar. Bunun için Kuran Türkçe olmalıdır. Türk Kuran'ın arkasından koşuyor; fa-

³⁷⁷ E. J. Zürcher, **a.g.m.**, s. 48.

³⁷⁸ M. Tuncay, “İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama)”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce** **Kemalizm**, c. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 94.

³⁷⁹ E. J. Zürcher, **a.g.m.**, s. 46.

³⁸⁰ A. T. Kışlalı, **a.g.e.**, s. 159.

kat onun ne dediğini anlamıyor. Benim maksadım, arkasından koştığı kitapta ne olduğunu Türk anlasın.”³⁸¹

Bu sebeple “İslamiyeti Türkleştirme” hareketleri bağlamında önce, 1926 ilkbaharında Türkçe'yle namaz kıldırma denemeleri yapılmış, dört yıl sonra İlahiyat Fakültesi çevresindeki bir grup “modernist” İslamcıdan oluşan bir kurul “reformasyon” önerileri hazırlamıştır. 1932 başlarında da (Ramazan ayı içinde), Türkçe Kuran tutar mı, tutmaz mı diye araştırılmıştır. İbadette Türkçe Kuran'ın zorlanması o dönem vazgeçilmekle birlikte, aynı yılın sonlarından ³⁸² 1950'deki Demokrat Parti iktidarına kadar, Ezan ve Kamet Türkçe okunmuştur.

İbadet düzeninin de değiştirilmesi, örneğin secde etmek yerine, camilere oturacak sıralar konulması, müzikli ayinler yapılması vb. önerildi. Kuran'ın Türkçe'ye çevrilip ibadette Arapça özgün metnin yerine bunun kullanılması fikri yaygın bir hoşnutsuzluk yaratınca, zamanın ve zeminin henüz uygun olmadığı gerekçesiyle İslam Reformasyonu düşüncesi rafa kaldırıldı. Mete Tuncay'a göre asıl endişe edilen, bu tür düzeltimlerle dinin ve din adamlarının güç kazanmaları ve laik iktidara rakip bir yetki merkezi oluşturmaları ihtimaliydi. Cumhuriyetin yönetici seçkinleri, kendi doğrularından çok emindiler. Bunları topluma kabul ettirmek için, geleneklerle uzlaşmayı düşünmüyorlar, halk yığınlarını laik eğitim yoluyla “irşad” ve “ikna” etmeyi amaçlıyorlardı.³⁸³ Atatürk ve arkadaşları dine değil dinsel dogmalara ve siyasal iktidarın dine dayalı olmasına karşıydı.³⁸⁴ Bu reformlar da öncelikle, modern bir toplum inşasına temel teşkil eden kurumsal ve toplumsal dönüşümlerin tümüne zemin hazırlamayı hedefliyordu.

Altı ok ile simgeleştirilen Kemalist ilkeler içerisinde, Atatürk'ün en önem verdiği ilkelerin başında belki de “laiklik” geliyordu. Laiklik ilkesi geleneksel toplumdan modern bir topluma dönüşümün çerçevesini belirliyordu. Diğer taraftan, laiklik modern bir ulus ve ulusal kimlik oluşturma tasarısının ayrılmaz bir parçasıydı. Mustafa Kemal, ülkenin koşullarının daha hiç hazır olmadığı bir aşamada bile çok

³⁸¹ A. T. Kışlalı, **a.g.e.**, s. 159.

³⁸² M. Tunçay, **a.g.m.**, s. 94.

³⁸³ M. Tunçay, **a.g.m.**, s. 95-96.

³⁸⁴ E. Kongar, **Devrim Tarihi ve Toplumbilim Açısından Atatürk**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998, s. 307.

partili düzene geçiş için sakınca görmezken, tek bir koşul ileri sürmüştü: Laiklikten ödün vermemek! Serbest Fırka'nın önderliğini üstlenecek olan Fethi Okyar'a yazdığı mektupta şu satırlar dikkati çekiyordu: “Memnuniyetle tekrar görüyorum ki, laiklik esasında beraberiz. Zaten benim siyasi hayatta bir taraflı olarak daima aradığım ve arayacağım temel budur.”³⁸⁵

Bu arada tek partinin ideoloğu Ziya Gökalp'in din konusundaki görüşlerine bakarsak din ve devletin katı bir ayırımına taraf olmak anlamında Ziya Gökalp inanmış bir laikti. Bütünüyle dinsel bir halifeliğin İslâm dünyasında bir ün vasıtası olduğunu düşünerek, halifeliğin kaldırılmasına taraf olmadı; fakat bazı alanlarda, bilhassa da Gökalp İslam'a Türk milli kimliğinin kurucu bir unsuru olarak önemli bir yer verdi. İslam ve milliyetçiliğin bağdaşmaz olduğuna dair geleneksel İslami görüşü reddetti ve dirilmiş Türk milli devletini hem İslâm, hem de Türk dünyasının siperi olarak gördü.³⁸⁶ Görüldüğü gibi Ziya Gökalp'te din ögesi Mustafa Kemal'in din konusundaki düşüncelerinden daha baskındır.

Görüldüğü gibi Kemalizm, Cumhuriyetin ilk yıllarında, diğer rakip reformist yaklaşımlardan çok daha radikal bir dikey müdahale taraftarıdır. Bu müdahalede, muassır medeniyet seviyesini yakalamak, bunun için her şeyden önce medeni görünmek önemli ve gerçekten inanılan bir saiktir.³⁸⁷ Zaten Mustafa Kemal de dine kendisinin siyasi ve toplumsal reformlarına engel olduğunda karşı çıkmıştır.³⁸⁸

Türkiye Cumhuriyeti; “halk egemenliğine dayanan, laik ve çağdaş” bir devlet olarak, uluslararası düzeyde yerini aldığı zaman, bu özellikleriyle de dünyanın pek çok yöresine örnek oluyordu. Toktamış Ateş bu konuda şunları söylemektedir: “Türk devrimi; teokratik bir monarşiden, halk egemenliğine dayanan laik ve çağdaş bir Cumhuriyet'e geçiştir. Biraz daha ayrıntıya girersek, Türk Devrimi, o teokratik monarşinin kadercı “kulları”ndan, laik ve çağdaş Cumhuriyet'in “vatandaşına”, “yurttaşına” geçiştir. Yani “Kul”dan vatandaşa geçiş.“Kemalist devrim; bu yönüyle de

³⁸⁵ A. T. Kışlalı, **a.g.e.**, s. 157.

³⁸⁶ E. J. Zürcher, **a.g.m.**, s. 47-49.

³⁸⁷ A. İnsel, **a.g.e.**, s. 22.

³⁸⁸ E. Kongar, **a.g.e.**, s. 308.

kendi türünün ilk örneğidir ve gerçekten özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında sömürge yönetimlerinin yıkılma sürecinde çok değerli bir örnek olmuştur.”³⁸⁹

Bir çağdaşlaşma ideolojisi olarak Kemalizm açısından laiklik, demokrasi anlamındaki cumhuriyetçiliğin de, milliyetçiliğin de, devrimciliğin de, ve hatta halkçılığın da ön koşulu olduğu için önem taşımaktadır.³⁹⁰ Görüldüğü gibi laiklik Kemalizmin en temel ilkelerindendir.

En az laiklik kadar önemli olan diğer ilke ise halkçılıktır. Zaman zaman popülizm ismiyle de kavramsallaştırılabilen halkçılık, 1980'lere kadar Türkiye siyasetinde yaygın kabul görmüş bir söylem olarak varlığını sürdürdü. CHP'nin altı okundan birisi, genç Cumhuriyet'in ideolojik söyleminde merkezi bir öge ve siyasal yelpazenin sağından soluna hemen her kesimin bir şekilde vurguladığı bir ilke oldu halkçılık.³⁹¹

Halkçılık birçok kavram gibi ilk kez Cumhuriyet döneminde gündeme gelmiş bir düşünsel ve siyasal olgu değildir. Geç Osmanlı'da özellikle Jöntürkler arasında halk kavramının ve olgusunun gündeme geldiğini söylemek mümkün. Jöntürkler, örneğin Osmanlı'nın Balkan vilayetlerinde, halkı kendi yanlarına çekme amacıyla 1908 Devrimi öncesinde propoganda faaliyetleri yürütmüşler, bu nedenle de zaman zaman halkçı bir söyleme başvurmışlardır. Bu anlamda halkçılık söyleminin oluşması ve halk kavramına giderek artan vurguyu aslında yeni bir aydın kuşağının doğmasıyla ilişkilendirmek yerinde olur. Osmanlı'da halkçılığın gelişmesinde uluslararası ideolojik etkilerin de önemini vurgulamak gerekir. Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli cemaatlerinde, özellikle Ermeniler içerisinde, halkçı düşünce ve hareketler görmek mümkün. Osmanlı Müslümanları da gerek Ermeni halkçı hareketleri, gerekse Tatar göçmenleri üzerinden ve de Makedonya'daki popülist ihtilalci hareketlerin etkisiyle halkçı düşüncelerle 19. yüzyılın sonlarında tanışmışlardı. 1908 Jöntürk Devrimi sonrası II. Meşrutiyet döneminde halkçı düşüncenin gelişimi söz konusu olduğunda iki aydının adları ön plana çıkar. Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp. Akçura'nın halk kavramıyla kastettiği görece yoksul kesimlerdi. Gökalp için halk, aralarında çıkar çatışması olmayan, birbirlerini

³⁸⁹ T. Ateş, **a.g.m.**, s. 320.

³⁹⁰ A. T. Kışlalı, **a.g.e.**, s. 157.

³⁹¹ M. Asım Karaömerlioğlu, “Tek Parti Döneminde Halkçılık”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, c. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 272.

tamamlayan, sınıfsız, kaynaşmış değişik grupların tamamını ifade ediyordu. Halkçılık kavramının sıkça gündeme geldiği bir dönem de Milli Mücadele dönemi idi. Bu yıllarda halkçılığın gündeme gelmesinin bir nedeni toplumun değişik kesimlerini ortak mücadele etrafında mobilize etmektir.³⁹²

Mustafa Kemal'in demokrasi anlayışı, "halkçılık"tan da soyutlanamaz. Atatürk başlangıçta halkçılığı şu şekilde tanımlıyordu: "Bugünkü varlığımızın asıl niteliği milletin genel eğilimlerini ispat etmiştir. O da halkçılıktır, halk hükümetidir, hükümetlerin halkın eline geçmesidir." Ama zamanla bu ilkenin de içeriği gelişti ve Halk Partisi'nin programlarında üç ögeyi içermeye başladı: Siyasal demokrasi, yasalar önünde eşitlik, sınıf çatışmalarının kabul edilmemesi ve toplumun dayanışma içerisinde gelişmesi.³⁹³

Türk aydınlarının bağlandıkları ilk düşünce sistemlerinden biri olan halkçılık, Jöntürklerden beri, pozitivist bilimsel ilerleme düşüncesi üzerine temellenen toplum projelerinin kurucu ögesidir. Modernleşme ve Batılılaşma yolunda yapılan reformların kaynağında halkçı modernleşme kuramlarının yattığı, halkçılığın Türkçü ve Batıcı politikaların temel söylemi olduğu söylenebilir. Halkçılık, Cumhuriyete ruhunu veren bir ilke olarak Kemalist rejimin de çekirdeğini oluşturmaktadır. Bu nedenle halkçılık, Kemalist söylemin işleyiş mantığının daha iyi anlaşılmasını sağlayan tek ilkedir.³⁹⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş döneminde girişilen reformlar, hep devleti kurtarmak amacına dönüktü. Oysa Mustafa Kemal, halka güç kazandırmadan, halka dayanıp onun yaratıcı gücünden yararlanmadan çağdaş bir topluma ulaşılamayacağını bilincindeydi.³⁹⁵ Halkçılık Cumhuriyet'in herhangi bir sınıfa dayanmadığını gösteriyordu. Zaten Kurtuluş Savaşı da tüm sınıf ve grupları içine alan bir ittifakın ürünüydü.

Türkiye'de sınıfların varlığının inkarı ve toplumun her kesiminin oynayacağı özgül bir role sahip olduğu mutlak milli dayanışma savunuşuydu halkçılık. Mustafa Kemal 1923'te partisini kurduğunda, bunun solcu ya da hatta sosyalist bir parti olduğuna

³⁹² M. A.Karaömerlioğlu, **a.g.m.**, s. 273-274.

³⁹³ A. T. Kışlalı, **a.g.m.**, s. 151.

³⁹⁴ N. B. Çelik, **a.g.m.**, s. 76.

³⁹⁵ A. T. Kışlalı, **a.g.m.**, s. 152.

dair endişeleri giderebilmek üzere, Halk Fırkası'ndaki “Halk”ın bu anlama geldiğini açıklamak zahmetine girdi.³⁹⁶

Halkçılık söylemi 1923 sonrası Cumhuriyet yıllarında da üzerinde önemle durulan bir söylem oldu ve zaman içinde çeşitli değişikliklere ve vurgu kaymalarına uğrayarak önemini muhafaza etti. Atatürk'ün Halkçılık Programı'nın ipuçları adlı metni daha 1921 yılında Anayasasının içeriğinde gözlemlenebilmekteydi. Nisan 1923'te kabul edilen 9 Umde'de ve 1927'deki İkinci Kurultay'da halkçılık düşüncesinin izlerini görmek mümkündür. CHP'nin 1931 ve 1935'teki Üçüncü ve Dördüncü Kurultaylarında Halkçılık diğer ilkelerin yanında partinin temel vasıflarından birisi olarak kabul edilmiştir. Süreç içinde değişmesine rağmen halkçılık anlayışında süreklilikler gözlemlemek mümkündür. En genelde ve değişmeden süre giden halkçılıkla cumhuriyetçiliğin ilişkisiydi. Cumhuriyet'le beraber gündeme gelen halkçılık anlayışının en belirgin özelliği “hakimiyet-i millîye” kavramında somutlaşıyordu ve bu kavram cumhuriyetçilik ilkesinin altyapısını oluşturuyordu.³⁹⁷ Söylenmek istenen yeni rejimde siyasal iktidarın meşruiyet kaynağının halkta olduğuydu. Osmanlı hanedanından kaynaklanan meşruiyet olsun, dinsel kaynaklı herhangi bir meşruiyet olsun, artık yerini radikal ve kalıcı bir şekilde halkın egemenliğinde merkezlenen ve meşrulaşan bir söyleme bırakıyordu. Gerçi egemenliğin bölünmezliği ve halka ait olduğu 1920'de 1. Meclis'te açık seçik gündeme getirilmişti, fakat Cumhuriyet'le beraber, gerçek yaşamın kendisinde halkın egemen olup olmamasının ötesinde, halk ve millet egemenliği kavramı söylemsel düzeyde iyiden iyiye perçinlenmiş oldu.³⁹⁸

Kemalist ideoloji kendini altı ok ile net olarak ifade etmekle yetinmemiş, aynı zamanda ilkelerle formüle edilen ideolojinin geniş kitlelere yayılmasını sağlayacak mekanizmaları örgütlemek üzere de hareket etmiştir. Yalnız siyasi alanda değil, kültürel alan ve günlük yaşam üzerinde de belirleyici olma gayretine girmiştir. Halkevleri bu gayretin somut bir ürünüdür.³⁹⁹ Bu çalışmalar bize halkçılık ilkesinin önemini, halka bir takım yenilikleri benimsetmenin ne kadar önemsendiğini göstermektedir.

³⁹⁶ E. J. Zürcher, **a.g.m.**, s. 51.

³⁹⁷ M. A. Karaömerlioğlu, **a.g.m.**, s. 275.

³⁹⁸ M. A. Karaömerlioğlu, **a.g.m.**, s. 275.

³⁹⁹ N. G. Yeşilkaya, “Halkevleri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, c. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 113-114.

Halkçılık ilkesi ile sınıf kavgaları aşılacak ve böylelikle milli birlik, dönemin siyasilerinin ifadesiyle “kaynaşmış kütle”, “sınıfsız katı kitle”, “granit kütle” elde edilecektir.⁴⁰⁰ İrade ve hakimiyetin kaynağı halktır. Kimsenin kimseyi ezmemesi ve tüm haklardan eşit yararlanması amaçlanmıştır.⁴⁰¹ Halkçılık ilkesi doğrultusunda Kemalizm, seçkinciliğe karşı bir ideolojidir. Kemalist halkçılık, “ayrıcalıksız, sınıfsız” bir toplum öngörmüştür.⁴⁰²

Kemalist halkçılığın siyasal boyutu, onun cumhuriyetçilik ilkesiyle bağlarını aydınlatarak ortaya konulabilir. Cumhuriyetçiliğin özü, Anadolu'da, ulusal mücadelenin halkçı söylemi içinde şekillenen ve ifadesini bulan ulusal egemenlik düşüncesidir. Ulusal egemenlik ilkesinin tanınmasıyla, halkın siyasete katılmasının önündeki engeller kuramsal olarak kaldırılmış oluyordu. “Egemenlik, kayıtsız şartsız milletindir.”, “halkın kendi kaderini tayin hakkı” gibi ifadeler, bu erken dönem halkçılığına aittir.⁴⁰³

Kemalizmin “devletçilik” ilkesini de, halkçılık ilkesi ile bağlantılı olarak değerlendirmek gerekir. Yoksul, yüzyıllardır ihmal edilmiş olan halk nasıl kalkınacak ve hak ettiği çağdaş yaşam düzeyine ulaşacaktır? 1923-1930 arasında, kalkınma için gerekli yatırımları yapması özel girişimlerden beklendi. Ama bu işlevi yerine getirmeye özel kişilerin ne yeterli parası, ne yeterli deneyimi ne de yeterli teknik bilgisi vardı.⁴⁰⁴

İktisat işlerinde sermaye birikiminin yokluğunda düzenleyici bir ilke olmuştur devletçilik.⁴⁰⁵ Dünyayı sarsan 1929 ekonomik bunalımı liberal ekonomi politikalarının tam bir başarısızlığını vurguluyordu. Kemalizm, ülkeyi kalkındırmak, halkı çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak için “devletçilik” ilkesini benimsedi. Böylece hem üretim arttırılacak, sanayi gerçekleştirilecek, hem de hakça bir dağıtım yapılacak ve ekonomik gücü kullanan bir sınıfın halkı ezmesine olanak verilmemiş olacaktı. Kemalist tek partinin programında 1935 yılında yapılan son düzeltmelerden sonra, devletçilik ilkesi şöyle tanımlanıyordu: “Özel çalışma ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi gelişmişliğe erdirmek için, milletin genel ve yüksek yararlarının gerektirdiği işlerde, özellikle iktisadi alanda devleti fiilen

⁴⁰⁰ N. G. Yeşilkaya, **a.g.m.**, s. 116.

⁴⁰¹ E. Kongar, **a.g.e.**, s. 314.

⁴⁰² A. T. Kışlalı, **a.g.e.**, s. 153.

⁴⁰³ N. B. Çelik, **a.g.m.**, s. 77.

⁴⁰⁴ A. T. Kışlalı, **a.g.e.**, s. 155.

⁴⁰⁵ E. Kongar, **a.g.e.**, s. 319.

ilgilendirmek önemli esaslarımızdandır. İktisat işlerinde devletin ilgisi fiilen yapıcılık olduğu kadar, özel girişimleri teşvik ve yapılanları düzenleme ve denetlemektir”.⁴⁰⁶

Kemalist söylem içinde devletçilik, bireysel girişimin devlet eliyle yaratılması ve desteklenmesi anlamında salt ekonomik bir tercihi ifade etmez, toplumsal yaşamın belli ilkeler çerçevesinde, “halk için halka rağmen” örgütlenmesi hedefini de içerir. Ancak toplumun devlet eliyle endüstrileşmesi ve kapitalistleşmesi sonucu sınıf farklarının belirginleşmesi ve derinleşmesi, özünde Kemalist halkçılıkla çelişen bir durumdur: Halkçılık, daha önce belirtildiği gibi, türdeş, uyumlu bir toplum mitine dayanmaktaydı. Buna göre, Türk toplumunu oluşturan bireylerin, farklı mesleklere mensup olsalar bile, çıkarları arasında herhangi bir çatışma söz konusu olamazdı; çünkü bunların hepsi aynı “ulusun” üyeleri idi.⁴⁰⁷

Kemalizmde devletçilik sadece bir iktisat politikası tercihinin ifadesi değildir. İktisatta devletçilik, bir kalkınma politikası aracı olmanın yanında, ama ondan daha fazla, siyasal devletçiliğin tamamlayıcısıdır.⁴⁰⁸ Kemalist devletçilik anlayışının, bütün üretim araçlarını devletin elinde toplamayı öngören Marksizm ile kuşkusuz ki hiçbir ilgisi yoktu. Hızlı bir ekonomik büyümeyi sağlamak için devletin lokomotif görevini üstlenmesi anlamına geliyordu. Devlet ekonomiye yön verecek, kıt kaynakların akılcı kullanımını planlayacaktı. Devlet özel girişimcilerin ilgilenmediği, başarılı olamadığı ya da kamu yararı gördüğü alanlarda yatırım ve işletmecilik yapacaktı.⁴⁰⁹

Kemalist söylem içinde devlet, geçici bir yatırımcı ya da girişimci olmanın ötesinde bir anlam taşır. Eğitim reformları, dinsel etkinlikler üzerindeki katı denetim mekanizması ve kültürel ve etnik farklılıkların denetlenmesi yoluyla siyasal ve toplumsal pratiğin yönetim ve gözetimi, Kemalist devlete toplum karşısında bir öncelik verir. Bu kapsamlı devletçilik, inkılapçılığın da özünü oluşturur: halkın, modern, laik, rasyonel toplumun kuruluşu için tepeden bir hamleyle seferber edilmesi.⁴¹⁰

Türkiye başlangıç aşamasında devletçiliğin iki büyük yararını gördü: Bir yanda, özellikle altyapı ve sanayi yatırımları sayesinde oldukça hızlı bir ekonomik

⁴⁰⁶ A. T. Kışlalı, **a.g.e.**, s. 156.

⁴⁰⁷ N. B. Çelik, **a.g.m.**, s. 88.

⁴⁰⁸ A. İnsel, **a.g.e.**, s. 20.

⁴⁰⁹ A. T. Kışlalı, **a.g.e.**, s. 156.

⁴¹⁰ N. B. Çelik, **a.g.m.**, s. 88.

büyüme gerçekleştirilirken; öte yanda, sanayileşmenin devlet eliyle oluşumu sayesinde, Türk işçisi Batı'daki örnekleri gibi, insancıl olmayan koşullar içinde birkaç kuşağının feda edildiğini görmedi. 1929-1939 arasındaki on yılda dünya sanayi üretimi yüzde 19 artarken, Türkiye'de sanayi üretimi artışı yüzde 96'yı buldu. Sovyetler Birliği ve Japonya dışında hiçbir ülke, bu alanda Türkiye'den daha hızlı bir büyüme sağlayamadı.⁴¹¹

Kemalizmin diğer bir ilkesi inkılapçılıktır. Siyasal toplumsal ekonomik yaşamda ani ve köklü değişimi anlatmak için kullanılan⁴¹² inkılapçılığa 1930'larda Kemalist ilkeler oluşturulurken ikili bir işlev yüklenmiştir. Bunlardan ilki, ulusal kurtuluş hareketinin başarılarını korumaktır. İkincisi ise, çağdaş uygarlık düzeyine erişinceye kadar değişimi sürdürmektir.⁴¹³ Türkiye modernleşmesinde esas yürütücü aktörün 19. yüzyılın büyük bir kısmında olduğu gibi saray ve saray bürokrasisi olmaktan çıkıp, genel olarak devlet bürokrasisi olduğu Türkiye modernleşmesinin değişmezlerinden olmuş olan ve devlet-bürokrasi yoluyla⁴¹⁴ toplumun tepeden ıslah edilmesi fikridir.

Kemalist “devrimcilik” ilkesi, halkçılıkla ve hatta demokrasi anlayışı ile iç içe bir anlam taşır. Mustafa Kemal'in 1923'te Konya'daki bir konuşmasında yer alan şu cümleler, O'nun nasıl bir devrimcilik anlayışından hareket ettiğini, hiçbir yanlış anlamaya yer vermeyecek kadar açık bir biçimde sergilemektedir: “Bozuk zihniyetli milletlerde büyük çoğunluk başka hedefe, aydın denen sınıf başka zihniyete sahiptir. Aydın sınıf telkinle, aydınlatma ile büyük çoğunluğu kendi amacına göre ikna etmeyi başaramayınca, başka yollara başvurur. Halka zorbalık etmeye başlar. Başarıya ulaşmak için, aydın sınıfla halkın zihniyet ve hedefi arasında tabii bir uyum olması gerekir. Yani aydın sınıfın halka telkin edeceği ilkeler, halkın ruh ve vicdanından alınmış olmalı. Bu halk bir defa karşısındakinin samimiyetle kendilerine yardımcı olduklarına inanırsa her türlü hareketi derhal kabule hazırdır. Bunun için gençlerin her şeyden evvel millete

⁴¹¹ A. T. Kışlalı, **a.g.e.**, s. 156-157.

⁴¹² Hasan Türker, **Türk Devrimi ve Basın**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 2000, s. 5.

⁴¹³ N. B. Çelik, **a.g.m.**, s. 87.

⁴¹⁴ M. Yeğen, **a.g.m.**, s. 57-59.

güven vermesi gereklidir.”⁴¹⁵ Bu, seçkinciliği açıklıkla yadsıyan, halkla bütünleşmeye ve dolayısıyla demokratik yöntemlere büyük önem veren bir devrimcilik anlayışıdır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonundan Cumhuriyetin ilanına kadar askeri ve siyasal alandaki bütün iktidar mücadelelerinden zaferle çıkan Kemalist güçler, Cumhuriyet'in ilanını izleyen dönemde kendi söylemlerinin sınırlarını çok daha açıklıkla ifade edebilecek bir durumdaydılar. Toplumun ilerlemesi ve kalkınması için “doğru” yolu ortaya koyma hedefi bu söylemin temelini oluşturuyordu.⁴¹⁶ Batılılaşma ve modernleşme, doğru yolun adıydı.

Kemalist devrimcilik anlayışının iki yanı bulunduğunu söyleyebiliriz. Birinci yanı, eski düzenin geçerliğini yitirmiş kurumlarını yıkıp, yerlerine çağın gereksinmelerini karşılayacak kurumları koymakla ilgilidir. Ama Kemalizm bununla yetinmemekte, devrimciliği aynı zamanda sürekli olarak yeniliklere, değişmelere açıklık biçiminde anlamakta ve kalıplaşmaya karşı çıkmaktadır.⁴¹⁷ Türk Devrimi yeni şartlara ve zaruretlere göre yeniden yapılaş ve kuruluşur.⁴¹⁸

Devrim bir toplumdaki ekonomik fırsat eşitliğinin ve siyasal yararlanmanın geniş kesimler yararına hızla değişmesidir şeklinde açıklanabilir.⁴¹⁹ Atatürk ise devrimcilik ilkesinin birinci ögesini şöyle tanımlıyordu: “Devrim, Türk milletini son yüzyıllarda geri bırakmış olan kurumları yıkarak yerlerine, ulusun en yüksek medeni gereklere göre ilerlemesini temin edecek yeni kurumları koymuş olmağıdır.” Atatürk, yaptığı devrimin ülkeye kazandırdıklarının korunmasını elbette ki devrimcilik ilkesinin bir gereğı sayıyordu. Ama O'nun açısından sorun o noktada bitmiyordu. Koşulların değişeceğinin, değişen koşulların yeni kurumları, yeni atılımları gerektireceğinin bilincindeydi. Bu nedenledir ki, Kemalist ideolojinin kalıplaşmasına, bir anlamda devrimin dondurulmasına karşıydı. Koşullara koşut olarak sadece kurumların değil, düşüncelerin de değişmesinin gerekliliğini biliyordu. İşte bu nedenledir ki, Kemalizmin devrimcilik ilkesi, aynı zamanda bir “sürekli devrimcilik” anlayışını da

⁴¹⁵ A. T. Kışlalı, **a.g.e.**, s. 153-154.

⁴¹⁶ N. B. Çelik, **a.g.m.**, s. 76.

⁴¹⁷ A. T. Kışlalı, **a.g.e.**, s. 154.

⁴¹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **İnkılap ve Kadro:İnkılabın İdeolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1990, s. 20.

⁴¹⁹ T. Ateş, **a.g.m.**, s. 319.

yansıtmaktadır.⁴²⁰ Özetle muasır medeniyetler seviyesine çıkmak için Atatürk'ün de yukarıda belirttiği gibi geri kalan kurumların yerine yenisini koymak, bu sebeple yapılan yenilikler ve değişimlerin bütünü inkılapçılık ilkesiyle bağdaşmaktadır.

Kemalizmin ilkelerinden “cumhuriyetçilik”, bir anlamda milliyetçiliğin doğal sonucu gibi görülebilir. Eğer egemenlik ulusa ait ise, ülkenin kimler tarafından hangi kurallara göre yönetileceği de ulus tarafından belirlenecek demektir. Kemalist ideoloji içinde cumhuriyetçilik, giderek “demokrasi” ile bütünleşmekte, eşanlı hale gelmektedir. Cumhuriyetçilik aynı zamanda, siyasal iktidarın dinsel kökenli olmaktan çıkması, laikleşmesi, siyasal rejimin çağdaşlaşması demektir. Bu ilke, iktidarın dinsel kökenli olmaktan çıkmasıyla laiklik ilkesiyle, meşruluğun temelini halk desteğinin oluşturmasıyla da, halkçılık ilkesiyle yakından ilgilidir. Mustafa Kemal'e göre, “Yeni Türkiye Devleti” bir halk devleti idi, halkın devleti idi. Oysa geçmişteki devlet, bir “kişi devleti” idi, kişilerin devleti idi. Cumhuriyet rejiminden ne anladığını ise şöyle açıklıyordu: “Cumhuriyet rejimi demek, demokrasi sistemi ile devlet şekli demektir. Biz cumhuriyeti kurduk, on yaşını doldururken demokrasinin bütün gereklerini sırası geldikçe uygulamaya koymalıdır. Milli egemenlik esasına dayanan memleketlerde siyasi partilerin var olması tabiidir. Türkiye Cumhuriyeti'nde de birbirini denetleyen partilerin doğacağına şüphe yoktur.”⁴²¹

Cumhuriyet ile demokrasiyi ayrı düşünmeyen Atatürk,⁴²² 1930'lar Avrupası'nda neredeyse yaygın olarak görülen baskıcı rejimlerin hepsini de eleştirmiştir. Faşist, komünist ya da mesleklerin temsiline dayalı korporatif sistemlerin Türkiye açısından özenilir olmadıklarını vurgulamıştır. Oysa o dönemde etrafındaki birçok kişi, özellikle faşist-nazist modelden etkilenmişlerdi. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın bile, oldukça demokratik bir Mecliste tartışılarak, zaman zaman sert biçimde eleştirilerek, denetlenerek yürütülmüş olması son derece önemli ve anlamlıdır. Mustafa Kemal bu tercihi yaparken, elbette ki harekete içte ve dışta belirli bir meşruluk kazandırmak amacıyla da hareket etmişti. Devrimin tehlikeye düşmesi nedeniyle, zaman zaman sert önlemlere başvurmak zorunda kaldığı zaman bunu doğal saymıyor, “Onlar ancak başka

⁴²⁰ A. T. Kışlalı, **a.g.e.**, s. 154-155.

⁴²¹ A. T. Kışlalı, **a.g.e.**, s. 148-149.

⁴²² E. Kongar, **a.g.e.**, s. 310.

önlemlerle önüne geçilemeyecek büyük tehlikeler karşısında kalındığı zaman, zorunlu olarak onaylanır” diyordu.⁴²³

Aslında Mustafa Kemal'in siyasal ve askeri yaşamına baktığımız zaman her zaman “ulus iradesi” ve bu iradenin tecelli ettiği mekân olarak, önce Mebusan Meclisi ve daha sonra da Türkiye Büyük Millet Meclisi iradesine bağlı kaldığını görüyoruz. Dumlupınar zaferi sonrasında orduya yayınladığı bildiride şu satırları okuyoruz: “...Afyonkarahisar, Dumlupınar Büyük Meydan Muharebesinde, zalim ve mağrur bir ordunun anasırı asliyesini inanılmayacak kadar az bir zamanda imha ettiniz. Büyük ve necip milletimizin fedakârlıklarına layık olduğunuzu ispat ediyorsunuz. Sahibimiz olan büyük Türk milleti istikbalinden emin olmaya haklıdır...”⁴²⁴

Atatürk'ün devrim süreci içinde, “otoriter” kimi uygulamaları olduğunu yadsıyamayız. Fakat bu otoriterliğin, bir diktatörlük göstergesi olduğunu ileri sürmek haksızlıktır. Atatürk'ün diktatörlüğünü ileri sürenlerin dayandıkları en önemli kanıt, Türkiye Cumhuriyeti'nin “Tek Parti” yönetimi olması ve bu Tek Parti ile devlet örgütü arasında organik bağların olması (Örneğin CHP il başkanları ve valiler aynı kişi olabiliyordu.), iki kez girilen çok partili yaşam deneyimlerinin, başarısız olmasıdır.⁴²⁵

Serbest Fırka'nın kurulması aşamasında Atatürk'ün Fethi Bey'e yazdığı mektuplarda şu satırlar vardı: “Millet Meclisi'nde ve millet önünde millet işlerinin serbest olarak münakaşası ve iyi niyet sahibi zatların ve fırkaların düşüncelerini ortaya koyarak milletin yüksek menfaatlerini aramaları benim gençliğimden beri aşık ve taraftar olduğum bir sistemdir.” Kendi partisi içinde en sert muhalefete bile hoşgörü gösteren Atatürk, özgürlüklerin temel olduğu bir demokrasi anlayışına sahipti. Özgürlük anlayışı ise, sadece başkasına zarar vermemek anlamında bir “negatif özgürlük” anlayışıyla da sınırlı değildi, insanın kendi yeteneklerini geliştirmesi anlamındaki bir çağdaş özgürlük anlayışını daha 1930'larda savunmaktaydı.⁴²⁶

Mustafa Kemal, demokrasinin her şeyden önce bir özgürlük sorunu olduğuna inanıyor ve şöyle diyordu: “İrade ve egemenlik milletin tümüne aittir ve ait olmalıdır. Demokrasi sosyal yardım veya iktisadi teşkilat sistemi değildir. Demokrasi maddi refah

⁴²³ A. T. Kışlalı, **a.g.e.**, s. 149.

⁴²⁴ T. Ateş, **a.g.m.**, s. 321.

⁴²⁵ T. Ateş, **a.g.m.**, s. 320.

⁴²⁶ A. T. Kışlalı, **a.g.e.**, s. 150.

meselesi de değildir. Böyle bir nazariyat vatandaşların siyasi hürriyet ihtiyacını uyutmayı amaçlar. Bizim bildiğimiz demokrasi siyasidir. Onun hedefi, milletin idare edenler üzerindeki muhakemesi sayesinde siyasi hürriyeti sağlamaktır. Türk demokrasisi Fransa ihtilalinin açtığı yolu takip etmiş, ama kendisine özgü niteliği ile gelişmiştir. Zira her millet devrimini toplumsal ortamın baskı ve ihtiyacına göre (...) yapar. Demokrasi prensibi, ulusal egemenlik şekline dönüşmüştür. Bir ulusu oluşturan bireylerin o ulus içinde, her çeşit özgürlüğü, yaşamak özgürlüğü, çalışmak özgürlüğü, düşünce ve vicdan özgürlüğü güven altında bulunmalıdır. ”⁴²⁷

Atatürk'ün yaptığı ve yapmaya özen gösterdiği bazı şeyler var ki, günümüzün “katılımcı” demokrasi anlayışını daha o zamanlar, sezgileriyle benimsediğini düşündürmektedir: Dünya'da ilk kez bir bayram çocuklara armağan edilmiş ve o vesile ile onlara, ülkenin gelecekteki sahipleri oldukları bilinci aşılarmaya çalışılmıştır. 23 Nisan günleri çocukların, kentlerindeki önemli kamu görevlilerinin makamlarına oturmalarının, onların görevlerini geçici olarak devralmış gibi davranmalarının, bir oyun havasının ötesinde anlamı olduğu açıktır. Belki gene ilk kez, bir önder, devrimini gençlere emanet etmiş ve onlardan, gerektiğinde ülkede siyasal iktidara sahip olanlara karşı çıkmalarını istemiş, 1924'te seçmen yaşını 18'e indirmiştir.⁴²⁸ Daha o yönde hiçbir istek, hiçbir gereksinme yokken, Türk kadınına siyasal hak ve özgürlüklerini - demokrasinin anayurdu sayılan bazı batı ülkelerinden önce- veren, kadının siyasal yaşamda ağırlık kazanmasına çaba gösteren de Atatürk'tür.

Devrinin çeşitli siyasal ve ekonomik akımlarını kendine özgü bir sistem içinde yoğuran ve bunu Türk toplumunun yapısal gerçeklerine uygulayan Mustafa Kemal, ne sadece bir asker ne de devlet kurucusudur. Hepsinin üstünde adına izafeten Kemalist sistemin baş yöneticisidir de. Kemalist model, sosyo ekonomik, kültürel ve siyasal davranış kalıplarıyla devrinin komünizm, nazizm ve faşizm gibi çeşitli sistemin akımlarından ayrılan ve tamamıyla Türk toplumunun tarihsel gelişimi ile Mustafa Kemal'in kişiliğini yansıtan yeni bir hayat hamlesidir.⁴²⁹

Atatürk'ün önderliğinde gelişen Kemalizm, CHP'nin ve devletin ideolojisi olarak 1930'larda olgunlaşmış, nihayet 1937 yılında Anayasal bir zemin kazanmıştır.

⁴²⁷ A. T. Kışlalı, **a.g.e.**, s. 151.

⁴²⁸ A. T. Kışlalı, **a.g.e.**, s. 150.

⁴²⁹ Orhan Türkdoğan, **a.g.e.**, s. 138.

Milli Şef döneminde birçok bakımdan evrim geçirmiş uygulamaya yansıması toplumda hissedilebilir reaksiyonlara yol açmıştır. CHP aşağıda görüleceği gibi II. Dünya Savaşı sonrasında iç ve dış baskıların sonucu olarak ideolojik bakımdan kendini sorgulama ve yeniden yapılanma sürecine girmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ SİSTEME GEÇİŞ SÜRECİNDE CHP'DE İDEOLOJİK ARAYIŞLAR (1945-1950)

İki dünya savaşı arasındaki dönem, tüm dünyada ve özellikle Avrupa'da, “totaliter rüzgârların” estiği bir dönemdi. Ve o günlerin Türkiye Cumhuriyeti gerek özgürlükler ve gerek insan haklarına saygı bakımından, Avrupa'nın en önde gelen devletlerinden biriydi. Fransa ve Belçika'da kadınlar, ancak 1947'de siyasal haklarını elde ederken, Türk kadınları bu hakkı, 1934'te kazanmışlardı. Hitler'in baskı yönetiminden kaçan Alman öğretim üyelerinin 200'den fazlasının Türkiye'yi yeğlemesi, düşünülmesi gereken bir başka noktaydı.⁴³⁰ Bu insanlar; bir baskı yönetiminden kaçarak, bir başka baskı yönetimine geçerler miydi?

Tüm bu dönemlerin ideolojisi olan Kemalizm İnönü'nün başbakanlığı döneminde hayata geçirilmiş ve İnönü bu ideolojinin bir numaralı uygulayıcısı olmuştur. Kemalizm, Atatürk'ün sağlığında resmî olarak, açık ve net biçimde tanımlanmamıştır. Bu yüzden de, Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden kısa bir süre sonra, 29 Mayıs - 3 Haziran 1939 tarihleri arasında toplanan CHP'nin V. Büyük Kurultayı'nda bu konuya dikkat çekilmiştir. Kurultay'da parti programının giriş bölümü yeniden ele alınırken şunlar söylenmiştir: “Kemalizm bir ideal değildir. Tahakkuk ettirilmiş bir takım realitelerdir. Siyasi, iktisadi, içtimai, zirai velhasıl bir milletin bütün siyasî faaliyetine giren şeyler bu Kemalizmin içindedir.” Buradan İnönü'nün başbakan olarak başında bulunduğu icraatın sonradan resmen Kemalizm olarak tanımlanmış olduğu da ortaya çıkmaktadır.⁴³¹

⁴³⁰ T. Ateş, **a.g.m.**, s. 322.

⁴³¹ A. Demirel, **a.g.e.**, s. 128-129.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra, 1930'ların başına tesadüf eden Tek Parti yönetiminin pekişmesiyle eş zamanlı olarak resmîyet kazanan Kemalizm, 1945 sonrası çok partili siyasi hayatın bugünlere dek süregelen çalkantılı ve kesintili süreçleri içinde, çeşitli ve birbiriyle çatışan yorumlara konu olmuştur. Bu yorumlar, Tek Parti döneminin ürünü olan Kemalizm sözcüğünün yanı sıra, 1940'ların “Millî Şef” yönetimi altında görece sakıncasız bir muhalefeti dillendirebilme yolu olarak bulunmuş gibi görünen “Atatürkçülük” sözcüğünü de ortaya çıkartarak gelişip karmaşıklaşmıştır. Özetlersek: Kemalizm ve Atatürkçülük sözcükleri sıkça, farklı ve çatışan yorumlamalara konu edilmekte; her bir yorum sahibi veya siyasi akım mensubu, muhalifini, kendi “gerçek” Kemalizmi veya Atatürkçülüğü açısından sahtecilikle suçlayabilmektedir.⁴³²

Çok partili sisteme geçiş sürecinde CHP'nin ideolojisini önceki bölümde inceledik. Kısaca Kemalizm olarak özetlenen bu ideoloji her ne kadar CHP'nin taviz verilemez ideolojisi olarak görülse de muhalefet partisinin kurulmasının ardından CHP'de yeni bir takım ideolojik arayışlar ya da bu ideolojide liberalleşmeler görülmüştür. Bu ideolojik arayışlar, ekonomi, siyaset, din ve laiklik alanındaki arayışlar olarak üçe ayrılabilir.

I. Ekonomi Alanındaki Arayışlar

Türkiye Cumhuriyeti'ndeki ekonomik faaliyetlere bakmadan önce Osmanlı'nın son dönemlerini gözden geçirmek gerekmektedir. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı'nın mirasını devralmıştır. Korkut Boratav bu dönemi devrim ve savaş yılları olarak özetlemekte ve 1908-1922 olarak anlatmaktadır. Boratav'a göre bu dönem Osmanlı ekonomik mirasının ana özelliklerini “yarı-sömürgeleşmiş bir toplum yapısı” olarak nitelendirmek doğru olur. Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı-sömürge niteliğinin en açık belirtisi, dış borçlanmalar, Düyun-u Umumiye, sürekli imtiyazlar arayarak ülkeye giren yabancı sermaye yatırımları, giderek ağırlaşan ve yaygınlaşan kapitülasyonlar zinciri sonunda ülke yönetiminin önce iktisadî, sonra büyük ölçüde askerî ve siyasi alanlarda emperyalizmin denetimine girmiş olması idi.⁴³³

⁴³² L. Köker, **a.g.m.**, s. 97.

⁴³³ Korkut Boratav, “İktisat Tarihi (1908-1980)”, **Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, Hazırlayan: Sina Akşin ve Diğerleri, c. 4, Cem Yayınevi, İstanbul 2002, s. 300.

Dönemin siyasi iktidar düzlemindeki ana aktörleri 1908-1918 arasında İttihatçılar, 1919-1922 arasında ise Kemalist devrimciler idi. Dönemin ana özelliği, ulusal nitelikteki bir kapitalizme yöneliş olmakla birlikte, bu hareketin karşısına çıkan çeşitli nesnel ve öznel engeller hiçbir zaman tamamen aşılamamış; bu yüzden köktenci bir dönüşüm gerçekleşmemiştir.⁴³⁴ Nesnel engelleri üç başlık altında toplayan Boratav'a göre bu engellerin başında ekonominin, yarı-sömürge statüsünün yarattığı, derin bağımlılık ilişkileri gelmekteydi. I. Dünya Savaşı yıllarında Avusturya'dan borç para alıp askeri teçhizat, tahıl, kömür, makina gibi ihtiyaçları müttefiklerden temin eden Osmanlı, Bağdat demiryolunun yapımını bu şekilde sürdürmüştü.⁴³⁵ Demokratik bir devrim hareketinin karşısına çıkan bir diğer nesnel engel, görüldüğü gibi 1908'i izleyen 14 yılın hemen hemen kesintisiz bir dizi isyan ve savaşla dolu olmasından doğar.⁴³⁶ En basiti I. Dünya Savaşı yıllarına bakarsak Babîâli'nin olağan bütçe gelirleriyle savaş giderlerini karşılaması olanaksızdır. Harbiye, Bahriye ve Jandarma bütçelerine yılda 6 milyon liralık ek yük getirilir. Askeri harcamalar toplam 15 milyonu bulur. Yaratılan ek kaynaklar bu gideri karşılamada yetersiz kalır.⁴³⁷

En çetin nesnel engel ise, Türk burjuvazisinin cılızlığından kaynaklanmakta idi. Bir Osmanlı burjuvazisi şüphesiz ki vardı; ancak bu sınıfın üç belirgin niteliği, sanayide değil ticarete (ve özellikle dış ticarete) gelişmiş olması; buna bağlı olarak komprador bir özellik taşıması ve büyük ölçüde gayri müslim (Rum, Yahudi, Levanten, Ermeni) unsurlardan oluşması idi. Bu özellikleri taşıyan bir sınıfın, ulusal nitelikli bir burjuva devrimini sürüklemesi elbette beklenemezdi. Buna karşılık iç ticarete küçük ve orta sermayeli (dolayısıyla esnaf özellikleri ağır basan) Türk ve Müslüman burjuvazi zayıf, dağınık, örgütsüz ve büyük ölçüde birincilere bağımlı durumda idi.⁴³⁸

Görüldüğü gibi Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin yıkıntıları üzerinde kurulmuş, Osmanlı'dan kötü bir ekonomik miras devralmıştı. Tarıma elverişli geniş bir toprağın pek az kısmı ekilebiliyordu. Tarımsal üretim (pamuk, tütün, sebze, buğday...) tüccar ve tefeci sermayesinin sömürüsü altındaydı. Tarımla uğraşan köylüler yoksuldu.

⁴³⁴ K. Boratav, **a.g.m.**, s. 301.

⁴³⁵ Toprak,Zafer, “İktisat Tarihi(1908-1980)”, **Çağdaş Türkiye (1600-1908)**, Hazırlayan: Sina AKŞİN ve Diğerleri, c. 3, Cem Yayınevi, İstanbul 2002, s. 267

⁴³⁶ K. Boratav, **a.g.m.**, s. 301-302.

⁴³⁷ Z. Toprak, **a.g.m.**, s. 266.

⁴³⁸ K. Boratav, **a.g.m.**, s. 302.

Ellerinde üretim araçları yoktu. Devletin aldığı “aşar”, “yol”, “hayvan” ve “eğitim” vergisi onları perişan etmişti. Osmanlı Devleti, Sanayi Devrimi’nin dışında kalmış, büyük fabrikalar yapmamıştı. Üstelik, ülkede bulunan küçük üretim yerleri, makineleşen, sanayileşen bir dünya karşısında tutunamamış, erimişti. Çoğu İstanbul’da bulunan elektrik, telefon, tramvay, tünel, tütün tekeli gibi şirketler, demiryolları, yabancıların denetimi altındaydı. Devletin elinde kamu (devlet) işletmesi olarak, ordunun gereksinmelerini karşılamak amacıyla padişah Abdülmecit (1838-1861) zamanında kurulmuş olan bazı küçük fabrikalar vardı.⁴³⁹

Dar - geniş bütün hatları bir arada yalnız 4.072 kilometrelik hepsi yabancı malı bir demiryolu şebekesi, 18 bin 335 kilometrelik bakımsız şosesi, birkaç liman şehri arasında işleyen topu topu 72 bin tonilatoluk ufak teknesi vardır. Cumhuriyetin daha ilk yılında Türkiye dışarıya ancak 85 milyonluk mal satabilmiş, buna karşılık 145 milyon liralık mal almıştı, 60 milyon açık vardı. Alınan şeylerin bir kısmı yiyecek-içecek, geri kalan şeylerin hemen hepsi Avrupa usulü giyinip kuşanmaya ve kullanmaya yarayan eşyadan ibaretti. Kağşamış birkaç askeri fabrika sayılmazsa, iç pazar ihtiyacına, şöyle-böyle yetecek hiçbir üretim dalı yoktu. İçerlek köşelerde kalmış tek tük el tezgahları ortadan çekmek için ilk trenle veya motorlu araçla gelecek yabancı ticaret mallarını bekliyordu. Türk köylüsü elindeki ilkel araçlar ve daha da ilkel üretim metotlarıyla topraktan çıkarabildiği ürünlerle karnını zor doyuruyor, kıt yıllarda vergi borcunu bile veremediği için ineğinin ve yatak yorganının haczedilip götürülmesine katlanmak zorunda bulunuyordu.⁴⁴⁰

1923 yılı geçmişle kesin bir kopmayı ve bir anlamda siyasal devrimi temsil etse de ⁴⁴¹ bu dönemde Kurtuluş Savaşı’ndan çıkan Türkiye, baştan başa haraptır. Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşı, ulusu perişan etmiştir. Ülkenin zaten sınırlı olan ekonomik kaynakları, birbirini izleyen bu savaşlarda büsbütün tükenmiştir. Sanayi yoktur. Ufak tefek küçük el sanatları ve atölyelerden başka üretim kuruluşu yoktur. İşçi sayısı azdır. Şeker, kumaş ve öteki sanayi ürünleri, avuç dolusu para verilerek hep dışardan alınmaktadır. Kısaca Türkiye, bu dönemde Osmanlı’dan devralınan yabancı

⁴³⁹ Ahmet, Köklügiller, **Atatürk’ün İlkeleri ve Düşünceleri**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2005, s. 74.

⁴⁴⁰ E. T. Eliçin, **a.g.e.**, s. 206.

⁴⁴¹ K. Boratav, **a.g.m.**, s. 310-311.

ayrıcılıkların (kapitülasyonların) ağır yükü altındadır. Kurtuluş Savaşı'yla siyasal bağımsızlığına kavuşmuş, ama ekonomik bakımdan hala yarı sömürge durumdadır. Hemen her gereksinmesi için dışa bağımlıdır.⁴⁴²

1923 yılına gelindiğinde Türk ekonomisinin sorunlarının tartışıldığı ve gelecekle ilgili planların yapıldığı İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihleri arasında 1135 delege ile ⁴⁴³ toplanmıştır.⁴⁴⁴ “İzmir İktisat Kongresi’nin başlıca iki amaçla toplandığı söylenebilir. Birincisi, tüccar, çiftçi, sanayici ve işçi kesimlerinin kendilerine özgü sorun ve isteklerini belirlemek, bu kesimlerin siyasal kadro ile bütünleşmesini sağlamak. İkincisi de yabancı sermaye çevrelerin ekonominin gelecekte alacağı biçimi açıklamak. Bir başka açıdan bakıldığında, kongre ile yönetici kadronun iç ve dış sermaye kesimlerine güvence vermek istediği sonucuna varılabilir.”⁴⁴⁵

Kongrede özel girişimciliğin canlandırılması ve bunun için kredi olanaklarının ve eğitim, ulaştırma, haberleşme gibi alt yapı ve teknik hizmetlerin hükümetçe sağlanması, gerekli yasal düzenlemelerin yapılması öngörülüyordu.⁴⁴⁶

Mustafa Kemal'in açış konuşmasıyla başlatılan Kongre, yeni rejimin karşılaşabileceği tüm iktisat politikası sorunlarının tartışıldığı ve çiftçi, tüccar, sanayici ve amele gruplarının blok oylarıyla kararların alındığı bir forum olmuştur. Kongre'deki “işçi” ve “sanayici” üyelerin daha çok resmî zevattan, yüksek bürokrasi ve mebuslardan derlendiği; İstanbul işçilerini temsil eden Amele Birliği'nin ise bir tüccar temsilcisinin ifadesiyle, “tüccarın bir kukla teşkilatından bir paravanadan ibaret” olduğu; tüccar ve çiftçi temsilcilerinin ise gerçekten ticaret sermayesi ve büyük toprak unsurlarından oluştuğu anlaşılmaktadır. Esasen Kongre, Milli Mücadele yıllarında Ankara ile sağlıklı bağlar kuramamış olan İstanbul ve İzmir'in Türk-Müslüman sermaye çevrelerinin siyasi iktidarla kaynaşmalarında önemli bir ilk adım oluşturmuştur. İzmir İktisat Kongresi'nin çalışmaları sonunda kabul edilen “iktisadî esaslar”, bu dönemin başlangıcında egemen olan iktisadî felsefeyi ve görüşleri temsil etmesi bakımından önem taşır. “İktisadî esaslar”ın ve Kongre'nin genel atmosferinin, “milli iktisat” görüşünün ana unsurları ile

⁴⁴² A. Köklügiller, **a.g.e.**, s. 74.

⁴⁴³ Memduh Yaşa, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi**, Akbank Yayınları, İstanbul 1980, s. 77.

⁴⁴⁴ Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1982, s. 12.

⁴⁴⁵ Yakup Kepenek, **Türkiye Ekonomisi**, Verso Yayıncılık, 5. Baskı, Ankara 1990, s. 33.

⁴⁴⁶ Y. Kepenek, **a.g.e.**, s. 35.

yakın bir benzerlik taşıdığı gözlenmektedir.⁴⁴⁷ Kongrede alınan en önemli kararlardan biri;“Aşar kaldırılacak ve yerine uygun bir vergi konulacaktır.” kararıdır. ⁴⁴⁸ Toplam devlet gelirinin %20'sini aşan ve ilk bütçeye 17 milyon gelir sağlayan bu vergiye Şubat 1925'te son verilmiştir. Böylece, toplam vergi geliri içinde tarımın payı % 33'ten %10 oranına düşürülmüş, bu vergiden yılmış olan köylü derin bir soluk almıştır. ⁴⁴⁹

1923 sonrasında, siyasi kadrolarla sermaye çevrelerinin bir araya gelmesinde 1924 yılında kurulan İş Bankası özel bir önem taşımıştır. Bu özel statülü, resmî görünüşlü bankanın genel müdürlüğüne İmar Vekilliğinden istifa eden Celal [Bayar] Bey, yönetim kurulu başkanlığına da Siirt mebusu Mahmut Bey getirilmişti ve İş Bankası dönem boyunca, yerli ve yabancı sermaye ile siyasi iktidar arasındaki bütünleşme sürecinde fevkalade aktif bir rol oynamış ve çeşitli iktisat politikası kararlarını sermaye çevrelerinin istekleri doğrultusunda yönlendirmede çok etkili bir baskı unsuru oluşturmuştur. ⁴⁵⁰ 26 Ağustos 1924'te kurulan İş Bankası⁴⁵¹ ile ilgili Falih Rıfkı Atay bu konuda şunları söylemektedir:

“İş Bankasının bir nevi politikacıların bankası olarak kurulmuş olması, Cumhuriyet tarihi için pek acıklı bir aferizm salgını başlangıcı olmuştur. İş Bankası'nı kuranlar ve bilhassa onun umum müdürü dürüst kimselerdi. Fakat bankayı yürütebilmek tutabilmek ve işletebilmek, uzun süre devlet otoritesini kullanmaya bağlı kalmıştır. Kolay kazanç etmeye çalışanlar, yerli, yabancı, Ankara'da nüfuz tüccarlarını bulmakta ve onlar vasıtası ile bankayı kendi teşebbüsleri içine sürüklemekte idi. Birkaç defa bankayı pek ağır ziyandan kurtarmak için, onu çıkmaz işlerde sürüklenmiş olanları kazandırarak kurtarmak gelmiştir. İş Bankasının devlet eliyle gelişmesinin anlamlı bir göstergesi 1927 yılında iki kat sermayeli ve (1916'da kurulmuş olmakla) ticaret alt daha çok tanınmış olan İtibar-ı Milli Bankası'nı kendisine katmış olmasıdır.”⁴⁵²

Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu andan itibaren şu üç amaca yönelmiştir.

⁴⁴⁷ K. Boratav, **a.g.m.**, s. 314.

⁴⁴⁸ M. Yaşa, **a.g.e.**, s. 77.

⁴⁴⁹ Yüksel Ülken, **Atatürk ve İktisat**, İş Bankası Yayınları, Ankara 1981, s. 92-93.

⁴⁵⁰ K. Boratav, **a.g.m.**, s. 311-313.

⁴⁵¹ Y. Ülken, **a.g.e.**, s. 88.

⁴⁵² Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Bates Yayınları, İstanbul 1980, s. 455-456.

- 1) Kendi kendine yeterli bir ekonomi yaratmak,
- 2) Kendi kendini yönetmek,
- 3) Çağdaş uygarlık düzeyine çıkmak.

Tam bağımsız yaşayabilmek, yeniden bir çöküntünün içine düşmemek için, bunları gerçekleştirmek zorundaydı. Bunun için birinci amaç çok önemliydi: Kendi kendine yeterli bir ulusal ekonomi yaratmak...⁴⁵³

1923-1930 dönemi, bir “onarma” dönemidir. Hiçbir biçimde dışardan borç almama, kendi kendine yetme ilkesiyle yola çıkılır. Devlet büyük sanayiye değil, tutumlu olmaya (tasarrufa) yönelir. Parasal yönden devlet güçlendirilmeye çalışılır. Bu dönemin ekonomik etkinliği tarımsal alandadır. Topraklar, en verimli biçimde işletilmeye çalışılır. Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri kurulur. Tarımla uğraşanlar, para ve araç bakımından devletçe desteklenir. Hayvancılığın ve meyveciliğin üzerinde durulur. Karadeniz’de çay konusuna el atılır. Güney bölgelerimizde turuncgiller tarımı geliştirilir. Ormanların korunması, geliştirilmesi devlet programına girer...Dışalım (ithalat) yoluyla sağlanan ve yabancı şirketlerin elinde bulunan şeker, petrol, benzin... gibi ürünler devlet tekeline alınmaya başlanır. Yabancı şirketlerin devletleştirilmesine girişilir...⁴⁵⁴

1924 yılında Haydarpaşa liman ve rıhtımı ile birlikte Haydarpaşa-Ankara, Eskişehir-Konya ve Arifiye-Adapazarı, 1928 yılında ise Mersin-Tarsus-Adana demiryolu hatları devletleştirildi. 1926 yılında ise kabotaj (yani Türk limanları arasında deniz ulaşımı yapma) hakkı, yabancı sermayeye yasaklandı. Bu gelişmelere bağlı olarak demiryolları, Cumhuriyet rejiminin ilk modern ve dinamik devlet işletmeciliği olarak ortaya çıktı. Bu yıllarda devlet yatırımlarının yöneldiği başlıca üretken alan, dönemin ifadesiyle “şimendifer siyaseti” gereği, demiryolları idi.⁴⁵⁵ 1923-1930 döneminde devlet, demiryolları alanında çok başarılı olmuştur. Görüldüğü gibi bir yandan yabancıların elinde bulunan Anadolu demiryollarının önemli bir bölümü devletleştirilmiş, bir yandan da, hiçbir dış yardım alınmadan yenileri yaptırılmıştır.⁴⁵⁶

⁴⁵³ A. Köklügiller, **a.g.e.**, s. 74.

⁴⁵⁴ A. Köklügiller, **a.g.e.**, s. 75.

⁴⁵⁵ K. Boratav, **a.g.m.**, s. 315.

⁴⁵⁶ A. Köklügiller, **a.g.e.**, s. 75.

Limanların ise devletin imtiyaz verdiği yerli şirketlerce işletilmesi yeğlendi. Osmanlı döneminin ağır miraslarından biri olan tütün rejisi ise 1925 yılında 4 milyon liraya satın alınarak devletleştirildi. 1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankası, kuruluş kanunu ile Osmanlı Devleti'ne ait dört sınai işletmeyi devralıyor; ancak bu bankanın kendi eliyle sınai tesis kurmasına imkân verilmiyor; devraldığı tesisleri de uygun şartlarla özel sektöre aktarması amaçlanıyor ve esas olarak özel sanayi ve maden işletmelerini kredi veya iştiraklerde desteklemesi öngörülüyordu. Aynı yıl, şeker fabrikaları için özel teşvik ve imtiyazlar getiren bir kanun getirilmiş; buna dayanarak Alpulu ve Uşak şeker şirketleri kurulmuştur.⁴⁵⁷

Kredi kurumlarının düzenlenmesi, ulaştırma sorunu, işçilerin durumu, toprak reformu, tarımın, gümrüklerin düzenlenmesi, ekonomik yasaların çıkarılması gibi önemli konular, bu dönemde devletin gündemindedir. Ama, ekonomi siyaseti (politikası) belirli bir temele oturmamıştır. Bu nedenle, daha çok özel girişimciliğe dayanan ekonomik çabalar, bekleneni getirmemiştir. Bu dönem, bir “onarım” ve “arama” havası içinde geçmiştir. Ama “ekonomide bağımsızlık” ilkesi titizlikle korunmuştur.⁴⁵⁸

1923-1929 yılları tarımsal üretim bakımından “altın yıllar” olarak görülebilir. Savaş koşullarında % 50 dolaylarında üretim düşmeleri gözlenen başlıca ürünlerde savaş öncesi üretim hacmine 1923'ü izleyen bir iki yıl içinde ulaşıldı.⁴⁵⁹

1923-1929 döneminin iktisadi gelişmesinin en belirgin iki yapı taşı, yeni Türk devletinin dünya içinde nasıl bir yer kaplayacağını belirleyen Lozan Antlaşması ile dönemin son yılında patlak veren ve kapitalist dünya ekonomisini derinden sarsan büyük buhrandır. İlginç bir tesadüf sonucu, Lozan Antlaşması'nın hükümlerine göre uygulanan ekonomik sınırlamaların kalkacağı, ayrıca Osmanlı borçlarından Türkiye Cumhuriyeti'ne düşen borç taksitlerinin ödenmeye başlanacağı yıl da büyük buhranın başlangıcı olan 1929 yılı olacaktır.⁴⁶⁰ Dünyayı saran ekonomik bunalım Türkiye'de ekonomik politikaları değiştirecek devletçi ekonomi hakim olacaktır.

⁴⁵⁷ K. Boratav, **a.g.m.**, s. 315.

⁴⁵⁸ A. Köklügiller, **a.g.e.**, s. 75.

⁴⁵⁹ K. Boratav, **a.g.e.**, s. 317.

⁴⁶⁰ K. Boratav, **a.g.m.**, s. 313.

1933-1950 arası dönem ise devletçilik bütün on yedi yıl boyunca iktisadi politikanın ana özelliğini oluşturmuştur. Bunda dış sebepler çok etkili olmuştur. Özellikle 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ile fiyatların pek çok ülkede düşmesi, stokların artmasına, üretim kapasitelerinin gerilemesine ve işsizliğe neden olmuştur.⁴⁶¹ Devleti devletçi ekonomiye götüren bir çok iç sebep de vardır. Kişi başına düşen gelirin düşüklüğü, alt yapının kifayetsizliği, sermaye yetersizliği, kalifiye eleman sıkıntısı müteşebbis eksikliği, teşebbüs ruhunun yeterince gelişmemiş olması, tecrübesizlik, bilgi eksikliği, karşı olunmadığı halde yabancı sermayenin çekingenliği ve 1929 yılında yeni gümrük rejiminin yürürlüğe girişine kadar milli sanayinin dış rekabete karşı korunamaması gibi faktörlerin bu sonuçta etkili olduğuna şüphe yoktur.⁴⁶²

Türk parasının dış değerinde meydana gelen düşmeyi izleyen tarım ürünleri fiyatlarındaki hızlı düşme devleti koruyucu bazı tedbirler almaya zorlamıştır. Öte yandan kapitalist sistemi derinden yaralayan büyük buhran yıllarında Sovyetler Birliği ihtilal ve iç savaşın sarsıntılarını atlatmış olup, otarşik bir ekonomi sayesinde buhranın etkileri dışında kalmış hatta 1929 yılından itibaren planlı ve hızlı kalkınma sürecine girmiştir.⁴⁶³ Bu örnek de ekonomik politika için örnek teşkil etmiştir. Özetle söyleyecek olursak 1930-1939 dönemine gelince bu dönemin iktisat politikaları bakımından iki belirleyici özelliği vardır: Korumacılık ve devletçilik. İktisat politikalarının yöneldiği amaç ve elde edilen sonuçlar bakımından ise bu yılları bir ilk sanayileşme dönemi olarak nitelendirmek uygundur. Bu yıllarda dünya ekonomisi büyük buhranın içinde sürüklenirken Türkiye ekonomisinin dışa kapanarak ve devlet eliyle bir milli sanayileşme denemesi içine girmiş olduğu söylenebilir. Ve bu deneme, ana hatlarıyla, başarılı olmuştur.⁴⁶⁴

Türk ekonomisine canlılık ve etkinlik kazandıran “devletçilik” ilkesinin uygulamaya girmesiyle devlet, artık izleyici, özel girişimciliği destekleyici, araştırıcı ve saptayıcı tavrını bırakmış, tüm ekonomiyi güdümüne almıştır. Genç cumhuriyetin gelişmeye, kalkınmaya gereksinmesi vardır. Yapılacak işleri zamana bırakması söz

⁴⁶¹ Yalçın Acar, **Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)**, II. Baskı, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1993, s. 43-44.

⁴⁶² Y. Acar, **a.g.e.**, s. 44.

⁴⁶³ Korkut Boratav, **Türkiye’de Devletçilik, Savaş Yayınları**, II. Baskı, Ankara 1982, s. 99-100.

⁴⁶⁴ Korkut Boratav, **İktisat Tarihi (1908-1980), Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, Hazırlayan: Sina Akşin ve Diğerleri, c. 4, Cem Yayınevi, İstanbul 2002, s. 321.

konusu değildir. Siyasal ve düşünsel yaşamda olduğu gibi, ekonomik işlerde de bireysel ya da özel girişimciliğin sonuçları beklenemez; devlet bu alana da ağırlığını koyar. Dönemin belirgin özelliği, tüm ekonomik çalışmaların bir plana bağlanmış olmasıdır. İlk kez “5 Yıllık Sanayi Planı” yapılmıştır. Bu planlamada öngörülen sanayi kuruluşları beş bölümde toplanmıştır: a- Dokuma, b- Kâğıt, c- Maden, d- Porselen, e- Kimya Sanayii. Böylece, çalışmalar dağınıklıktan kurtulmuş; sanayileşme çabaları, devletin ana programına girmiştir. Ekonomiye kredi ve olanak sağlayacak önemli kuruluşlar bu dönemde gerçekleştirilmiştir: Etibank, Sümerbank, ... gibi.⁴⁶⁵

Devletçilik CHP programında şöyle tanımlanır: “Devletçilik ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde; bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alakadar etmektir.”⁴⁶⁶ Çerçevesi Atatürk tarafından çizilen devletçilik programının üç özelliği bulunmaktadır.

- a. Devletin bir takım sanai teşebbüsleri kurup işletmesi esası nihai bir gaye olarak değil, intikal dönemine has bir zaruret olarak benimsenmiştir; milli ekonominin temeli yine ilke olarak özel teşebbüstür.
- b. Devletçilik kısmidir, sanayii alanında inhisar eder, tarım kesimine ise kamusal üretim yapan müesseselerin kurulması başlangıçta konusu değildir.
- c. Devletin doğrudan yatırım yaptığı bütün alanlar mali sebeplerle devlet temeli yapılanlar hariç özel teşebbüsün çalışmasına tutulmuştur.⁴⁶⁷

Devlet, yatırımcı, işletmeci ve denetleyici bir unsur olarak iktisadî hayatın gelişimine ve işleyişine büyük ölçüde egemen oluyordu.⁴⁶⁸ Mustafa Kemal Atatürk'te bu konuda şunları dile getirmektedir:

“Türkiye'nin takip ettiği devletçilik sistemi 19 yy. dan beri sosyalizm teorisyenlerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş, bir sistem değildir. Bu Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Bizim anladığımız manada devletçilik, fertlerin hususi teşebbüslerini ve

⁴⁶⁵ A. Köklügiller, **a.g.e.**, s. 76.

⁴⁶⁶ Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti'nin II. Sanayi Planı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1973, s. VII-VIII.

⁴⁶⁷ M. Yaşa, **a.g.e.**, s. 183.

⁴⁶⁸ K. Boratav, **a.g.m.**, s. 325-326.

faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarının karşılanamadığı ve pek çok şeyin yapılamadığını göz önünde tutarak memleket iktisadiyatını devletin eline almaktır”.⁴⁶⁹

1930-1939 yılları, Türkiye'nin sanayileşme doğrultusunda ilk ciddi adımlarını attığı yıllar olarak nitelendirilmelidir.⁴⁷⁰ Bakırköy, Kayseri, Ereğli (Konya), Nazilli, Bursa'da bez ve dokuma; Eskişehir ve Turhal'da şeker; İzmit'e kâğıt ve karton; Keçiözümlü'da kükürt; Isparta'da gülyağı; Paşabahçe'de (İstanbul) şişe ve cam; Karabük'te demir ve çelik; Zonguldak'ta antrasit (taşkömürü) fabrikaları bu dönemde kurulmuştur. Ekonomiye yön verecek birçok yasalar bu dönemde çıkarılmıştır: Türk Parasının Kıymetini Koruma; Ölçüler; Osmanlı Borçlarını Tasfiye; Sayıştay; Bankalar; İş ve İşçi Sorunları; Orman; Toprak Mahsulleri Ofisi; Elektrik İşleri; Maden Teknik Arama; İskân yasaları... gibi. Ekonomiye uzman yetiştirecek İstanbul İktisat Fakültesi bu dönemde açılmıştır. Devletçiliğin en önemli uygulamalarından biri de, Lozan Antlaşması ile 7 yıllık garanti süresi (1923-1930) dolmuş olan yabancı şirketlerin devletçe satın alınıp ulusallaştırılmasıdır.⁴⁷¹

1940-1945 dönemine gelince Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na girmedi; ancak, cephelerde fiilen savaşmanın dışında savaş ekonomisinin koşullarını tüm ağırlığıyla yaşadı. 1930'lu yılların politikaları sonucu esasen bir hayli daralmış bulunan ithalat iki yıl içerisinde yarı yarıya düştü. Yetişkin nüfusun büyük bir bölümünün askere alınması üretimde büyük düşmelere yol açtı ve örneğin savaş yıllarında buğday üretiminde % 50'ye yaklaşan bir gerileme meydana geldi. Savaş öncesinde başlayan planlama çalışmaları ve sınai yatırım programları, savunma harcamalarının bütçeye hâkim olması yüzünden tümüyle ertelendi. Bunlar, savaş yıllarının bir iktisadî gerileme dönemi olmasına yol açan nesnel etkenlerdir ve 1940-1945 dönemini bu anlamda, yani iktisadî gelişme sürecinin durması anlamında, "bir kesinti" olarak nitelendirmek doğrudur.⁴⁷²

Ancak Tek Parti rejiminin yönetici kadrolarının bir kanadı, savaş yıllarını, bir yandan haksız kazançlara set vuracak etkin devlet müdahalelerini yerleştirmek, öte yandan ekonomik ve kültürel alanda bazı kalıcı reformlara yönelmek için bir fırsat

⁴⁶⁹ M. Yaşa, **a.g.e.**, s. 184.

⁴⁷⁰ K. Boratav, **a.g.m.**, s. 327.

⁴⁷¹ A. Köklügiller, **a.g.e.**, s. 77.

⁴⁷² K. Boratav, **a.g.m.**, s. 334.

olarak kullanmaya da teşebbüs etmiştir. Refik Saydam hükümetinin savaşta uygulamaya çalıştığı iktisadî önlemler, bazı yönleriyle Milli Korunma Kanunu,⁴⁷³ Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Köy Enstitüleri ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın “liberal”, hümanist ve aydınlanmacı kültür politikası, belli bir küçük burjuva reformizminin etkili olduğu atılımlar olarak yorumlanabilir. Ancak bu atılımların her biri CHP içindeki yapı değişmesine ve çok partili rejimin doğmasına yol açan önemli olaylar olarak siyasi tarihimizde de yer alırlar.⁴⁷⁴

Savaş yıllarında Türkiye'yi yöneten Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetleri, savaş ekonomisi sorunlarına iki farklı yaklaşımı temsil eder. İki hükümetin de karşı karşıya bulunduğu iktisadî sorunların aynı olduğu söylenebilir. Refik Saydam hükümeti, sorunu, katı fiyat denetimleri ve tarım ürünlerine düşük fiyatla el koyma yöntemleri ile çözmeyi denedi. Ocak 1940'ta çıkarılan Milli Korunma Kanunu bu yaklaşımın ana aracı olacaktı.⁴⁷⁵ Ücretli iş yükümlülüğü, çalışma süresinin uzatılması ve ücret sınırlaması gibi işgücünü denetleyen hükümlerin yanı sıra; sermayeye karşı da, hükümetlere, özel işletmelere geçici el koyma, ithalatta ve iç ticarete azami, ihracatta asgari fiyatları saptama, temel malların vesikayla dağıtılması gibi geniş yetkiler veren bu kanundur. Refik Saydam hükümeti, devletin iç ve dış ticaret üzerindeki denetimini artırmak için Ticaret Ofisi ve İaşe Müsteşarlığı gibi yeni örgütlenmelere gitti. Buğday, pamuk, şeker pancarı piyasa fiyatlarının altında satın alınıyor; pamuklu dokuma ve şeker (vesikalı dağıtımın dışında) devlete yüksek kârlar sağlayacak fiyatlarla; ekmek ve kömür ise ucuza kentli nüfusa satılıyordu. Asker ucuza beslenmiş ve giydirilmiş; kentli nüfus ise gelir sınırları fazla zorlanmadan ekmek ve kömür sağlayabilmiştir. Buna karşılık piyasa denetimine gidilen her alanda karaborsanın, istifçiliğin, rüşvet ve nüfuz ticaretinin önüne geçilememiştir.⁴⁷⁶

1942 Temmuzunda Refik Saydam'ın ölümünden sonra başbakanlığa getirilen Saraçoğlu ise, piyasa üzerindeki sıkı denetim mekanizmalarını kaldırma ya da gevşetme yoluna gitti. İlk olarak, hububat alım fiyatları yükseltildi ve ürünün % 25'inden (büyük çiftçiler için biraz daha yüksek bir oranından) fazlasının piyasa fiyatlarından satımı

⁴⁷³ Cahit Talas, **Ekonomik Sistemler**, Doğan Yayınları, Ankara 1977, s. 380.

⁴⁷⁴ K. Boratav, **a.g.m.**, s. 334.

⁴⁷⁵ İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınları, İstanbul 1995, s. 312.

⁴⁷⁶ K. Boratav, **a.g.m.**, s. 335.

çiftçi için serbest bırakıldı. Saraçoğlu hükümetinin bu süreçler sonunda oluşan aşırı kazançlara ve enflasyona karşı getirdiği savunma mekanizması, iki olağanüstü vergiden oluşmuştu: Varlık Vergisi⁴⁷⁷ ve Toprak Mahsulleri Vergisi. Varlık Vergisi, ırk ve din ayırımına dayalı bir vergi uygulaması olarak maliye tarihimize geçmiştir.⁴⁷⁸ 1944 başlarında yürürlükten kaldırıldığında 114.000 mükelleften 315 milyon liralık varlık vergisi tahsil edilmişti. Varlık Vergisi'nin büyük ölçüde dışında tutulan ve savaş koşullarında hızla artan tarımsal kazançlara ise 1944 yılında kabul edilen Toprak Mahsulleri Vergisi ile ulaşılmaya çalışıldı.⁴⁷⁹ 1946'da kaldırılan bu vergiden savaş yıllarında 167 milyon lira kadar toplanmıştır. Toprak Mahsulleri Vergisi, aşarın kaldırılmasından beri ilk kez tarıma yönelik büyük çapta ilk dolaysız vergi olarak önem taşır ve piyasa için üretmeyen küçük ve yoksul köylünün üzerinde çok ağır bir yük oluşturduğu, tahmin edilebilir.⁴⁸⁰

Savaşın uzun dönemli etkileri bakımından en ağır sonuçları sermaye birikiminde meydana gelen gerileme ile ortaya çıkar. Gayri safi sermaye birikimi 1933-1939 yıllarında milli gelirin ortalama % 10.7'sini oluştururken bu oran 1942'de % 6.2'ye, savaş yıllarının ortalaması olarak ise % 8.2'ye düşmüştür.⁴⁸¹ 1940'lı yıllara kadar devlet; ekonomide (sanayi, ticaret, tarım) lokomotif görevi yapar. Ulusal ekonominin ana kaynakların, kalkınmanın verimini, toplum yararına düzene koyar. Ekonomik bağımsızlığı titizlikle korur. Devlet hem girişimci, hem de denetleyicidir. Atatürk'ün ölümü, II. Dünya Savaşı'nın getirdiği yeni koşullar, çok partili yeni bir demokrasi döneminin başlaması, ekonomide uygulanan devletçilik ilkesinin değişmesine, dahası yozlaşmasına yol açmıştır. 1945 sonrası devletçiliğin yerini “özel girişimcilik” almış; Türk ekonomisinde “kapitalist yöntem” benimsenmiştir.⁴⁸²

İktisadî gelişme göstergeleri bakımından bir kesinti ve gerileme dönemi olarak değerlendirilebilecek olan 1940-1945 yılları, 1946'da Türkiye'yi hem iktisat politikaları, hem dünya içindeki konumu, hem de siyasi yapısı bakımından tamamen farklı bir

⁴⁷⁷ Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, Neioğlu Yayınları, İstanbul 1951, s. 54.

⁴⁷⁸ Rıdvan Akar, **Varlık Vergisi**, Belge Yayınları, İstanbul 1992, s. 50.

⁴⁷⁹ İ. Cem, **a.g.e.**, s. 377.

⁴⁸⁰ F. Giritlioğlu, **a.g.e.**, s. 144.

⁴⁸¹ K. Boratav, **a.g.m.**, s. 337.

⁴⁸² A. Köklügiller, **a.g.e.**, s. 80.

gelişme doğrultusuna yöneltecek yeni güç dengelerinin kurulmasına yol açan dönüşümlerin olduğu önemli bir “kuluçka dönemi” olarak da görülebilir.⁴⁸³

II. Dünya Savaşı'nın çetin şartları, önceki bölümlerde de belirtildiği gibi konulan ağır vergilerin halkı bezdirmesi, bunun yanı sıra bir de DP gibi güçlü bir muhalefet partisinin kurulması ve ekonomik faaliyetler olarak devletçilik ilkesinden ziyade ekonomide liberal bir bakışa sahip olması ve halkın desteğini alması Cumhuriyet Halk Partisi'ni de değişime zorlamıştır. Ekonomide devletçilik politikasını savunan CHP daha önce SCF tarafından bu konuda eleştiri alırken II. Dünya Savaşı sonrası değişen düzende kurulan DP tarafından da bu konuda eleştiri almıştır. Savaşa girmedeği halde savaş ekonomisi nedeniyle ekonomik kriz yaşayan Türkiye'de iç ve dış ticaretin gelişebilmesi artması için serbest ticarete gerek vardır.

1946 yılı, Cumhuriyet Türkiye'si'nin tarihinde hem siyasi, hem iktisadî bakımdan yeni bir dönüm noktası oluşturur. Siyasi bakımdan 1946 yılı, çok partili parlamenter rejime geçişin başlangıç tarihidir. 5 Eylül 1945'te Milli Kalkınma Partisi'nin, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kuruluşları ile başlayan ve 21 Temmuz 1946'da, bütün baskı ve yolsuzluklara rağmen ilk kez tek dereceli seçimlerin yapılabilmesi ile sürdürülen ve 14 Mayıs 1950'de yine seçim yoluyla iktidarın el değiştirmesine yol açan bu siyasi dönüşümün önemi hiçbir biçimde küçümsenemez.⁴⁸⁴ Bu dönemden sonra, parlamenter rejimin gereği olarak geniş halk kitlelerinin toplum sahnesinde, artık seyirci değil, aktörler olarak yer alması söz konusu olmuştur. Siyasi iktidarlar, bu tarihten sonra, en azından seçimden seçime, işçi, köylü, esnaf gibi kalabalık halk kesimlerinin ekonomik ve sosyal isteklerini dikkate almak, bunlara şu veya bu biçimde yanıt vermek zorunda kalacaklardır. Bu zorunluluk, iktisat politikalarında ve bölüşüm ilişkilerinde, varlıklı sınıfların kısa dönemli çıkarları ile çelişebilen unsurların sürekli olarak yer alması sonucunu doğuracaktı. 1946 yılına salt iktisadî bakımdan da bir dönüm noktası niteliği kazandıran özellik, 16 yıldır kesintisiz olarak izlenen kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikalarının adım adım gevşetildiği; ithalatın serbestleştirilerek büyük ölçüde artırıldığı; dış açıkların kronikleşmeye başladığı; dolayısıyla dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımları

⁴⁸³ K. Boratav, **a.g.m.**, s. 334.

⁴⁸⁴ K. Boratav, **a.g.m.**, s. 340.

ile ayakta duran bir ekonomik yapının yerleşmesi olmuştur. Bu dönemde, serbestleşmeye yönelen bir dış ticaret rejiminin sonucu olarak, iç pazara dayalı bir sanayileşme programı değil, dış pazarlara dönük ve tarıma, madenciliğe, alt yapı yatırımlarına ve inşaat sektörüne öncelik veren bir kalkınma anlayışı gündemdedir.⁴⁸⁵

Dış dünyada iktisat alanında yaşanan liberal politikalar Türkiye’de politika değişikliklerine sebep olmuştur. Dış dünya yanında iç politikada da muhalefet hareketleri Türkiye’de de devletçi iktisadi politikaların bir ölçüde kırılıp liberal politikalar ile uyumlu hale gelmesine neden olmuşlardır. Bu değişimi en iyi şekilde basından izlemek mümkündür. 1946’nın ikinci yarısından itibaren devletçilik düşüncesi CHP’liler arasında daha net açıklanmaya, tartışılmaya başlanmaktadır.

Vedat Dicleli **Ulus** gazetesindeki yazısında ticaret alanında özel teşebbüsleri bağlayan sınırlamaların kaldırılması ve ticaret ofisi ile birliklerin faaliyetlerine son verilmesini olumlu karşılamakta, iç ve dış ticaretin bir devlet işi olmayıp, mesleki bilgi ve tecrübeye dayanan ferdi bir faaliyet sahası olduğunu kabul etmektedir.⁴⁸⁶ Yine devlete dayanan sanayileşmenin uluslararası fiyatlara ayak uyduramazsa devlete ağır bir yük olmaktan başka bir şey olamayacağı ve gerçek sanayileşmenin aslında bilgiye, teşkilata sebata ve kontrole bağlı olduğu savunulmaktadır.⁴⁸⁷ Ayrıca sanayileşmenin bundan sonra nasıl yapılması gerektiği konusunda da şu düşünceler belirtilmiştir.

“... Memleketimizde şimdiye kadar kurulmuş olan devlet sanayinin büyük bir kısmı rantabilite ve milletlerarası fiyat muvazenesi esaslarına göre kurulmuş değildir. Bunları yeni baştan hammadde ulaştırma vasıtaları gibi ekonomik faktörler bakımından ele almak lazımdır... Hükümet kuracağı sanayii planlaştırmalıdır. Bu arada özel sanayiın kurulması önemle ele alınacak bir iştir. Bu özel sanayi, bittabi memleketimizde bol miktarda mevcut olan hammaddelerden istifade edilmek suretiyle kurulacak ve gayesi yalnız memleket ihtiyaçlarını değil, belki yabancı memleketlerin ihtiyaçlarını dahi rekabete rağmen karşılayacak olan sanayidir... Birtakım sanayinin özel

⁴⁸⁵ K.Boratav, **a.g.m.**, s. 340.

⁴⁸⁶ Vedat Dicleli, “Devletçilik Anlayışımızda Gelişmeler”, **Ulus**, 3 Eylül 1946.

⁴⁸⁷ Avni Refik Bekman, “Devlet Sanayi İçin Düşünceler”, **Ulus**, 27 Eylül 1946.

sermaye sahipleri tarafından kurulmasına müsaade ve hatta bu hususta onlara yardım edilmelidir.”⁴⁸⁸

Özel sermaye sahiplerine yeşil ışık yakılmakta ve özel sanayinin kurulmasının önemle ele alınması gerektiği belirtilmektedir. Bu devletçiliğe bakış açısı bakımından küçümsenmeyecek derecede bir değişimdir. Bu düşüncelere rağmen unutulmamalıdır ki 1946 yılının başlarında hâlâ eski ve devletçi-korumacı alışkanlıkların izleri vardır. Bunun en açık belirtisi, 1945 yılında bakanlıklar arası bir komisyonca başlatılan, 1946'nın ilk yarısında tamamlanan ve hazırlıklarına Şevket Süreyya ve İsmail Hüsrev gibi eski Kadrocuların aktif olarak katıldığı Beş Yıllık Sanayi Planı'dır. Kalkınma ve sanayileşme hamlelerinde devletin öncülüğünü zorunlu gören bu plan, dış ekonomik ilişkilere de ekonomik bağımsızlık perspektifi ile bakmaktadır. Ne var ki iç ve dış dengelerin bu türden bir gelişme modelini gündem dışı bıraktığı kısa sürede anlaşılacaktı. 1946 planının hazırlanmasından birkaç ay sonra, 7 Eylül 1946'da bir dolar karşılığı Türk lirası 1.28'den 2.80'e çıkarılarak Cumhuriyet tarihinin ilk büyük devalüasyonu, ekonomiyi dünya ekonomisine entegre etmeye yönelik liberalizasyon tedbirleri ile birlikte uygulamaya konuyor ve dış yardım arayışlarına girişiliyordu.⁴⁸⁹

CHP'nin yeni düzene uymaya çalışan kararlarının eleştirilmesi üzerine Halk Partililer milli ekonomilerin uymaları gereken zorunlulukları olduğunu belirtmektedirler. Bu tür zorunluluklara rağmen aynı zamanda uluslararası ticaretin ilerlemesi ve gelişmesi için gerekli yardımın yapılabileceğini ve bu konuda tutucu davranmayacaklarını da belirtmektedirler.⁴⁹⁰ Ekonomik yapının yeniden düzeltilmesi konusunda bazı CHP'liler bu yapının idari alanda yapılacak reformlarla çözülebileceğini ve özellikle de memur kadrolarının modern anlayış ve seviye içinde yeniden düzenlenerek, üretimi arttıracak rasyonel tedbirlerin alınması ile ekonomik yapının yeniden istikrara kavuşacağını belirtmektedirler.⁴⁹¹

Devletçilik politikasını yeniden ele alıp değerlendiren CHP'liler yeni devletçilik politikasında artık devletin iktisadi alana müdahalesinin yanında sosyal politikayı da düzenleyici rolüne ağırlık vermektedirler:

⁴⁸⁸ Avni Refik Bekman, “Devlet Sanayi İçin Düşünceler”, **Ulus**, 2 Ekim 1946.

⁴⁸⁹ K. Boratav, **a.g.e.**, s. 342.

⁴⁹⁰ Esat Tekeli, “Bazı Tenkitlere Dair”, **Ulus**, 6 Ekim 1946.

⁴⁹¹ M. Fethi Aktan, “İki Hamle Daha Lazımdır”, **Ulus**, 8 Kasım 1946.

“Harp biter bitmez işçilerin meseleleri daha doğrusu işçi-işveren -devlet münasebetleri, politika olayları arasında yeniden ön plana geçmiş bulunuyor. San Fransisko Anlaşması’nda ve Filadelfia Beyannamesi’nde çağdaş kamu hakları arasında çalışma hakkının hız alması devletlere yeni ve ağır bir ödev yüklemiş bulunuyor. Bütün vatandaşlara çalışma imkanı vermek bu yeni mükellefiyet karşısında koyu bir liberal nizama sahip devletler bile emin ve istikrarlı bir sosyal politika gütmek zaruretinin hissetmektedirler.”⁴⁹²

Savaş yılları Türkiye’de ticaret burjuvazisinin ve piyasaya yönelik büyük toprak unsurlarının aşırı güçlendiği, başıboş bir vurgun ve zenginleşme sürecinin dörtlüğe geliştiği bir dönem idi. Vurgun ortamının oluşması ve süregelmeye, CHP iktidarı altında ve büyük ölçüde onun sayesinde mümkün olmakla birlikte, savaş yıllarının bazı politikaları egemen sınıfların belli kanatlarında önemli tepkiler de yaratmıştı. Savaş zenginlerinin dışa dönük, İstanbullu ve gayri müslim kanadını Varlık Vergisi; büyük çiftçi kanadını ise Toprak Mahsulleri Vergisi, Köy Enstitüleri ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu derinden tedirgin etmişti. Buna karşılık, yüksek bürokrasi ve siyasi kadrolar ile içli dışlı olmuş çıkar grupları ve burjuva klikleri ile Anadolu kökenli ticaret sermayesi, savaş ekonomisi uygulamalarından şüphesiz ki şikâyetçi değillerdi. 1945 sonrası CHP içindeki iki gruptan birinci grup, esas olarak Demokrat Parti hareketini örgütlemeye ve desteklemeye yönelirken, kaderlerini CHP iktidarlarına bağlayan ikinci grup, CHP içinde topluma da yansıyan bir temizlik hareketi başlattı ve başardı: Köy Enstitüleri’nin çökertilmesi, üniversitede tasfiye ve savaş sonunda filizlenmeye başlayan solcu ve demokrat oluşumların ezilmesi böylece sağlandı. Bu operasyon 1947 CHP Kurultayında Parti içindeki reformcu kanadın kesin yenilgisiyle mümkün kılındı.⁴⁹³

1947 yılına gelindiğinde her şey değişmek zorundaydı. Çünkü Soğuk Savaş dönemi idi ve Türkiye’nin batı yanlısı bir konumda kalabilmesi için Amerika’dan iktisadi ve askeri yardım sağlaması düşüncesi benimsenmişti. CHP, şimdiye kadar uyguladığı devletçilik politikası ile toplumun çeşitli kesimlerinden tepkiler almış, halkın

⁴⁹² Sadi İrmak, “İşçi ve Devlet”, *Ulus*, 10 Aralık 1946.

⁴⁹³ K. Boratav, *a.g.m.*, s. 341.

özellikle orta sınıfın desteğini yitirmemek için devletçilik politikasındaki görüşlerini farklılaştırmak istemiştir.

1947 yılındaki bu değişim bir anlamda ekonomik bakış açısındaki farklılaşma, günün basınına da yansımıştır. CHP'liler Türk ekonomisinin devletçilik politikasına dayanmasının sebebinin bir iktisadi kalkınma tedbiri olduğunu milli ekonominin bir bütün olarak kısa zamanda geliştirilebilmesi ve toplumun yaşam şartlarını medeni ve müreffeh bir seviyeye ulaştırmak için bu politikanın takip edildiğini, ancak savaşın bitmesiyle birlikte uluslararası ekonomik ve siyasal sistemde başlayan değişmelere paralel olarak devletçilik politikasının da artık ferdi teşebbüsü kısıtlayan şekillerinin azaltılmasından yana olduklarını, bundan böyle CHP'nin programında devletin kamu menfaatlerini ve hizmetlerini ve milli savunmayı sağlamak üzere yapacağı işlerin belirlendiğini, bunların büyük maden işletmeleri, büyük enerji santralleri gibi ağır endüstri kurumlarının kurulması, yine kamu hizmetleri ile ilgili ulaştırma, PTT gibi ferdin yapamayacağı ve kâr ve menfaat görmeyeceği iktisadi faaliyet alanlarının devlet tarafından üstlenilmesini söylemektedirler.⁴⁹⁴

Muhalef kesim, özellikle dönemin muhalif partisi DP ve Celal Bayar, CHP'nin devletçilik siyasetini eleştiriyordu. Basına verdiği demeçlerden anlayacağımız üzere Bayar'a göre devlet, özetle sermaye yatırmak, endüstri kurmak ve fertlerle bütün alanlarda rekabet etmek suretiyle ekonomiye doğrudan doğruya müdahale etmemeliydi. Devletin fonksiyonu, ekonomik kuvvetlerin faaliyetlerini ahenkleştirmek ve düzenlemekten ibaret olmalıydı. Özel teşebbüse bundan böyle öncelik tanınmalı ve devlet sadece özel sermayenin istenilen sonuçları elde edemediği alanlarına müdahalede bulunmalıydı.

CHP, ekonomik arayışlara devam etmektedir. Bu bağlamda Ekonomik Genel Meclisi'nin kurulmasına karar verir. CHP bu Meclisin kurulmasıyla “iktisadi kalkınma ve istihsalı arttırma davasını” ele almaya çalışmaktadır. Bu Mecliste iktisatçılardan oluşan uzman bir kadro bulunmaktadır. Meclisin işlevi, iki yöndedir. Öncelikle milli ekonomiyi kendi bünyesi içinde devamlı olarak gözetip inceleyecek, uluslararası şartları göz önünde bulundurarak iktisadi teşebbüs ve faaliyetleri plana bağlama ve gerekli tedbirleri alma konusunda hükümete tekliflerde bulunacaktır. Diğer yandan ise,

⁴⁹⁴ “CHP Devletçiliği”, **Ulus**, 17 Ocak 1947.

hükümetçe hazırlanacak ve milli ekonomimizi ilgilendirecek olan kanun ve tüzük tasarılarını önceden incelemek, görüş ve düşüncelerini bildirmekle de görevli olacaktır. Üretimin artmasıyla insanların maddi gücünün artacağı, yurdu savunmanın kolaylaşacağı, yaşayış seviyesinin yükseleceği ve böylece “Türk halkının hür ve medeni bir cemiyet olarak bütün dünyada layık olduğu saygı ve itibara kavuşacağı,” söylenilmektedir. Yine sağlam bir mali politikanın dayanacağı temellerin ancak bol ve ucuz üretim üzerine olduğu takdirde kurulacağı da söylenilmektedir. Türkiye için en geniş ve bereketli üretimin tarım işlerinde olduğu belirtilerek, CHP programında tarım üretiminin verim, miktar ve keyfiyetçe yükseltip değerlendirilmesinin ekonomik çalışmaların başlıca hedefi olması gerektiği söylenilmiştir.⁴⁹⁵

Muhalefetin yukarıda bahsedilen devletçilik açıklamaları da CHP’yi zora sokmakta ve CHP şu cevabı vermektedir:

“... Gerçekten bizde devletçilik, iktisadi rehberlik ve milli kalkınma tedbiri sayılmıştır. İktisadi devletçiliğin sosyal mahiyeti bizde gereği gibi belirtilmemiştir. Bununla beraber devlet işletmelerinde gerektiği zaman istihsalin tevziine de giderek sosyal maksadın daha yakından takibine lüzum olduğu gibi devletçiliğimizin sosyal mahiyetini iyice belirtmek... Milli ve iktisadi kalkınmayı hızlandırma hedefini gözden uzak tutmamakla beraber sosyal maksatları da aynı zamanda bulundurduğumuzu tespit etmek ihtiyacında bulunduğumuzu söyleyebiliriz.”⁴⁹⁶

“İktisadi devletçiliğin sosyal mahiyeti bizde gereği gibi belirtilmemiştir. Halbuki devletçilik veya müdahalecilik devletin ekonomi işlerine karışmasını istemeyen veya bu müdahalenin pek mahdut kalmasını isteyen Liberalizm ile iktisadi faaliyeti ferdin elinden alarak topluluğa vermek isteyen sosyalizm arasında ortalama bir sistemdir. Ve esas maksadı iktisadi olmaktan ziyade sosyaldır. Bu sosyal maksat bildiğimiz gibi 1) İşçilerin haddinden fazla çalıştırılmaması, sağlık ve istikballerinin korunması, ticaret ile uğraşanların istihlâkçı halk yığınlarının zararına hileye veya anlaşmaya sapmalarının önlenmesi şeklinde hususi teşebbüsleri bazı nizamla tabi tutma ve kendilerini teşvik

⁴⁹⁵ “İktisadi Kalkınma Davamız”(Baş yazı), **Ulus**, 3 Ocak 1947.

⁴⁹⁶ Esat Tekeli, “Demokrat Parti ve Devletçilik”, **Ulus**, 17 Ocak 1947.

etme, 2) Bazı sanayi ve ticaret işlerini devletin doğrudan doğruya kendisinin yapması suretinde gerçekleştirilir [...] İkinci kısım müdahalede yani devletin bir kısım sınai ve ticari işleri kendisinin yapmasında sadece iki maksat güdülür. 1) Mali, 2) Sosyal. Bunların dışında devletin vilayet ve belediyelerin bazı sınai ve ticari işleri yapması iktisadi maksatla değil, sosyal mülahaza ile olur. Yani umumi menfaati sağlama ve daha ziyade refahsız sınıfların ihtiyacını karşılama maksadıyla yapılır.”⁴⁹⁷

CHP'liler devletçilik politikasına karşı getirilen eleştirilere karşılık olarak şunları da söylüyorlardı:

“... Evvelâ prensip olarak iktisadi teşebbüsler bakımından devletin ancak fert enerji ve sermayesinin kâfi derecede başaramadığı faaliyetlere hasredilmiş olması büyük bir teminattır... Sonra mülkiyet prensibinin masun oluşu fert hürriyetinin muhterem tutulmasını garantileyen bir amildir.”⁴⁹⁸

CHP'liler artık yeni bir iktisadi kalkınma politikasının uygulanmasının gerekliliğinden bahsediyor ve bu konuda batı ülkelerinin izlediği iktisadi kalkınma politikalarının Türkiye tarafından da örnek alınması gerektiğini belirtiyorlardı.

“Fransız demokrasisinde De Jean Monnet'in hazırladığı ve hükümetin itimadına mazhar olan iktisad plânı, bir memleket iktisadının birbirini tamamlayan ana sektörlerinin koordine bir şekilde ve maksimum bir programı teşkil etmektedir. Bu suretle hayati ana sektörler verimli çalıştığı takdirde onun altındaki ferdi teşebbüslerin ve umumi iktisadın faaliyetlerin aksamadan yürütülmesi imkân içine girmiş bulunacaktır. Bu düşünceden hareket ederek ilgili bütün istihsal faaliyetleri teferruatıyla programlanmıştır. Monnet plânı kelimenin tam manâsıyla bir milli iktisat kalkınması tasarısıdır. [...] Türkiyemizin Monnet plânından alabileceği bir hayli ders olduğuna kaani bulunduğumuzdan [...] Büyük bir demokraside detaylı istihsal plânlarının tatbiki ne kadar güçse memleketimizde bu iş, gerek bugünkü cereyanlar yönünden, gerekse her güzel tasarının tatbik ellerinde mütemayiz vasıflarından kaybetme ihtimalleri bakımından büyük zorluklar arzeder. Bu sebeble ve

⁴⁹⁷ Esat Tekeli, “Demokrat Parti ve Devletçilik”, **Ulus**, 17 Ocak 1947.

⁴⁹⁸ Sadi Irmak, “Devletçilik Anlayışları”, **Ulus**, 19 Ocak 1947.

endişeler karşısında teferruatlı merkezi plânlara gidilmesine bizde inanmıyoruz. Memleket çapında koordine bir istihsal hamlesinde Fransa'ya nazaran Türkiye'nin daha imtiyazlı gibi görünen tarafı, biz de ana sektörlerin tamamıyla Devlet elinde bulunması ve kontrollerinin programlarının nispeten daha kolay olmasıdır. [...] Geçen yılların raporları ve harp yıllarındaki el koymalar da bu vadide bize değerli rakam ve bilgiler verebilir. Fikrimizce yapılacak iş, şümüllü bir etudle bunları koordine etmek ve bu suretle yeni bir iktisad politikası yaratmaktır.”⁴⁹⁹

Görüldüğü gibi yeni bir iktisat politikasının gerekliliği vurgulanmakta ABD'nin başını çektiği yeni uluslararası ekonomik örgütlenmede az gelişmiş ülkelerde tarım politikasına ağırlık verilmesi düşüncesi uygun görülmekte buna bağlı olarak da yeni iktisadi kalkınma politikası içinde özellikle tarımsal üretimin arttırılmasının gerekliliğinden bahsedilmektedir.

CHP açısından, yeni bir doğrultuya kesin olarak yönelme, daha önce de değinildiği gibi iktidar partisinin 1947 Kurultayı ile gerçekleşmiştir. Bu girişimlerde 1946 planının yeni yönelişlere bir ayak bağı olacağını farkedenden iktidar, farklı ve daha liberal iktisatçılardan oluşan bir kadroya 1947 yılında, özel teşebbüsün rolünün ve tarım, ulaştırma, enerji sektörlerine verilen önceliğin arttığı Türkiye Kalkınma Planı'nı hazırlattı. Resmen uygulanmaya konmamasına rağmen bu plan, devletçi-korumacı bir sanayileşme anlayışının artık kesinlikle gündem-dışı olduğunu kanıtlayan bir belge olarak görülmelidir.⁵⁰⁰

CHP hükümeti Şubat 1947'de Ekonomi Bakanlığı Başdanışmanı Kemal Süleyman Vaner'in başkanlığında ve devlet kadrolarının liberal kesimini temsil eden Türk Ekonomi Kurumu üyelerinden oluşturulan bir kurulu yeni bir iktisadi kalkınma planı hazırlaması için görevlendirdi. Oluşturulan bu kurul, kurucusunun adıyla anılan Vaner Planı'nı hazırlamaya girişti. Bu plan, 1930'lardan itibaren sürdürülen çalışmalardan farklı iktisadi siyasi tercihleri yansıtmaktaydı. Hazırlanan yeni ekonomik kalkınma programının içeriğinde öncelikli olarak ulaşım ve haberleşme ile tarımsal

⁴⁹⁹ Mekin H. Onaran, “Monnet Planı”, **Ulus**, 17 Ocak 1947.

⁵⁰⁰ K. Boratav, **a.g.m.**, s. 342.

gelişme yer almaktaydı. Kaynak açısından ise, planın temel stratejisi, dış kredilere dayanmaktaydı.⁵⁰¹

Aslında bu planda amaçlanan hedefler, hem içe, hem de dışa yöneliktir. Planın tarım ve tarımla ilgili ulaştırma ve enerji tesislerine dönük tarafları, Amerika'dan yardım almayı hedeflerken, devletçi bir sanayileşmeden uzaklaşmak suretiyle de DP'nin desteğini sağlamayı hedefliyordu.

Türkiye bu plan ile ABD'ne biraz daha yaklaşmış oldu. Türkiye ve Yunanistan'a askeri ve iktisadi yardım yapmakta olan İngiltere artık yardım yapmayacağını açıklamıştı Türkiye'nin de bu planın dış finansmanını sağlamak için ABD'ne başvurmadan başka çaresinin kalmamıştı. Böylece CHP “Türkiye’de devletçilik, herhangi bir ekonomik teorinin değil, tarihi şartların ve memleketin acil ihtiyaçlarının bir sonucu idi. İdeoloji bakımından bir güçlük olmadığına göre partinin devletçilik görüşü, memleketin yeni ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde ayarlanmalıydı.” düşüncesine geçti. Yabancı sermayeyi teşvik için bu dönemde CHP yanlısı Falih Rıfkı Atay şunları öneriyordu:

“... Peker hükümeti, hususi teşebbüsleri teşvik etmek için elinden geleni yapıyor. Her nedense şirketlere karşı beslenen itimatsızlık, sermayelerin dağınık olması, vergisiz harp ve fırsat kazançlarının tadı, ecnebi sermaye için konan kayıtlar, henüz hüküm vermek için yeter zaman da geçmemiş olmakla beraber bu teşviklerden netice alınmasını güçleştirmektedir. Bununla beraber mutlaka almak zorunda olduğumuz ve aldığımız bir takım ihtiyaç maddelerine veregeldiğimiz dövizin bir kısmını bu işler için hususi teşebbüslere yardıma gelecek yabancı sermayelerin menfaatine ayırmamız ihtimali vardır.”⁵⁰²

ABD'nin yardımı için Türkiye yeni ekonomik tedbirler alırken, ABD ise, 1947 Mart'ında Başkan Truman'ın ABD Kongresine Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık kredi vereceğini, ayrıca askeri ve teknik personel yardımı yapılacağını bildirmesi ile bu talebi bir ölçüde cevaplamış oldu. Haziran 1947'de Marshall Planı açıklandı. Bu yardımın 300 milyon dolarlık kısmı, savaştan büyük kayıplarla çıkmış olan Yunanistan'a askeri ve iktisadi yardım olarak veriliyordu. Geriye kalan 100 milyon

⁵⁰¹ **Ulus**, 10 Şubat 1947.

⁵⁰² Falih Rıfkı Atay, “Milli Kalkınmayı Hızlandırma”, **Ulus**, 25 Mart 1947.

dolarlık kısım da Türkiye'ye askeri yardım olarak verilecekti. Bu yardımın sadece askeri harcamalara tahsis edilmesi yeni kaynak arayışlarını gerekli kılmıştır.

ABD'nin Türkiye'yi de yardım kapsamı içine almasındaki amaç, Türkiye'nin konumunun başlayan Soğuk Savaş süreci içinde stratejik bir öneme sahip olmasıdır. Yine ekonomisindeki kapitalist unsurların ön planda olması ABD'nin dünyadaki kapitalist sistemin güçlenmesi açısından daha fazla tercih edeceği bir durum olmaktaydı. “Dava [...] kapitalist sistem içinde bulunan gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerin hiçbir dış müdahale olmasa bile kendi iç gelişmeleri ile kapitalizmden sosyalizme kayışlarını durdurma. Bu nedenle Amerikan ittifakı, askeri ve iktisadi yardımları iki devletin bir ortak düşmana karşı klasik işbirliğinden ibaret kalmıyacak, ABD ilişkisi kurduğu ülkelerin belli bir ekonomi sistemini benimsemesini belli bir kalkınma yolu izlemesini sağlamaya önem verecektir. Dünya çapındaki bu ekonomik sistem, savaşında ABD kapitalizmden yana güçleri kuvvetlendirmeye, kapitalizme karşı olan güçleri zayıflatmaya ve etkisiz kılmaya çalışacaktır.”⁵⁰³

Türkiye bu durum karşısında milletlerarası kuruluşlara kredi için başvurmuş, Haziran 1947'de ise, ABD Dışişleri Bakanı, General Marshall'ın Avrupa devletlerinin bir araya gelip kendi aralarında işbirliği sağlayarak ortak bir plan hazırladıkları takdirde, ABD'nin bu ülkelere geniş çapta yardım yapabileceğini bildirmesi üzerine, Türkiye dahil on altı Avrupa ülkesi Temmuz ayında Avrupa İktisadi İş Birliği Komitesi şeklinde toplanarak ortak bir rapor hazırlamaya başlamışlardır. Türk hükümeti Temmuz 1947'de Paris'te çalışmaya başlayan bu komiteye, kısmen İvedili Plan'ın sürdürülmekte olan projelerini, kısmen de o sıralarda hazırlanmakta olan Vaner Planı'nı yansıtan bir programla başvurmuştur.⁵⁰⁴ Marshall'ın bu tavrını doğru bulan Ahmet Emin Yalman'a göre “... ıstırap halinde bulunan ayrı ayrı memleketlere körü körüne para akıtmakta Amerikalılar hiçbir menfaat görmüyorlar. Marshall kongreden izin almadan ve Amerikan halkıyla danışmadan büyük bir tarihi hamle yapmıştır. Fakat planın Amerika halkı tarafından hoş görülmesi ve yirmi milyar dolar gibi bir paranın gözden çıkarılması için Avrupa hesabına tam bir şifa vaat etmesi lazımdır. Yoksa teşebbüsü ibtidadan huysuzlukla karşılayan bir takım Amerikan siyasi muhitleri hele neticesi şüpheli bir

⁵⁰³ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, 1. Kitap, 13. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul 1979, s. 547.

⁵⁰⁴ **Vatan**, 5-12 Temmuz 1947.

gaye uğruna kumar oynanmasına kolaylıkla mani olabileceklerdir. [...]Akla yakın olan istikamet: Rusya ile peyklerinin yerini daima açık bırakmak ve onlara karşı husumet beslenmediğini ancak korunma arzuları duyulduğunu belirtmek suretiyle garp aleminin ahlaki ve manevi bir birlik haline gelmesidir.”⁵⁰⁵

Bu görüşün yer aldığı aynı günkü **Vatan** gazetesinde Paris Konferansı’nda Fransız teklifinden bahsedilmektedir. İngiltere, Fransa, Sovyet Rusya Dışişleri bakanlarının Marshall planı üzerinde müzakerelere devam ettiği belirtilerek Fransa Dışbakanı M.Bidault’un teklifinden bahsedilmektedir: Buna göre Avrupa devletlerinin istihlal kabiliyeti tetkik edilirken bu devletlerin iç işlerini ihlal edecek şekilde hareket edilmemesi yani bu devletlerin zenginlik dereceleri ile ihtiyaçlarını tespit için icap eden raporu mümkün olan yakın zamanda hazırlayacak bir komitenin kurulmasıdır.⁵⁰⁶ 13 Temmuz tarihli gazetelerde Türk Amerikan yardım anlaşması başlığı altında anlaşmadan ve maddelerinden bahsedilmektedir. Anlaşma 12 Temmuz 1947 tarihinde Türk hükümeti adına Hasan Saka Birleşik Devletler hükümeti adına Edwin C.Wilson arasında imzalanmıştır.⁵⁰⁷ Bu arada Türkiye 615 milyon dolarlık kredi istemiş 1947 yılında Thornburg başkanlığındaki Amerikan uzmanlar heyetinin Türkiye’de yaptığı incelemeler sonunda Amerikan çevreleri Türk hükümetinin iktisadi kalkınmada devlet eliyle sanayileşmeye ağırlık veren politikasını ve oldukça öz yeterlilik taşıyan bu planı olumlu karşılamamıştır. Gerekçesi de Türkiye’nin savaşta tahrip olmadığıdır. Bu nedenle başvuru geri çevrilmiştir. Amerikalı uzman heyetin başkanı Thornburg yaptığı incelemede Türk hükümetinin devletçi politikasına karşı sert bir tavır almış, Türk Amerikan iktisadi işbirliğinin önündeki ana engelin Türkiye’de özel sektörün durumu olduğunu söylemiştir.

Esat Tekeli CHP yanlısı Ulus gazetesinde Thornburg’un incelemelerini şöyle değerlendirmiştir:

“[...] Türkiye Amerikalıların yalnız sermayesinde değil, M. Thornburg’un da işaret ettiği gibi iktisadi organizasyon ve iktisadi tahliller mevzularında ve milletlerarası ticareti ilgilendiren hususlarda da onların bilgi ve tecrübelerinden faydalanmak ister. [...] M. Thornburg diyor ki, Türkiye’de şimdiye kadar daha

⁵⁰⁵ A. E.Yalman, “Kararsız Günler” , **Vatan**, 2 Temmuz 1947.

⁵⁰⁶ **Vatan**, 2 Temmuz 1947.

⁵⁰⁷ **Vatan**, 13 Temmuz 1947.

ziyade gösterişli işlerle uğraşmıştır. Cumhuriyet rejimi milli ekonomiye kılavuzluk vazifesini üstüne alalıdan beri birçok demiryolları yaptırmıştır. Böylece memleketin dört yanını birbirine bağlayan ana demir yollarından bile mahrum olan bir yurdu, ulaştırma vasıtalarının en zaruri kısmı ile donatmıştır. Fakat memleketin ziraat ve sanayi alanındaki ihtiyaçlarını memleketin tabii kaabiliyetlerine ve iktisadi zaruretlerine göre sıralayan umumi bir plân mevcut olmadığı için başlanan işlerde eksikler olmuş olabilir. [...] Bu eksikliklerin tamamlanması mümkündür. Türkiye'nin muvaffakiyet gösterdiği siyasi ve içtimai inkılâp hareketlerinde olduğu gibi hususi teşebbüsü geliştirmek hususunda da hükümet halka kılavuzluk etmelidir. Türkiye'de teşebbüs ruhu taşıyan insanlar vardır ve sayı itibarıyla hiç de az değildir. Fakat daha başka sebebler arasında devletçiliğin sınırı çizilmemiş olmasından dolayı bunlar işlerini genişletmekten çekiniyorlar.[...] M. Thornburg, Türkiye'nin yabancı sermayeye ihtiyacı olmadığını devlet istikrazına yatırılan paraların hususi teşebbüs alanından çekilerek atıl bir halde bırakılmış sayılacağı hakkında bazı görüş ve itirazlar vardır. Fakat istikraz edilen paralar, iktisadi bakımdan verimli olmayan işlere değil de verimli imar işlerine harcanırsa bu itirazlar ehemmiyetini kaybeder.”⁵⁰⁸

Muhalis basında ise devletçiliğe dair düşünceler Muhlis Ete'nin kaleminden şöyle açıklanmaktadır:

“Dikkat edilecek olursa bu harpten sonra da demokrasiye dönüşle beraber milletlerin iktisat politikalarında da liberal daha doğrusu neoliberal temayüller belirdi. Totaliter cereyanlarla beraber artan sosyalist veya aşırı devletçi iktisat politikaların icap ettirdiği müdahaleler azalmış bir çok devlet ofisleri yerlerini tekrar hususi teşebbüse vermeye başlamıştır. [...] Milletlerin kuruluş veya kurtuluş devirlerinde hususi teşebbüs veya sermayenin yetmediği veya türlü sebeplerden dolayı atılamadığı sahalara devletin bizzat işletmeciliğe girişmesi belki bir zarurettir fakat hususi teşebbüs veya sermayenin gelişmesinden sonra vaziyet değişmelidir. Devlet bazı sahalara hariç

⁵⁰⁸ Esat Tekeli, “Türkiye Ekonomisi Hakkında M. Thornburg'un Görüşlerine Dair”, **Ulus**, 19 Temmuz 1947.

işletmecilikten çekilmeye iktisadi sahayı asıl sahibine yani hususi teşebbüse terk etmelidir. Bu mülahaza Türkiye için de varittir.Cumhuriyet ile yeni bir milli iktisat kurmaya mecbur olan hükümetler bir çok fedakarlıklar mukabili yeni yeni tesisler kurmuş ve işletmişlerdir.Kurulan bir çok işletmeler memlekete yeni mevzular getirmişler, bir çok vatandaşa yeni iş ve meslek sağlamışlar. Harp senelerinde çok faydalı olmuşlar,önderlik etmişler rehberlikte bulunmuşlardır.[...] Şimdi yeni bir devreye geçiyoruz. Milli iktisattaki siyasetimizi kesin olarak tayin etmeğe mecburuz. Bunu başta iş adamlarımız olduğu halde bütün vatandaşlarımız da istemekte bizimle ticari münasebette bulunmak istiyen ecnebi sermaye sahipleri de beklemektedir. Amerika sermayesine Türkiye’de çalışma imkanlarını tetkik etmek üzere memleketimize gelen Thornburg ve arkadaşlarının da hükümetimize verdikleri raporda ve gazetelere yaydıkları beyanatta dönüp dolaşıp üzerinde durdukları mesele devletin iktisadi siyasette hareket hattının bir an evvel taayyün etmesi hususi teşebbüslerin daha ciddi ve daha devamlı mevzularda ısrar etmeleridir.[...] hükümetin ve dayandığı partinin kendi iktisat politikası işlemesi ve sarih olarak tespit etmesi lazımdır. Bu olmayınca memleketteki teşebbüsler esaslı ve uzun vadeli işlere girişmek imkanını bulamaz.”⁵⁰⁹

Muhlis Ete hangi devlet işletmeleri hususi teşebbüse devrolunabilir sorusuna da cevap vermektedir.

“Devletin iktisadi faaliyet sahası [...] bunlar büyük halk çoğunluğuna hizmet eden ve müşterek ihtiyaçlarına cevap veren işletmelerle mühim iktisadi faaliyetleri besleyen ve düzenleyen işletmelerdir.(Mesela büyük kömür ocakları,elektrik santralleri münakalat işletmeleri,büyük kredi müesseseleri vesaire)Bu saydıklarımızdan başka doğrudan doğruya askeri ihtiyaçlara cevap veren işletmeler vardır ki unları iktisadi teşekkül kategorisine değil harp sanayiine ithal etmek daha yerinde olur. [...] Öğretim araştırma,bakım,yardım mahiyetinde işler için devletin kuracağı müesseseleri tabiatile iktisadi işletme kategorisine dahil etmek doğru olmaz....Hususi teşebbüslere devredilecek işletmeler arasında bugün Sümer Banka bağlı müesseseler tarafından işletilen

⁵⁰⁹ Muhlis Ete, “Devletçiliğin Sınırını Çizmek Lazımdır”, **Vatan**, 28 Temmuz 1947.

deri ve kundura fabrikaları, iplik ve dokuma fabrikaları, çimento fabrikaları gibi tesisler hatıra gelebilir. Etibanka bağlı müesseseler tarafından işletilen bazı madenlerin de daha rasyonel ve rantabl işletilmesi bakımından hususi teşebbüslere terki düşünülebilir.”⁵¹⁰

“Devletçiliğin hududu daraltılmakta ve şahsi teşebbüslere fazla yer verilmektedir.” başlıklı haberde de tüzükte yapılan değişikliklere değinilmekte CHP’nin köylü ve çiftçi sınıfına dayanacağı belirtilmekte, son grup toplantılarının CHP’nin hayatında yeni bir devir sayılacağı belirtilmektedir.⁵¹¹ Recep Peker kabinesinin düşmesi son derece önemlidir. Çünkü Peker CHP’de tutucu kanadın öncüsüdür. Peker’in kurultaya kadar başta kalmamasının sebebi olarak aynı haber kurultayda yapılacak program tüzük ve tatilleri konusunda Recep Peker’in devlet başkanı ile öteden beri görüş ayrılığı içinde olmasını göstermektedir. Recep Peker grubunun kurultayda da mücadeleyi sürdüreceği büyük rol oynamaya çalışacağı belirtilmektedir. Kurultay sonunda Halk Partisi’nin yepyeni bir sima kazanacağı da vurgulanmaktadır.⁵¹² Adnan Menderes’in İzmir’deki mühim konuşmasında da demokrasi ve devletçiliğe yönelik tenkidleri vardır. Adnan Menderes bu bağlamda şunları söylemiştir.

“...Vaktile Osmanlı Devleti denildiği zaman saray ve onun etrafında toplanmış kapıkulu, gedik sahipleri ve vilayetlerdeki eşrafın anlaşılması gibi Halk Partisi sisteminde de seneler geçtikçe iktidarın etrafında koskoca bir zümrenin adeta devletleştigiine şahit olduk. Böyle bir devlet anlayışının ilk neticesi memuriyet kadrolarını alabildiğine genişletmek ve bu suretle mümkün olduğu kadar geniş okumuş vatandaş kütlesini iktidarın emrinde ve onu maişetle bağlı hale getirmek oldu. Buna muvazi olarak da iktisadi hayatın memurlaştırılması gayretleri sarfolunuyordu. Bu suretle daha çok sayıda vatandaşları işlerle güçler ile iktidara bağlamak imkanı elde edilmiş olacaktı.”

Adnan Menderes böylelikle devletçiliğin tatbiki değil kötü bir müdahalecilik manzarası görüldüğünü söyledikten sonra ticaret ve iş hayatının da mühim nisbetlerde politika mevzuu içine alınmış olduğunu kaydetmiş ve Demokrat Parti’nin bütün mücadelelerinde böyle bir nüfuzla karşılaşmak zorunda kaldığını ifade etmiştir. Adnan

⁵¹⁰ Muhlis Ete, “ Hangi Devlet İşletmeleri Hususi Teşebbüse Devrolunabilir? ”, **Vatan**, 7 Ağustos 1947.

⁵¹¹ **Vatan**, 16 Eylül 1947.

⁵¹² **Vatan**, 16 Eylül 1947.

Menderes “ Bize programsızlık atfedenler kendi programlarında bütün iktisat meselelerini (İktisat alanında ferdi yapamadığını devlet yapar)şeklinde üç satırlık bir madde ile programlaştırdıklarını sanmaktadırlar. Halk Partisi devletçiliğinin iktisadi kalkınmamıza manivela olarak kullanılacak ve topluluk içinde içtimai dayanışma ve adalet esaslarına yer verecek bir sistemle asla alakası yoktur. ” demiştir.⁵¹³

CHP Meclis Grubu’nda Hasan Saka hükümetin programını izah eder. Program hakkında “Program kısadır fakat hayat pahalılığı istihsalin arttırılması devletçilik hududunun tayini gibi mühim mevzuları havidir.” denilmektedir.⁵¹⁴ 1947 Ekiminde Hasan Saka hükümetinin programında “devletin hususi teşebbüslerle kendi sahası arasında rekabete girişmemesine dikkat edileceği” belirtilmekte ve “yabancı sermayeyi teşvik” politikası da getirilmektedir. Bu politikadan şöyle bahsedilmiştir: “Hükümet her türlü ekonomik teşebbüslerde yerli olduğu kadar yabancı sermayeye geniş yer ayırmak ve bunları teşvik etmek kararındadır.”⁵¹⁵ Yedinci kurultaya sunulacak olan program taslağında da bu konuda şunlar yazmaktadır: “Partimiz özel teşebbüsün güvenlik içinde çalışmasına ve yeni iş alanlarına girişmesine meydan vermek amacıyla devletin üzerine alacağı işleri kesin olarak ve süreleri belli programlarla çerçevelenmesini ve bu işlerin sınırlarıyla niteliklerini önceden belli etmesi uygun bulunur.”⁵¹⁶ Ayrıca program hakkında “Bu güne kadar tatbik edilen ve ferdi teşebbüslere imkan vermeyen hudutsuz devletçilik tadil ve tahdit edilmiştir.” denilmiştir.⁵¹⁷ Yine “Özel teşebbüslerle devlet ekonomi teşebbüslerinin eşit haklarla ve işbirliği anlayışı içinde çalışmaları esasını kanun nizam ve kararlarda göz önünde tutarız. ” açıklaması yapılmaktadır.⁵¹⁸

Hasan Saka hükümeti döneminin bir önceki Recep Peker dönemine göre farklı olduğu daha ilk açıklamalardan kendini belli eder. Hasan Saka programında “Hükümet siyasi emniyetin inkişafına çalışacaktır.” demek ve “Millet huzurunda taahhüt ediyorum ki antidemokratik kanunların değiştirilmesi için teşebbüslerde bulunacağız.” açıklamasını yapmaktadır.⁵¹⁹

⁵¹³ **Vatan**, 2 Ekim 1947.

⁵¹⁴ **Vatan**, 9 Ekim 1947.

⁵¹⁵ **Ulus**, 13 Ekim 1947.

⁵¹⁶ H. Bila, **a.g.e.**, s. 172 , **Vatan**, 19 Ekim 1947.

⁵¹⁷ **Vatan**, 10 Ekim 1947.

⁵¹⁸ **Vatan**, 19 Ekim 1947.

⁵¹⁹ **Vatan**, 14 Ekim 1947.

Devlet mekanizmasının işleyişindeki hataların fert teşebbüsünü sürekli engellediğini ve sermayeyi ürküttüğünü söyleyen daha liberal görüşlü CHP'lilerin yanında⁵²⁰ devletçilik politikasından yana olan CHP'lilerin bir kısmı devletçilik politikasının Türk milletini gerçek hürriyetine kavuşturmak için zorunlu olduğunu ekonominin Türklerin denetiminde olmasının devletçilik politikası sayesinde olduğunu⁵²¹ devletçiliğin aslında iktisadi olmaktan çok, sosyal sınıfları dengeleyici, birliği sağlayıcı ve arada menfaat ayrılıkları yaratmayan bir politika olduğunu belirtirken⁵²² devletçilik politikasının bazı hatalarının alınacak radikal tedbirlerle, yabancı uzmanların yardımıyla, bu politikanın kötülenerek değil, övülerek iyileştirilmesi gerektiği ve devlet bürokrasisinde bu konuda alınacak tedbirlerle bu politikanın daha rasyonel hale sokulacağı da belirtiliyordu.⁵²³

CHP'nin iktisadi devletçiliği hangi anlamda ele alması gerektiği **Ulus**'ta Sadi Irmak tarafından şöyle açıklanmaktadır. "... iktisadi devletçiliğin kati zaruret olmadıkça özel ve kârlı müesseselere el koyma manâsına gelmediğini vuzuhla tespit ve ilân etmek icap etmektedir. Çünkü özel sermaye ve teşebbüsün kati bir emniyetle sanayi hayatına atılmasında memleketin büyük menfaati vardır. [...] İktisadi devletçiliğimiz üç vazife ifa etmelidir. 1) Hususi teşebbüsün ilgilenmediği büyük endüstriyi bizzat kurmak ve orta derecedeki endüstride özel sermaye ile iştirakler tesisine çalışmak, 2) Özel teşebbüsü fiili olarak desteklemek, faydalı bilgiyi malzemeyi ve elemanı tedarik hususunda yetiştirici rol oynamak, 3) Büyük şümullü ve sistemli bir devlet iktisat plânı tespit ederek özel teşebbüsün yerini vazih bir surette tespit etmek ve enerji israfını önlemek."⁵²⁴

Sadi Irmak devletin özel sektör ile ilişkileri ise şöyle belirlenmektedir: "[...] Devletin hem sınai işle uğraşması hem de serbest bırakılan sahada çalışmaya girişecek ferdi teşebbüsler üzerinde tanzimci bir rol ifa etmesi mümkündür. [...] Devletin müdahale alanına giren işlerin bir kısmında ferdi teşebbüslerle iştirak halinde çalışması da esasa tesir etmeyeceği gibi hususi menfaatlere vasıta olmayı da tazammun etmez."⁵²⁵

⁵²⁰ Namık Zeki Aral, "Bütçe ve Devlet Makinesi", **Ulus**, 1 Ekim 1947.

⁵²¹ Falih Rıfkı Atay, "Pazar Konuşması", **Ulus**, 5 Ekim 1947.

⁵²² Sadi Irmak, "Partimizin İdeolojisi ve Dünya Görüşü Etrafında", **Ulus**, 10 Ekim 1947.

⁵²³ Falih Rıfkı Atay, "Tüzük ve Program Değişimleri", **Ulus**, 22 Ekim 47.

⁵²⁴ Sadi Irmak, "Partimizin Meseleleri", **Ulus**, 11 Kasım 1947.

⁵²⁵ Esat Tekeli, "Bir Tenkid Dolayısı İle" **Ulus**, 14 Kasım, 1947.

Devletçilik politikasının değişimindeki dönüm noktası, CHP'nin Kasım 1947'de yaptığı Yedinci Kurultay olmuştur. Yapılan yeni yorumlamada “Kurultay sermaye çevrelerinin ekonomik taleplerinin pek çoğunu benimsiyor ve devletçiliği esas olarak özel teşebbüse yardım etmeye dönük bir ilke olarak yeni baştan yorumluyordu.” Devletçi politikanın değişime uğraması yine bu kurultayda olmuştur. Burada yapılan programla devletin ve özel teşebbüsün faaliyet alanları yeniden tanımlanmıştır. Bu tanımlama içinde devletin sınırları özel teşebbüsü rahatsız etmeyecek biçimde yeniden düzenlenmiştir. Aynı zamanda da devlet, özel teşebbüse yardım edecektir. Devletin hakim olduğu alanlar ise, planlama ve koordinasyon alanları olacaktır. Devletin bu alanlar içinde hakim olması aynı zamanda yeni devletçiliğin esas unsurlarını teşkil etmektedir. Ayrıca devletçiliğin yeni bir boyutu da dünyadaki gelişmelerden etkilenecek ortaya çıkmıştır. O da sosyal güvenlik alanını düzenleyici rolüdür. Partinin Yedinci Kurultayında devletin milli ekonomide çalışma hayatını sosyal adalet ve güvenlik içinde korunmasını sağlayacağı belirtilmektedir. Yeni devletçi yaklaşım iktisadi açıdan çok fazla bir değişim içermemektedir. Hedefi ise, kaybedilen zamanların kazanılması ve özel sermayenin güçlendirilmesine yöneliktir.

CHP'nin Kasım ayında gerçekleştirdiği Yedinci Kurultay ile birlikte devletçilik politikası da artık değişmiştir. Halk Partililer, artık devletçilik politikasının bundan böyle “Avrupalı” anlamda olacağını belirtmektedirler.⁵²⁶ “[...] Tatbikat bakımından devletimizin iktisadi sahalardaki faaliyetini sanayi para ve kredi, ticaret ve nakliyecilik olmak üzere dört kısma ayırabiliriz. [...] Özel teşebbüsün başarmaya imkan bulamadığı veya yeter derecede başaramadığı fakat kamu ihtiyaçları veyahut kârlı görmediği için ve savunma tedbirleri bakımından başarılması zaruri olan işleri devletin meydana getireceği kurumlar eliyle üzerine alması gerekli görülmektedir.”⁵²⁷

Esat Tekeli tarafından kaleme alınan bir makalede CHP'nin benimsediği devletçilik politikasının liberal ve sosyalist politikalardan farklı özellikle olduğu da belirtilmiştir:

“Programımıza göre biz ne liberaliz ne de sosyalistiz. Bununla beraber fert teşebbüslerinin her zaman kamu menfaatini sağladığını kabul etmiyoruz,

⁵²⁶ Safaeddin Karanakçı, “Türkiye'de Devletçilik”, **Ulus**, 22 Kasım 1947.

⁵²⁷ Safaeddin Karanakçı, “Türkiye'de Devletçilik”, **Ulus**, 22 Kasım 1947.

fakat fert teşebbüslerini mahdud nispette de olsa sistemli şekilde devletleştirme gibi bir hedefimiz de yoktur. İstedığımız hususi teşebbüs ve mülkiyeti esas tutmakla beraber ferdin yapamayacağı veya yeter derecede yapamayacağı veya kazançlı görmediği için girişmek istemeyeceği işleri kazanç maksadı gözetmeksizin devletin yapmasından ibarettir. Yeni program tasarısındaki bu esaslara göre iktisadi yolumuz müdahalecilikten ve devletçilikten ibarettir. Devlet sosyalizmi dahi değildir. Gerçekten devlet sosyalizmi doktrinci ve sistemcidir... Biz bu kadarına gitmiyoruz. Bizim asıl maksadımız muayyen ve mahdud sahada da olsa ferdi teşebbüsü kaldırıp onun yerine devleti koymak değildir. Biz devletin sinai işlerle uğraşmasını terviç ederken daha ziyade milli iktisadı ilerletmek gibi terâkkici bir maksat güdüyoruz.”⁵²⁸

Kurultayın almış olduğu yeni devletçilik politikası kararı ise Emin Erişirgil tarafından şöyle yorumlanmıştır: “[...] Kurultay üyeleri devletçilik politikasında ısrar etmeğe karar vermiş ve ona şu unsurları katmıştır, a- Büyük maden işlerini, büyük enerji santrallerini, ağır endüstriyi devlet yapmalıdır, b- Bunun dışında kalan her türlü işler özel teşebbüslerin elinde bulunabilir. Devlet bu teşebbüslere girecekleri korur ve teşvik eder. Fakat devlet milli ihtiyaçlar bakımından uygun bulduğu teşebbüslerin gerçekleşemediğini görürse bunu kendisi yapar. Şu kadar ki daha önce yurttan hangi işlerin ne kadar zamanda ve hangi ölçüde yapılması lâzım geldiği plânlaştırılır ve ilân edilir. Hususi teşebbüs bunu yapamazsa onları devlet yapar, c- Devlet işletmelerinin normal işletme halinde olması teminat altında bulunmalıdır. Yani bu işletmeler, özel teşebbüslerle eşit şartlar altında çalışmalıdır, d-Müstehlikler. Devlet işletmelerini istismarcı müesseseler halinde görmemeli, devlet işletmeleri kazanç maksadıyla halkın yaşama şartlarını güçleştirmemeli, tersine mal bakımından genişlik ve ferahlık sağlamalıdır, e- Milli ekonomi teşebbüs ve faaliyetlerini plânlara bağlamak ve uygun göreceği tedbirlerle ve programlarla belli süreler için hükümete teklifler yapmak üzere tam selâhiyetli bir ekonomi Meclisi kurulmalıdır.”⁵²⁹

Bu görüşlerin yanı sıra devletçilik politikasının esas olarak sınıflar arasındaki dengeyi sağlayıcı ve vatandaşlara eşit fırsatlar yaratıcı bir politika olduğu ve bu

⁵²⁸ Esat Tekeli, “Sosyal Esaslara Doğru”, **Ulus**, 24 Kasım 1947.

⁵²⁹ Emin Erişirgil, “Kurultay Yeni Ne Fikirler Getirdi”, **Ulus**, 10 Aralık 1947.

görevlerini yerine getirebilmek için ekonomiye müdahalede bulunmasının şart olduğunu belirten görüşler de dile getirilmiştir.⁵³⁰

Devlet ile özel teşebbüsün alanlarının birbirine karışmaması için çizilecek sınırlar da Sadi Irmak tarafından şöyle belirtilmiştir:

“[...] Devlet işletmeciliği ile özel işletmecilik hudutları nasıl çizilmelidir? Bizce bunun tek çaresi vahdetle, ahenkle bir devlet kalkınma plânı hazırlayıp teşebbüslere bu plân çerçevesi içinde sarih yerlerini göstermektir. Bu kalkınma plânının muvaffak olması için şu şartların gerçekleşmesi lazımdır. 1- Plan bütün iktisat şubelerini ihtiva edecek surette toptan bir plan olmalıdır. 2- Planın hazırlanmasında nazariyecilerle tatbikattan gelen şahsiyetler beraber çalışmalı ve ecnebi uzmanlardan da faydalanılmalıdır. 3- Memleketimize kafi miktarda Amerikan sermayesi kazanmak için gerekli şartlar tamamlanmalıdır. 4- Bütün devlet masraflarından son imkanlara kadar tasarruf edilerek bu paralar plan tahakkukuna ayrılmalıdır. 5- Özel sermayenin bu kalkınma plânı içinde emniyetle ve verimle çalışması sağlanmalıdır. 6- Ticaret politikamız bu plana intibak ettirilmelidir. 7- Devlet teşkilâtı bu plânın işleyişini kolaylaştıracak ve umumiyetle iktisadi gelişmemizi hızlandıracak tarzda yeniden gözden geçirilmelidir.”⁵³¹

1947 yılının sonunda CHP'nin devletçilik anlayışına baktığımızda DP'nin iktisadi görüşleri ile belli noktalarda birleşmiş olduğunu görürüz. Aralarında ufak ayrılıklar vardır. Örneğin, DP'nin devlet işletmelerini özel sektöre devretmeyi öngören önerisi, CHP Yedinci Kurultayında görüşülmüş kabul edilmemiştir.

1948 yılından sonra her şey değişir. Bu değişim açıkça fark edilecek şekildedir. 1947 CHP Kurultayı bu doğrultudaki yeni yönelişin kesinleştiği bir uğrak olarak algılanabilir. Parti dışında solcu akımların tasfiyesinden, parti içinde de reformcu ve demokrat grupların etkisiz bırakılmasından sonra yapılan Kurultay, sermaye çevrelerinin ekonomik taleplerinin pek çoğunu benimsiyor ve devletçiliği esas olarak özel teşebbüse yardım etmeye dönük bir ilke olarak yeni baştan yorumluyordu. 1948 yılında bir Türkiye İktisat Kongresi düzenleyerek devletin ekonomik işlevlerinin tek tek sayılarak sınırlanmasını talep eden İstanbul Tüccar Derneği'nin önerileri ile CHP DP'nin

⁵³⁰ Sadi Irmak, “Devletçilik Tartışmalarından Sonra”, **Ulus**, 11 Aralık 1947.

⁵³¹ Sadi Irmak, “Devletçilik Tartışmalarından Sonra”, **Ulus**, 11 Aralık 1947.

bu yıllardaki iktisadî platformları arasında büyük bir paralellik görülüyordu.⁵³² CHP, DP ile arasında en büyük eleştiri konularından biri olan katı devletçiliği artık özel teşebbüse yardım olarak yoruluyordu.

ABD, Ocak ayında Türkiye'nin takip etmiş olduğu 615 milyon dolarlık kredi isteğini reddetti. CHP hükümeti bu durum karşısında Vaner Planı'nı bir tarafa koyup, daha mütevazı hedefleri olan yeni bir beş yıllık program hazırlamak zorunda kalmıştır. Nisan 1948'de bu yeni program ile Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı anlaşmasına katılmıştır. Bu programda Türk hükümetinin “ulusal çabaların büyük bir yabancı sermaye akımı ile desteklenmeğe çalışılacağı” belirtiliyordu. Programın sunulmasından birkaç ay sonra Türkiye'deki yabancı sermayeli kuruluşların kâr ve sermayelerini yurtdışına aktarabilmelerini güvence altına alan bir kararname çıkarılmıştır.

CHP ekonomiye artık yeni yapılan plan doğrultusunda bakacaktır. Bu yeni bakış açısı **Ulus** gazetesinde yayınlanan bir yazıda şöyle belirtilmiştir:

“[...] İktisadi alanda memleketin zirai istihsalı arttırmağa, yola ve şoseye ve sanayie ihtiyacı vardır. Türkiye'de son zamanlara kadar zirai istihsalı çoğaltma, köylünün yaşama seviyesini yükseltme yolunda mühim şeyler yapıldığı iddia edilemez. Pulluk davası halledilememiştir. Sulama teşebbüslerinden pek verimli neticeler alınmamıştır. Yol eksikliğinden ise bütün memleket ıstırap çekmektedir. Sanayi alanında da yapılacak işlerimiz vardır.” CHP'liler artık iktisadi yapının biran önce düzene sokulmasını istemektedirler. Yeni sanayi planının uygulamaya konulmasını isterken bunun dışında yapılacak ayrı ayrı sektörlere ait çalışmaların uygulamayı aksatacağı ve finansman kaynaklarının yanlış kullanıma yol açacağını belirtmektedirler.⁵³³

Yine yeni yapılan planda sanayileşmenin boyutlarının **Ulus** gazetesinde şu şekilde tartışıldığı görülmektedir:

“[...] Plân, başta tekstil olmak üzere ağır selüloz ve kağıt, toprak sanayi branşlarında yeni genişlemeler ihtiva etmektedir. [...] Yeni sanayi planının başlangıçtaki tasavvurlara göre az çok daraltılmış olmasını da lüksten kaçınma zaruretiyle içinde bulunduğumuz iktisadi ve mali şartların tabii bir neticesi

⁵³² K. Boratav, **a.g.m.**, s. 343.

⁵³³ “Parçalı Planlar Umumi ve Tek Plan”, **Ulus**, 12 Mart 1948.

saymak gerekir. Bundan başka CHP programıyla millete karşı girişilen taahhütlerde, memleketin endüstrileşmesine hız vermeyi, sanayimizi rasyonel esaslara göre geliştirmeyi, halkın gıda, giyinme ve barınma ihtiyaçlarını bol ve ucuz şekilde karşılayacak istihlâk maddeleri ve istihsal vasıtaları endüstrilerini korumayı ve kurmayı amir bulunmaktadır. CHP programının doğrudan doğruya devletçe kurulmasını tespit ettiği büyük enerji santralleri ekonomik ve sosyal kalkınmamızın dayanacağı sağlam temeller olacaktır.”⁵³⁴

Ulus gazetesindeki yazılarda, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra CHP hükümetinin uygulanmaya başlanılan yeni iktisat politikaları ile ilgili olarak savaşın getirdiği üretim eksikliğinin ilerki yıllarda da giderilemeyeşinin nedenleri üzerinde durulduğu, bu nedenlerin başında dünya nüfusunun önemli ölçüde artması ve tüketici grubunun çoğalması diğer yandan da tahıl üreten azgelişmiş ülkelerin artık bunu üretemez ve ihraç edemez durumda olmaları ve yine hayvancılığın da savaş yüzünden durduğunu, bazı ülkelerde tahıl ticaretinin de devletin koruması altına alınması dolayısıyla dünya nüfusunun beslenme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı söylenilmektedir.⁵³⁵

Yeni yapılan plan ile Avrupa İktisadi İşbirliği Anlaşması'na katılmaya çalışan CHP hükümeti bu planın özellikle zirai bakımdan büyük bir kalkınmayı kapsadığını ve Avrupa'nın yetersiz zirai seviyesi karşısında Türk ziraatinin gelişmesi karşısında bu ülkelerin çok büyük faydalar elde edeceği söylenerek Avrupa'daki zirai açıkların Türkiye tarafından kapatılacağına işaret edilmektedir.⁵³⁶ CHP hükümeti hazırlamış olduğu bu yeni beş yıllık program ile Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'na katılırken, ABD'den yeniden mali yardım bekliyordu. ABD bu kez Türkiye'nin isteğini geri çevirmedi. Marshal Programı kapsamı içine Türkiye'yi de kattı. İktisadi amaçlı olarak yapılan kredi anlaşması 1948 Temmuz'unda imzalandı.⁵⁴ Bu program içinde Türkiye'den beklenen savaş sonrası Avrupa'sının gıda malları açığının kapatılmasında katkıda bulunacak tarımsal fazlaları üretmekti. Bu nedenle Türk hükümeti 1948 yılında 'Beş Yıllık Tarım Programı' adı verilen ve hazırlanmasına Amerikalı uzmanlarında katıldığı ve daha çok tarımın makinalaştırılması politikasına dayanan bir programı kabul

⁵³⁴ “Yeni Sanayi Planına Dair”, **Ulus**, 13 Mart 1948.

⁵³⁵ “İstihsal Meselesi”, **Ulus**, 19 Nisan 1948.

⁵³⁶ “Avrupa Kalkınması Karşısında”, **Ulus**, 24 Nisan 1948.

etti. CHP'nin gazetesi Ulus Marshall Planı'yla Avrupa'nın iktisadi kalkınmasında Türkiye'nin tarım alanında oynayacağı rolün çok önemli olduğunu ve bu alanda Türkiye'nin çok yararlı olacağını ileri sürmektedir.⁵³⁷

“[...] Hazırlanan Zirai Kalkınma Plânı, CHP programının tarım politikası için tespit ettiği esaslara dayanmaktadır. Yeni plan tatbik alanına girince bölgelerin iklim ve ekonomik şartları göz önünde tutulmak suretiyle tohum, fidan ve hayvan çeşitlerinin ıslahı faaliyetlerine hız verilecektir. Zirai kuvvetlerin muayyen bölgelerde teksif edilerek kalkınma vasıtalarının doğrudan doğruya köylünün emrine tahsis edilmesi sağlanacaktır. Verimi bol ve iyi gelir temin eden mahsullerin ziraati teşvik edilecek ve bunların modern usullerle yapılması öğretilcektir. Çiftçiye bol ve yeter ölçüde kredi temini zirai kalkınmanın dayanacağı temel şartlardan biridir. Zirai kalkınmada mühim bir teşvik unsuru da memleket ihtiyaçlarına ve ekonomik şartlara uygun bir hububat ve fiyat politikasıdır. Toprak ürünlerinin istihsal, istihlâk ve mübadelesinde kararlılığı sağlamak, fiyatları çiftçi ve köylüyü koruyacak bir seviyede tutmak ve bu politikada muvaffakiyetin temel şartlarıdır.”⁵³⁸

Yeni tarım politikasının uygulanmasının yanında ihracatta görülen durgunluk, ekonomik krizin devam etmesi CHP'lileri yeni ekonomik plan doğrultusunda öneriler getirmeye zorlamaktadır. Bu öneriler Esat Tekeli'nin şu satırlarında ifadesini bulmaktadır:

“[...] gizlemeye lüzum yoktur ki iktisadi güçlüklerle doğru gidiyoruz. İhracatımızda durgunluk vardır. Ticaret muvazenemiz 1947'den beri açık vermektedir. Dolar sıkıntısı içindeyiz. Bu durum içinde ilk yapılacak şey, bütün siyasi ve iktisadi gayretlerimizi elimizdeki ihraç mallarını satmak maksadı üzerinde teksif etmektir.... İkinci iş, ne gibi istihşaller bugünkü dünya iktisadi şartları içinde bize daha fazla ve kazançlı ihracaat temin edebilir? Mevzuu üzerinde Ziraat ve Ticaret Bakanlıklarımızca yabancı uzmanlardan da faydalanmak suretiyle süratli fakat esaslı bir tetkik yaptırarak mahdut ihracaatımızın mahdut gelirini arttırmağı şimdilik kısa vadeli bir plâna bağlamak ve bu planı Marshall Plânı gereğince üç ayda bir alacağımız on milyon

⁵³⁷ “Zirai Kalkınma Planı”, **Ulus**, 14 Haziran 1948.

⁵³⁸ “Zirai Kalkınma Planı”, **Ulus**, 14 Haziran 1948.

dolarlık kredi ile olsun finanse etmeğe başlamaktır. Üçüncü iş, Milletlerarası İmar Bankası'nın ilk sene için vaadettiği elli milyon doları ve daha sonra alınabilecek kredileri de sanayi programı yerine kömür istihsaline ve gene zirai kalkınmaya ve mümkünse bir kısmını da ana şoseslerin inşasına hasretmektir.”⁵³⁹

Sadi Irmak CHP'ye göre vazgeçemedikleri devletçilik politikasının niçin vazgeçilmez olduğunu şöyle açıklamaktadırlar:

“[...] Bizim durumumuzda bulunan bir devleti devletçiliğe sevkeden başlıca amilleri şöyle sıralayabiliriz: a- En az bir asırlık teknik geriliği ekonomi alanında teşkilatlanmamış bir millette süratle telafi mecburiyeti b- Büyük halk kütlelerinin hayat seviyelerini toptan yükseltme ihtiyacı, c- Menfaat zümreleri arasında tabii olan mücadelede millet yararına ve büyük kitleler lehine hakemlik ve nazımlık etmek, yani zümreler mücadelesinde zayıf sınıfların ezilmesini önleme düşüncesi. Bu üç vazife sadece fert teşebbüsüyle ve liberal bir tutumla kafi derecede süratle başarılamaz. Halbuki Türk milletinin yaşaması ve gelişmesi için bekleyecek uzun zamanı yoktur. İşte biz bunun için devletçiyiz.”⁵⁴⁰

CHP, bir yandan devletçiliği savunmaya çalışıp bir yandan da yeni iktisat politikasını yapılandırmaya çalışırken muhalefet CHP'ni sürekli eleştirmektedir. Muhalefet, ekonominin 1946-1948 arasında duraklama göstermesini, ekonominin devletin kontrolü altında bulunmasına bağlamıştır. Sermaye grupları bu yüzden devletin iktisadi faaliyetlerini sınırlandırmasını, siyasi istikrar ve güvenlik sağlamasını istiyorlardı. Muhalefete göre devletçilik, iktisadi bağımsızlığı sağlamış milli bir ekonominin temelini atmıştı. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında yerli bir endüstrinin gelişmesi için gerekli tedbirleri de almıştı, ancak artık iktisadi gelişmeye engel olmaktaydı.

22-27 Kasım 1948'de muhalif unsurlar İstanbul'da bir iktisat kongresi düzenlerler. Bu kongrede orta sınıfın devletçilikle ilgili yeni görüşleri daha açık bir şekilde belirtilir. Devletçilik, dış ticaret ve vergi reformu konularını incelemek üzere üç ayrı komisyon kurulur. Bu alanlarda işadamlarının görüşleri ortaya konur. Devletçilik konusunu ele alan birinci komisyona göre, devlet, bundan böyle faaliyetlerini, eğitim,

⁵³⁹ Esat Tekeli, “İktisadi Kalkınmamızın Merhaleleri”, **Ulus**, 26 Haziran 1948.

⁵⁴⁰ Sadi Irmak, “Programlarda Liberalizm ve Devletçilik”, **Ulus**, 28 Temmuz 1948.

ulaştırma, milli savunma, posta işleri, araştırma ve nezaret gibi temel amme hizmetlerine hasretmeli, gereken teşebbüs imkanlarını fertlere bırakmalıdır. Komisyon özel teşebbüse o zamana kadar imtiyazlı durumda olan devlet teşebbüsleriyle aynı hakların tanınmasını istiyordu. Komisyon bundan başka devletin, sadece özel teşebbüsün giremeyeceği iktisadi alanlarda faaliyet göstermesi gerektiğini belirtiyordu. Dış ticaret komisyonu ihracatı teşvik edecek tedbirler alınmasını tavsiye etti. Vergi reformu komisyonu ise, memleketin yeni ihtiyaçları göz önünde tutularak tarım mahsullerinden alınan verginin kaldırılmasını tavsiye etmekteydi. Bu kongrede ticari ve tarımsal burjuvazinin iktisat politikasına ağırlığını koyduğu görülmüştür.⁵⁴¹ CHP ise, muhalefetin getirdiği bu eleştirilere şu karşılığı veriyordu:

“Tüccar derneği “ Milli?” toplantısında cilasası silinen fikirleriyle, içinden tertipli tasavvurlarıyla mahiyetini ortaya koymuş oldu. [...] Servet ehramının kaidesi olan birkaç yüz milyonlardan zirveye doğru yükselmiş sermaye terakümünü hesaplamak güç değildir. Şimdi bu milyarları daha çok ve daha çabuk üretmek lazımdır. Nasıl mı? 1- Devlet halkın dışından, tırnağından arttırarak 25 senede yapabildiği yüz milyonlarca liralık fabrikaları -eski düyun-u umumiye taksitleri gibi birkaç yüz senede ödenmek üzere- derhal tüccar efendilerimize devretmelidir. 2- İhracaat ve ithalât nizamlarında istihsal miktarıyla fiyatlarını da tüccar efendilerimiz düzenlemeli, hükümet yalnız bu gayri meşru kâr otoritesinin ayak hizmetlerini ifâ etmelidir. 3- Fabrikalardan sonra vapurlar, trenler, tayyareler, limanlar hasılı akla gelen veya gelmeyen bütün vasıta ve tesisler tüccar efendilerimize verilmelidir. 4- Bütün vergiler haksız ve sakattır. Hele gelir vergisi tasarısıyla tüccar efendilerimiz bir komplo karşısında kalmışlardır (Bu komployu yapan meşru hükümet ve meşru Meclistir). Bu şartlara göre Tüccar Birliğinin hakim fikir ve taleplerini hulâsa edecek olursak Birlik devletin halk namına idare etmekte olduğu milli tesislerle beraber adeta milli hakimiyetin de kendisine devrini istemektedir. Sermayenin bu açık hücumu karşısında vatandaş olarak hepimiz halkın haklarını korumak ve her türlü vasıtalarla müdafaa etmek mecburiyetindeyiz. Büyük tüccar efendilerimiz haricinde bütün sınıfların malı olan bu müesseseleri de,

⁵⁴¹ **Ulus**, 23-30 Kasım 1948.

devletçiliği ve onunla birlikte bizim milli sosyalizmimizi teşkil eden halkçılığı da savunmak zarureti hepimize vazife olmuştur.”⁵⁴²

Ayrıca CHP'liler, devletçilik politikasının Batı dünyasında da terkedilmediğini Marshall Planının da aslında devletçilik anlamını taşıdığını ve devletçiliğin, “bütün Avrupa'da devlet kapitalizmiyle devlet sosyalizmi arasında hiçbir sabit ölçüye ve tarife sığmayan sayısız ince farklarla,” gidip geldiğini söylemektedirler.⁵⁴³ CHP'liler devletçilik politikasının özel teşebbüsün gelişimini engellediği yönündeki eleştirilere karşılık şu cevabı vermektedirler: “[...] Bizim devletçiliğimizde hususi teşebbüs değil, milli ekonomi esastır. Fakat bu suretle hususi mülkiyet ve fert hürriyetine aykırı hiçbir düşünce yoktur. Bilakis bunlar milli ekonominin temel taşlarıdır. [...] Yeni kurulacak işletmelerin ilanihaye himaye ile değil, muayyen bir müddet sonra beynelmilel serbest rekabete mukavemet edebilecek bir hayatiyete sahip bulunacak şekilde düşünülmesi zaruridir.”⁵⁴⁴

Diğer yandan DP'lilerin getirdikleri eleştiriler içinde, “demokratik rejimde liberallik esastır”, görüşünün aksine **Ulus** gazetesinde demokratik sisteme uygun ekonomik yapı şöyle tarif edilmiştir:

“[...] Liberal ekonomi sistemi [...] demokratik gelişme ile karıştırılmamalıdır. Çünkü gerek siyasi, gerek iktisadi demokrasinin temel prensibi hürriyet değil, müsavattır. İktisadi liberalizm, vatandaşların sahip oldukları imkânlar nispetinde hür olmalarını malik bulundukları vasıtalarla serbestçe tasarruflarını emreder. Bu sebeple liberalizm de iktisadi bakımdan kuvvetli olanın imkânlarına istediği gibi tasarruf ederek zayıf olanları ezmesi, serbest rekabet ve iktisadi hürriyetin tabii bir neticesidir. Halbuki demokrasi iktisadi bakımdan da eşitliği, kanun nazarında müsavi olan vatandaşların çalışma ve kazanç hususunda da aynı imkânlarla malik olmalarını iktisaden zayıf olanların kuvvetlilerce istismarının önlenmesini gerektirir. Bu sebeple

⁵⁴² Feridun Osman Menteşoğlu, “Halk Partisi Acaba Halk'a Neden Düşmandır”, **Ulus**, 29 Kasım 1948.

⁵⁴³ Va-nu, “Vur Devletçiliğe”, **Ulus**, 27 Kasım 1948.

⁵⁴⁴ Sadi Bekter, “Devletçilik Bahsi”, **Ulus**, 7 Aralık 1948.

demokrasi hiçbir zaman iktisadi hürriyet rejimi değil, olsa olsa iktisadi müsavat rejimidir.”⁵⁴⁵

Devletçilik ilkesinin ne ifade ettiği konusunda Ali Sav tarafından Ulus'ta dile getirilen bir başka düşünce ise şöyledir: “ Bizdeki bugünkü ekonomik hadise bir halk işletmeciliği, başka sözle halkın adına sermaye terakümcülüğünden başka bir şey değildir gibi görünüyor. Asıl manasıyla devletçilik yani devletin kâr ederek sermaye terakümü yapması ancak milli işletmelerin nominal sermayeleri yüzde yüz ödenip teessüs ettikten sonra mümkün olabilecektir. Kanunlarımız öyledir ki devlet ancak o zamandan sonra işletme kârlarını kendine aktarabilecektir. Fiili hale göre yürüyen ekonomimizin adı ne (devletleştirme), ne (Millileştirme), ne (Sosyalizasyon) olabilir. Bu olsa olsa bir nevi (Halklaştırma) ekonomisidir.”⁵⁴⁶

CHP'liler süregelen bu tartışmada devletçiliğin mutlaka devrimcilik ile birlikte yürütülmesinin doğruluğunu da savunmuşlardır. Çok kısa bir zamanda ekonomik gelişmelerin kaydedilmesinin ancak bu yolla mümkün olabildiğini, “devlet ve millet işlerinde tedbir almayı yalnız tedrici tekamül nazariyesine bağlı tutmanın, hele iktisadi ve içtimai kalkınmamızı hususi teşebbüsün ve özel sermayenin arzu ve lütfuna terketmenin,” böyle kısa bir zamanda ilerleme sağlamayacağını belirtmiştir.⁵⁴⁷ Devletin özel sektör ile ilişkileri bağlamında ise, devletin özel sektör için ne kadar gerekli olduğu savunularak şunlar söylenilmiştir:

“[...] Ben bir liberal ve kapitalist olsaydım, kendi kendime derdim ki çok şükür devletin elinde de beş on fabrika, denizyolları ve demiryolları, kömür, petrol ve madenler var. Asıl kapitalist o, fakat benim de işletmelerime izin veren bir kapitalist! Sistemin temeli milliyetçilik. İşçi meselesi benden fazla onu ilgilendirir [...] Halk etrafına bakındığı vakit, benden fazla onu görür. Devleti yağma etmek demek, kendini yağma etmek demektir [...] ya böyle olmasa da biz on beş yirmi milyon, paramız yetmez ya, farzedelim yetirsek de bütün bu fabrikaları, madenleri, taşıt vasıtalarını elimize alsak, yüzde seksen beşi topraktan kıt kıta geçinen bu millet, adeta boğaz tokluğuna çalışan her biri bir yüksek mektep diplomalı memurlar, öğretmenler, yazarlar ve okuyanlar, bu milyonlarca insan refah kaynağı denecek ne varsa on beş

⁵⁴⁵ Yavuz Abadan, “Devletçiliğin Sınırları”, **Ulus**, 3 Şubat 1949.

⁵⁴⁶ Ali Sav, “Devletleştirme”, **Ulus**, 23 Şubat 1949.

⁵⁴⁷ Ali Rıza Erem, “Kemalizmin Devletçiliği”, **Ulus**, 14 Mart 1949.

yirmi veya yüz milyonların elinde görseler, başlarını her çevirdikçe gözlerine biz batsak acaba haftada kaç saat rahat uyku uyuyabiliriz?”⁵⁴⁸

1949 yılına gelindiğinde Hasan Saka hükümeti istifasını vermiştir. Yerine Günaltay hükümeti kurulmuştur. Günaltay hükümetinin programı gerek demokratikleşme ve gerekse ekonomik açıdan liberal unsurlar taşımaktadır. Ekonomi alanında özel teşebbüsün geliştirilmesi göz önünde tutulmaktadır. 1949 yılının tartışmalarının yeni ekonomik plan ve Avrupa ülkeleri ile ekonomik ilişkiler doğrultusunda olduğu görülmektedir. CHP'lilerde artık Batı dünyasında başlayan yeni ekonomik ilişkilere ayak uydurmak gerektiği düşüncesinin iyice yerleştiği gözlenmektedir:

“[...] Bilindiği gibi son harpten sonra Dünya milletleri arasında iktisadi ve sosyal bakımdan uyanan işbirliği cereyanları da memleketimizin eskisinden ziyade öteki milletler ailesine karışmasına yol açmış ve bu keyfiyet haliyle Türkiye'mizi Garbın iktisadi görüşlerine ayak uydurmaya zorlamış bulunmaktadır.”⁵⁴⁹

Marshall Planı'na uygun olarak Avrupa ülkelerini kapsayan kalkınma hareketinde Türkiye gibi azgelişmiş ülkelere düşen görev, CHP'liler tarafından benimsenmiştir. Bu yaklaşım Feridun Osman Menteşoğlu tarafından şöyle ifade edilmektedir:

“Avrupa iktisadi hayatının bir bütün halinde kalkındırmak gayesini güden 15 memleket işbirliğinin karakteristik bir bünyesi ve ona bağlı bir usulü vardır. Her memleket kendi iktisadi refahı için çalıştığı nispetle diğerlerine de faydalı olacak bilhassa bol yetiştirdiği hammaddelerle aynı plana dahil 15 milletten ihtiyacı olanların icabında halkını, icabında sanayiini besleyecektir. Bu sayede Marshall tasarısının istediği toplu kalkınma, Avrupa makyasında yardımlaşma ve siyasi birlik hatta nihayet müşterek savunma esasları kurulup işleyebilecektir.. Biz bu birliğe katılırken yeraltı ve yerüstü servetlerimizden ileri bir teknikle geniş makyasta istihsal yaparak hizmet etmeği başa aldık.

⁵⁴⁸ Falih Rıfkı Atay, “Amiyane”, **Ulus**, 24 Temmuz 1949.

⁵⁴⁹ M.H. Onaran, “İktisad Düzenimiz”, **Ulus**, 21 Şubat 1949.

Avrupa iktisadi işbirliği idaresi yıllık raporunda Türkiye'nin en çok zirai istihsalini arttırmak azmi büyük bir itimatla yer almıştır.”⁵⁵⁰

Diğer yandan lider ABD'nin siyasi ve ekonomik üstünlüğü Avrupa ülkelerini ekonomik işbirliği kurmaya yöneltirken CHP'liler Marshall yardımını şöyle yorumlamışlardır: İkinci Dünya Harbinden sonra iktisadi kalkınma hemen her memleket için eskisine göre birkaç misli önem kazanan hayati bir dava oldu. Bunun sebebi sadece buhran yıllarında ziyana uğrayan maddi kıymetlerin bir an önce telafisi endişesi değildir. Yeni teknik ve siyasi gelişmeler, iktisadi potansiyeli milli varlığın korunmasında en esaslı faktör haline getirdi. Bundan başka ekonomik refahı bir memlekette sosyal ve siyasi huzurun da temel şartı olduğu daha kuvvetle idrak edilmeğe başladı. [...] Milletlerarası münasebetlerin bugünkü durumunda hiçbir milletin benci bir kendine yeterlik planına dayanarak iktisadi kalkınmasını tamamlamasına imkan yoktur. Hatta ilgili devletler arasında karşılıklı işbirliği ve yardımlaşmanın da başlı başına bu davayı halle yetmeyeceği endişesi, Avrupa kalkınmasının Marshall Planı ile desteklenmesini gerektirmiştir. Bu suretle milletler arasında işbirliği ve Amerikan yardımı hemen her memlekette ekonomik kalkınmanın umumi şartları haline gelmiş bulunuyor. Birleşik Amerika'nın mali ve teknik yardımından büsbütün müstağni kalarak, iktisadi kalkınma tasavvuru ancak demirperde arkasında bulunan idarecilerin boş hayalinden ibarettir.”⁵⁵¹

CHP'liler Türkiye'nin Marshall Planı'na uygun olarak çizmiş olduğu yeni kalkınma programında bu plandan elde edeceği yararları Yavuz Abadan'ın kaleminden şöyle belirtmektedirler:

“ Türkiye önümüzdeki yıllarda zirai kalkınmasını gerçekleştirmek, madenlerini rasyonel bir şekilde işletmek, yol şebekelerini tamamlamak, limanlarını inşa ve ıslah etmek, elektrik santrallerini kurmak yeni petrol sahalarında araştırmalar yapmak niyet ve kararındadır. Bütün bunların mali ve teknik geniş vasıtalarla ihtiyaç gösteren bakir ve verimli iş sahaları olduğu ve her birinin Marshall Planıyla güdülen hedef ve maksatlara uyduğu meydandadır. Türkiye'nin iktisadi kalkınması yalnız Türkiye'yi değil, bütün Avrupa'yı yakından ilgilendiren bölgemizin sosyal ve siyasi istikrarını

⁵⁵⁰ Feridun Osman Menteşoğlu, “Avrupa İşbirliği Manzumesinde Türk Ziraatinin Yeri”, **Ulus**, 4 Ocak 1949.

⁵⁵¹ Yavuz Abadan, “İktisadi Kalkınma Şartları”, **Ulus**, 5 Mart 1949.

sağlamaya müessir dünya çapında bir davadır. [...] Bu suretle önümüzdeki yılların çalışma programı Türk zirai endüstrisini kalkındırmak, Türkiye'ye ulaştırmada kolaylıklar sağlamak, ekonomik istihsalı arttırarak Türk halkına daha yüksek bir hayat standardı temin etmek maksadını gütmektedir. [...] Türkiye katıldığı Avrupa iktisadi işbirliğinde kendine düşen vazifeyi sadakat ve iyi niyetle yerine getirme yolunda ve azmindedir. [...] Dünyanın bugünkü buhranlı durumunda hiçbir memleket esaslı bir iktisadi kalkınma programını sırf kendi kaynaklarıyla tatbika fiil sahasına çıkarması beklenemez. Esasen Marshall yardımı da bu gerçeğin takdirinden doğmuştur.”⁵⁵²

CHP'nin 1950 seçimlerinden birkaç ay önce çıkardığı kanunla Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kurulmuştur. Sermayesine Dünya Bankası'nın da katıldığı özel bir şirket olarak kurulan bu bankaya devlet kâr garantisi tanımıştır. CHP seçim beyannamesinde yeni kurulan bu bankanın, “sermaye ve teşebbüs sahiplerinin yeni iş sahaları açmalarını teşvik,” etmek için atılan önemli bir adım olarak nitelemiştir.

Bu arada eski devletçi düşünceler de CHP bünyesinde tartışılmaya devam etmektedir:

“Max W. Thornburg'un, kabiliyet ve zekasını takdir etmekle beraber bazı vatandaşlarımız gibi kendisini her derde deva bir “tabibi hazık” addedenlerden değiliz. Türkiye'de güdümlü bir ekonomi yoktur demek insafsızlık olur kanaatindeyiz. Bu memlekette ekonomik faaliyetlere muayyen istikametler vermek bu arada devlet eli ile muayyen devreler içinde tahakkuk ettirilmesi düşünülen işleri planlaştırmak ve genel olarak milli ekonominin temel direklerinden birisi olan sanayii teşvik ve himaye edici tedbirler almak gibi güdümlü bir ekonomi ile ilgili mühim çalışmalar yapılmıştır. Diğer taraftan bütün bu plânlarda özel teşebbüse yer verilmemiş olduğu da doğrudur. Ancak bu konuda inhisarcı bir zihniyet taşımayan bu planların memleketin asgari bir ihtiyacına cevap verdiği ve binnetice özel teşebbüse geniş sahaların açık olduğu... sözü geçen plânlarda özel teşebbüse yer verilmemiş olmasının daha ziyade psikolojik bir hata olarak tavsif edilebileceği kanaatindeyiz... Tarım ve ulaştırma ile ilgili işlerin ön plâna alınması mevzuuna gelince... Amerikalı

⁵⁵² Yavuz Abadan, “Türkiye'nin İktisadi Kalkınması” , **Ulus**, 12 Nisan 1949.

yazarın görüşlerini de biraz nazari olduğu kadar kötümser ve kısır telâkki etmek iztirarındayız. Türkiye gibi ekonomik kalkınma davasını topyekün ele alan ve bunu tabii bir gelişmeye bırakmak şöyle dursun hamle yapma suretiyle tahakkuk ettirmek zorunda bulunan bir memleket çeşitli faaliyet sektörlerindeki mevzuları birbiri ardına değil, daha ziyade imkanların müsaadesi nispetinde birbiri yanına ele almak mecburiyetindedir. Milli ve ecnebi hususi teşebbüslerin inkişaf edebilmesi için içtimai emniyet havasının tesisi ve çekingen davranan hususi sermayenin harekete geçmesi için mevcut baskının kaldırılması mevzularına gelince [...] içtimai emniyetin ademi mevcudiyetinden ve hususi sermayenin üzerindeki baskıdan bahsetmenin fazla aşırı birer tabir ve hususi sermayenin çekingen davranmasını yalnız bu amillere hamletmenin de herhalde tek taraflı bir görüş olduğunu mütelâa etmekteyiz.”⁵⁵³

“Türkiye esas bünyesi itibarıyla bir ziraat memleketi olmakla beraber ekonomik kalkınmasını tahakkuk ettirmek için birinci planda mütalaa edilecek tarım faaliyetlerinin yanında muayyen ölçüler dahilinde kalmak şartıyla madencilik ve endüstri işlerine de yer vermek doğru olur. [...] Ne kadar modernleştirilmiş olursa olsun bugün ziraat, tek başına bir memleketi kalkındırmaya kafi değildir. Zirai mahsullerin değerlendirilmesiyle ilgili endüstrileri kurarken diğer taraftan bunun dışında diğer tabii kaynakları kıymetlendirmek amacına matuf konular üzerinde durmak ve bunlarla ilgili endüstrileri de tesis etmek iztirarındadır.”⁵⁵⁴

Sonuç olarak İkinci Dünya Savaşı ertesinde Kapitalist batılı devletlerin kendi aralarında kurdukları yeni ekonomik ilişkilerde, sanayileşmeye çalışan ülkeleri yeniden kendilerine bağımlı hale getirecek bir politika izlemeleri sonucu Türkiye de bu yeni işbölümünün içinde yer almaya zorlanmıştır. CHP'yi bu ekonomik politikaları takip etmeye zorlayan başlıca nedenlerden birisi, uluslararası siyasi arenada ortaya çıkan soğuk savaş politikası olmuştur. Türkiye'nin bu yeni siyaset düzeninde hangi kampa ait olacağı sorusu ile karşı karşıya gelen CHP'liler, hiç tereddütsüz Batı bloku ile yeniden bütünleşme çabasına girişmişlerdir. Bu bütünleşmenin ekonomik boyutu içinde devletçilik politikalarından vazgeçmek istemeyen CHP'liler, bu politikayı yeniden

⁵⁵³ Bülent Büktaş, “Yurdun Ekonomik Kalkınması”, **Ulus**, 28 Nisan 1950.

⁵⁵⁴ Bülent Büktaş, “Ekonomik Kalkınmamız”, **Ulus**, 8 Nisan 1950.

biçimlendirirken uzun bir süre sanayileşmeye ağırlık tanıyan devletçi politikadan vazgeçmemişler ve yaptıkları planlama çalışmaları ile bu politikayı devam ettirmeye çalışmışlardır. CHP devletçilik politikasını yeni dünya düzeninin ekonomik şartlarına göre uyumlu hale getirmeye çalışmış devletin ekonomideki rolünü daraltıp, özel sektörün gelişimine ağırlık tanıyan bir yapıya bürünmüştür.

II. Siyasi Alandaki Arayışlar

Siyaset alanındaki arayışları açıklamak için CHP'nin izlediği politika değişikliklerine bakmak yeterlidir. 1945'e kadar tek parti olarak iktidarını sürdürmüş olan CHP'nin 1946'da Demokrat Parti'nin kurulmasıyla muhalefetsiz tek parti egemenliği sona ermiştir. Demokrat partinin siyasi çizgisi, CHP'deki yıpranmışlık, uzun süren II. Dünya Savaşı ve Türkiye'de uygulanan savaş ekonomisi sonucu halk DP'ye teveccüh göstermeye başlamıştır. Bu durum CHP'nin içinde gruplaşmalara sebep olduğu gibi CHP'nin siyasetini değiştirmesine, daha ılımlı siyasete yönelmesine ve Demokrat Parti'nin eleştirdiği hususlarda kendini yenilemesine sebep olmuştur. Antidemokratik kanunlar değiştirilmeye başlandığı gibi yukarıda da değindiğimiz gibi devletçilik gibi konularda daha ılımlı yaklaşımlarına sebep olmuştur. 7 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti programında amacının Türkiye'de demokrasiyi geliştirmek olduğunu belirtmekte, hükümetin davranışlarını kontrol edeceğinden ve halktan gelen kuvvet yaratacağından bahsetmektedir. Ekonomik siyaset olarakta özel teşebbüs ve sermayeyi teşvik edeceğini belirtmektedir.⁵⁵⁵ Ancak CHP'nin iddialarına göre DP, CHP'den farklı bir parti değildi. Bu durum şöyle belirtilir: "İlk okuyuşta yarattığı tesir CHP esaslarından farklı olmamasıdır. Halk Partisi'nin altı oku gibi, DP de Cumhuriyetçi, layik, inkılâpçı, halkçı, devletçi, milliyetçidir..." Devletçilik bahsiyle ilgili olarak "...devletçilik bahsinde iki program arasında hemen hemen bir fark yoktur. Aynı vuzuhsuzluk, aynı müphemlik yeni partinin programında da göze çarpıyor"deniliyor ve şu tespitite bulunuluyordu. "[...] DP memlekette yeni bir devlet sistemi, yeni bir sosyal meslek, bir devrim programı getirmek iddiasında değildir. Bu partinin hedefi, aynı ana prensipler çerçevesi içinde hükümet ve idare mekanizmasında yenilik ve düzeltim istemektir."⁵⁵⁶

⁵⁵⁵ Cumhuriyet, 9 Ocak 1946.

⁵⁵⁶ Necmeddin Sadak, "Demokrat Partiye Hoşgeldin Deriz", Akşam, 9 Ocak 1946.

Demokrat Parti'nin her ne kadar farklı bir parti olduğunu söylemeyip CHP ile aynı zihniyeti taşıdığını ilan etseler de yavaş yavaş ekonomi alanındaki liberalleşme adımları dikkat çekiyor ve Falih Rifkî Atay gibi bazı CHP'liler yazdıkları yazılarla bu duruma tepki gösteriyordu.⁵⁵⁷ Ancak dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu basına verdiği demeçte “[...] bir muhalefet partisinin varlığı halkın hükümete karşı güven ve inancını artırmaktadır.” diyordu.⁵⁵⁸ Bu durumla hükümet her ne kadar çok partili hayata destek verse de muhalefet hükümetin uygulamalarından şikayete başlamıştı bile. Muhalefet partisi lideri Celal Bayar'ın en büyük sorunu partisinin bir muvazaa partisi olmadığını ispat etmek oldu. Basına verdiği demeçte Celal Bayar, DP'nin bağımsız bir siyasal parti olduğunu ve partisinin gelişmesinin vilayetlerde bazı elemanlar tarafından engellendiğinden şikayet etti.⁵⁵⁹ Hatta Bayar, erken seçimle ilgili söylentilere de değinerek “Seçimler önümüzdeki seneden evvel de yapılacak olsa yukarıda işaret ettiğim şartlar (tek dereceli seçim, kanunsuz müdahalelere son vermek) yerine getirilmişse derhal iştirak edebilecek vaziyetteyiz.” diyordu.⁵⁶⁰ CHP DP'nin bu zayıf noktasını yakalayıp ve henüz onların hazır olmadığı bir zamanda seçime gitme kararı alırken Menderes “Seçimlerin öne alınmasını mucip gösterecek sebepler görmüyoruz. Bu duruma göre tasarının tek parti idaresi maksadıyla hazırlanmış olduğuna hükmetmek zaruri oluyor.” diyordu.⁵⁶¹ Menderes'in bu erken seçim eleştirisine karşılık seçim hazırlıkları başlamış ve İnönü yut gezisine çıkmıştı. Bayar DP'nin belediye seçimlerine katılmayacağını eğer 1947'de yapılsaydı büyük seçime katılabileceklerini belirtti. Hükümetin baskısından seçim reformu yapılmamasından şikayet etti.⁵⁶²

DP'nin varlığı aslında ne kadar kendileri tarafından itiraz edilse de CHP'yi değişime zorluyordu. Mayıs 1946'da toplanan CHP Olağanüstü Kurultayı'nın aldığı kararlar bunun göstergesiydi. Tek dereceli seçimin kabulü için parti programının değiştirilmesi, cemiyetlerin ve partilerin sınıf esasına göre kurulmasını yasaklayan maddenin kaldırılması, Milli Şef ifadesi ve değişmez başkanlığın kaldırılması ve genel başkanın her dört yılda bir kongrede seçimle atanması, CHP içindeki grup sisteminin

⁵⁵⁷ Falih Rifkî Atay, “Ekonomi İşlerimiz Hakkında”, **Ulus**, 16 Şubat 1946.

⁵⁵⁸ **Cumhuriyet**, 7 Mart 1946.

⁵⁵⁹ **Cumhuriyet**, 14 Mart 1946.

⁵⁶⁰ **Tasvir**, 23 Nisan 1946.

⁵⁶¹ **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1946.

⁵⁶² **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1946.

kaldırılması gibi kararlar da bu değişimin ispatıydı.⁵⁶³ Sınıf esasına dayalı partilerin kurulmasına izin verilince Türkiye Sosyalist Partisi kuruldu. DP ise hükümeti iç ve dış basına eleştirmeye devam etti. Özellikle Fuat Köprülü'nün **New York Times** ve **Chicago Tribune**, gazeteleri temsilcilerine demeç vererek Türkiye hükümetini memleketin politika hayatında gayri kanuni ve demokrasiye aykırı metodlara başvurmakla suçlaması iç basında tepkilere sebep oldu. Hatta CHP Meclis Komisyonu'na önerge vererek Köprülü'nün dokunulmazlığını bile kaldırmak istedi.⁵⁶⁴ **Daily Mail**(Londra) gazetesinin DP'nin daha ziyade tanınmış iş adamlarıyla ileri gelen tüccarlardan oluştuğunu yazmasına Adnan Menderes tepki gösterdi ve DP'nin herhangi bir özel sınıf veya gruba ait olduğunu ileri süren görüşleri reddetti. 26 Mayıs 1946'da yapılan belediye seçimleri yapıldı. Oy verme oranı düşük oldu.⁵⁶⁵ Seçim sonrasında partilerin birbirini suçlaması, özellikle de CHP'nin baskı ve hile ile suçlanması sonucu, CHP'nin çok partili politika konusunda düşünceleri değişti. Bir süre için çok partili politikadan vazgeçilmesi bile gündeme geldi.⁵⁶⁶ Nihat Erim, Demokrasi gaye midir, Vasıta mıdır?» başlıklı yazısında, “ [...] Ama şu noktayı da belirtmeliyiz ki sosyal bünyede derin rahatsızlıklar müşahade edildiğinde bunu gidermenin yolu, bir müddet için “hürriyet ilâhının üzerine bir şal örtmek” ve yukardan aşağı bir otorite tesis eylemektir.” diyordu.⁵⁶⁷

DP'nin liberalleşme silahını kapmaya çalışan CHP herkese şirin görünmek için elinden geleni yapıyordu. Toprak Kanunu ardından 23 Ocak 1946'da Toprak Mahsulleri vergisi kaldırıldı. İşçilerin yararına yine Ocak ayında işçi sigortaları kanunu yürürlüğe kondu. Çalışanların genel seviyesinin yükseltilmesi sosyal güveninin sağlanmasını gaye edinen Çalışma Bakanlığı kuruluş kanunu kabul edildi. Dışarda da Amerika ile ilişkiler sağlamlaştırılmaya çalışılıyordu. Ancak CHP kadife eldiven içindeki demir yumruğunu da göstermeyi ihmal etmiyor ve tek dereceli seçim kanunu kabul edileli on gün olmadan ve muhalefete asgari bir örgütlenme süresi tanımadan seçimleri bir yıl önceye alıyordu.⁵⁶⁸ 31 Mayıs 1946'da tek dereceli milletvekili seçim tasarısı kabul edildiğinde

⁵⁶³ **Cumhuriyet**, 10-11 Mayıs 1946 , Ayrıca Cem Eroğul, a.g.e., s. 14.

⁵⁶⁴ **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1946.

⁵⁶⁵ **Cumhuriyet**, 27 -28 Mayıs 1946.

⁵⁶⁶ **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1946.

⁵⁶⁷ Nihat Erim, “Demokrasi gaye midir, Vasıta mıdır?”, **Ulus**, 30 Mayıs 1946.

⁵⁶⁸ Cem Eroğul, a.g.e., s. 14-15.

Menderes şöyle dedi“Belediye seçimine hakim olan zihniyet ve ruh bu kanunun tatbikinde de hakim olacaksa eseflenmemek mümkün değildir.”⁵⁶⁹

CHP atılımlarına devam etti. Sınıf esasına dayanarak parti kurmaya izin vermek için Cemiyetler Kanununda değişiklikler yapıldı.⁵⁷⁰ Üniversitelere özerklik veren Üniversiteler Kanunu kabul edildi. ⁵⁷¹ 50. maddesi kaldırılarak Basın Kanunu liberalleştirildi.Hükümet gazete kapatma yetkisini mahkemelere verdi.⁵⁷² CHP yeni seçimlerin gerekli oluşunun sebeplerini şöyle açıkladı: “Memleket idaresini ve politikasını içerde ve dışarda kararlı bir hale getirmek için yeni büyük seçimlere karar verdik...”⁵⁷³

16 Haziran 1946’da Demokratlar seçimleri konuşmak için bir toplantı yaptılar. Demokratlar, CHP’nin çok partili politika deneyimine son verme tehditlerinden korkmuşlardı ve bunun için, özellikle İnönü’yle olmak üzere, uzlaştırıcı bir yol tutmaya çalışıyorlardı: “Halk Partisi, Millî Şefi nereden aday gösterirse DP de o bölgede Millî Şefin ismini aday listesinin başına getirecek.” Aynı zamanda şöyle diyorlardı: “ Devlet Başkanının fiilen bir partinin başkanlığında bulunması, diğer partileri zor bir mevkide bulundurmaktadır.” Her şeye rağmen Demokratlar yeni seçimlere katılmaya karar verdiler.⁵⁷⁴ Demokratlar özellikle mitinglere önem verdiler. Binlerce insanın katıldığı bu toplantılar, ilk anda Halk Partilileri paniğe uğrattı.

27 Haziran 1946’da Demokrat Parti Mareşal Fevzi Çakmak’ı müstakil aday olarak listesine almaya karar verdi. Bu, Demokratların seçim kampanyasında önemli bir başarı idi. CHP Mareşala en az beş ayrı zamanda, milletvekilliği teklif etmiş, fakat o kabul etmemişti.⁵⁷⁵ Demokratlar Mareşal Fevzi Çakmak’ın şansında çok değerli bir destek bulmuşlardı. Atatürk’ün en yakın arkadaşlarından ve İstiklâl Harbinde Genel Kurmay Başkanı olan Fevzi Çakmak, Türkiye’nin biricik mareşali, dindar ve namuslu insandı. Genç, ihtiyar herkes tarafından sevilip sayılıyordu.⁵⁷⁶ Genel Kurmay Başkanı

⁵⁶⁹ **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1946.

⁵⁷⁰ **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1946.

⁵⁷¹ **Vatan**, 13 Haziran 1946.

⁵⁷² **Vatan**, 14 Haziran 1946.

⁵⁷³ **Vatan**, 11 Haziran 1946.

⁵⁷⁴ **Vatan**, 17-18- 19 Haziran 1946.

⁵⁷⁵ **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1946.

⁵⁷⁶ Karpaz H. Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi:Sosyal,Ekonomik,Kültürel Temeller**, Afa Yayınları, İstanbul 1996 s. 141.

iken “yaş haddi” nedeniyle emekli edilen, bu yüzden İsmet İnönü'ye ve CHP'ne kırılgan olan Mareşal Fevzi Çakmak, DP'nin önerisini kabul ederek bu partinin listesinden bağımsız aday olmuştu. Mareşal, daha önce bir kaç kez CHP'nin Mebusluk önerisini geri çevirdiğinden DP'den adaylığını koyması, Demokratların seçim kampanyası yönünden önemli bir başarı olarak değerlendirildi.⁵⁷⁷ Aslında bu başarının arka planında İnönü-Çakmak çekişmesi yatıyordu. Çünkü o dönemde herkes biliyordu ki, İnönü'nün en çekindiği adam, Mareşal Çakmak'tı. Çakmak'ın halkın gözünde çok yüksek bir prestiji vardı. Milli Şef'e karşı hiç korkmadan kim karşı çıkabilir, diye sorulsa, herkes Mareşal Çakmak, derdi.⁵⁷⁸

Bu katılma CHP'yi ürküttü. Zira, Mareşal, değinildiği gibi Atatürk'ün yakın arkadaşı olması, İstiklal Savaşı'nda oynadığı önemli rol, dindarlığı, vs. sebeplerle memlekette büyük bir saygınlığa sahipti.⁵⁷⁹ Milletvekili seçimi ile ilgili olarak İçişleri Bakanı Hilmi Ural valilere gönderdiği genelgede, “ Hükümet, seçimlerde devlet, memurlarının bir parti için baskı yapmamalarını emretti. ”⁵⁸⁰ derken aşırı CHPliler, DP'ye saldırılarda bulundular, sözgelimi Atay : ..“Demokrat Parti bir siyasi parti olmaktan çıkmıştır. Bu bir yıkıcılar ve intikamcılar hareketidir.” dedi. ⁵⁸¹ Seçim kampanyasında Demokratlar, tek parti anlayışına ve CHP'nin despotik rejimine saldırılarda bulunarak ülkeyi bu rejimden kurtarmaya çalıştıklarını ileri sürdüler.

Ahmet Emin Yalman da “Vatandaşla Hasbihal” adlı yazısında “Sevgili vatandaş, kendi yurdunda hakkına sahip hür bir insan olarak yaşamının tılsımı eline geçmiştir bu tılsım 21 Temmuz'da rey sandığına atacağın pusuladır tılsım iyi kullan vatandaş bir daha şuna buna kaptırma [...] Vekillerini seçerken yalnız kendi hesabına vazife görmüyorsun hem bütün milletin hem de gelecek nesillerin vekaleti senin üstündedir. Ona göre düşün”. diyordu.⁵⁸²

21 Temmuz 1946'da seçimler yapıldı. Seçimlerin, özellikle illerde, CHP'li devlet görevlilerinin büyük baskısı altında yapıldığı söylentisi çıktı. DP'liler şikayetlerini basın yoluyla yansıttılar ve basında şu haberler çıktı: “Demokrat Parti

⁵⁷⁷ Alpaz Kabacalı, **Türk Basınında Demokrasi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994, s. 170.

⁵⁷⁸ Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, Yay. haz. Ruşen Sezer, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 350.

⁵⁷⁹ Cem Eroğul, **a.g.e.**, s. 16.

⁵⁸⁰ **Vatan**, 2 Temmuz 1946.

⁵⁸¹ **Ulus**, 4 Temmuz 1946.

⁵⁸² **Vatan**, 2 Temmuz 1946.

hemen bütün memlekette dün tazyikin birdenbire artıp son haddini bulduğunu iddia ediyor.”⁵⁸³ “İstanbul'da, İzmir'de, Aydın'da, Manisa'da, Konya'da ve diğer bazı yerlerde heyecanlı bir hava içinde şüpheler ileri sürülüyor, Demokratlar seçim mazbatalarının değiştirildiğini söyleyerek durumu protesto ediyorlar.”⁵⁸⁴ “DP seçimin feshedilmesini isteyecek. Partinin milletvekili seçilen üyelerinin hep birden istifa etmeleri de muhtemel görülüyor.”⁵⁸⁵

Bu seçimlerde Demokratlar iyi sonuçlar aldı. 465 sandalye için katılan 273 adaydan 66 mebusluk kazandı CHP ise 395 mebusluk aldı, 4 de bağımsız mebus seçildi. Seçimlerin hemen ardından, yapılan usulsüzlükler ve baskılar hakkında raporlar yağmaya başladı. Demokrat Parti, daha sonuçlar belli olmadan İnönü'ye bir telgraf çekerek haksızlığın düzeltilmesi yolunda müdahale etmesini istedi. Bu itirazlar fayda etmedi ve seçim sonuçları ilan edildi. Bunun üzerine Demokratlar, bir dizi seçimi protesto mitingi düzenlediler. İlki, kırk bin kişinin katılımıyla İzmir'de yapıldı. İki gün sonra on bin kişi Bursa'da toplandı. Seçimi kazanıp Ankara'ya gelen Mareşal ise kırk bin kişi tarafından karşılandı. Arkasından Konya'da, Adana'da ve Ankara'da peş peşe büyük mitingler yapıldı. Halk Partisi bunları sinirli bir sessizlik içinde izlemekle yetindi. Ancak İstanbul'da sıkıyönetimin kendisine verdiği imkanları kullandı.⁵⁸⁶

24 Temmuz 1946 günü Cumhurbaşkanı İsmet İnönü seçim sonu bildirisinde “Şimdi Türkiye'nin milli hayatında yeni bir devreye giriyoruz. Seçim zamanının sinirli sözlerini karşılıklı bağışlayarak ve unutarak vatanda huzur, çalışma devrinin açılması ilk vazifedir.” dedi.⁵⁸⁷ Celâl Bayar bu bildiriye karşılık vererek, hükümeti, duruma müdahale ve seçimlere hile karıştırmakla suçladı. Sıkıyönetim olduğu halde bu cevap 25 Temmuz 1946 tarihinde üç gazetede yayınlandı. **Yeni Sabah** ve **Gerçek** gazeteleri sıkıyönetimce kapatıldı CHP yanlısı **Tanin** kapatılmadı.

CHPliler cumhurbaşkanlığına İnönü'yü, Meclis başkanlığına ise General Kâzım Karabekir'i aday gösterdiler. Karabekir'in, Çakmak'ın ağırlığına denge olmak üzere sahneye çıkarıldığı ortadaydı. Demokratların adayları ise cumhurbaşkanlığına

⁵⁸³ **Cumhuriyet**, 22 Temmuz 1946.

⁵⁸⁴ **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1946.

⁵⁸⁵ **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1946.

⁵⁸⁶ Cem Eroğul, **a.g.e.**, s. 16-17.

⁵⁸⁷ **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1946.

Fevzi Çakmak, Meclis başkanlığına Yusuf Kemal Tengirşenk'ti. İki parti de kendi adaylarına oy verdiler. Yeniden cumhurbaşkanlığına seçilen İnönü, Recep Peker'i yeni kabineyi kurmakla görevlendirdi. Otoriter iktidar anlayışıyla tanınmış Peker'in seçilmesi Halk Partisi'nin niyetleri hakkında endişe uyandırıcıydı.⁵⁸⁸

Ancak parti geleneğine rağmen Peker CHP Başkan Vekili tayin edilmedi. Bu nedenle Peker parti idaresini ele alamadı. Peker ile İnönü arasındaki rekabette bu durum önemli konu oldu. DP'nin seçim sonrası siyaseti aşağı yukarı şu kelimelerle özetlenebilir: Demokrat Parti Mecliste itirazlara hazırlanıyor, yeni kanunlar ve milletvekillerinin seçim tutanaklarına karşı yapılacak itirazlar dinlenmezse DP milletvekillerinin toptan istifa edecekleri söyleniyordu.⁵⁸⁹ Bu haberlerin yanında Demokrat Parti'ye yakın olanlar da "Mecliste İlk Gerçek Muhalefet" başlığıyla durumu bildiriyorlardı.⁵⁹⁰ Ayrıca DP'nin beyannamesinde bizzat İnönü eleştiriliyor ve seçim adaletsizliğinde daha ziyade Halk Partisi başkanı sıfatı ile görülen faaliyetlerinin etkisi olduğu söyleniyordu.⁵⁹¹ Sonuçta Mecliste artık bir muhalefet vardı ve çok partili dönem başlamıştı.

7 Eylül 1946'da Hükümet "7 Eylül Kararları" diye adlandırılan ekonomik alanda bazı (liberal) tedbirler aldı. Türk Lirasının değeri düşürüldü; ithalattaki bazı sınırlamalar kaldırıldı; altının satışı serbest bırakıldı. Kararları açıklarken Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir şöyle dedi: "Eğer bu kararları almasaydık bu yıl hem ihracatta, hem ithalatta gittikçe büyüyen bir buhranla karşılaşacaktık."⁵⁹²

Aslında bu kararın işlevi, uygulamadaki duruma resmiyet kazandırmaktan ibaretti. Zira savaş içinde toptan eşya fiyatları dört misli artmıştı. Yani paranın değeri dörtte bire inmişti. Oysa resmi kur değişmemişti. Bu durum ise tabiatıyla ihracat için bir köstek, karaborsa için de önemli bir teşvik mahiyetindeydi. Ayrıca, hükümet, Bretton Woods antlaşmasına katılmayı ve dolayısıyla çok taraflı serbest döviz rejimini kabul etmeyi düşünüyordu. Bu durumda gerçeklere daha yakın bir dolar kuru tespit etmek gereğini duydu. Demokrat Parti ise bu kararları birkaç açıdan eleştirdi. Bir kere, bunları

⁵⁸⁸ Cem Eroğul, **a.g.e.**, s. 17.

⁵⁸⁹ **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1946.

⁵⁹⁰ **Vatan**, 6 Ağustos 1946.

⁵⁹¹ **Vatan**, 19 Ağustos 1946.

⁵⁹² **Cumhuriyet**, 7-10 Eylül 1946.

zamansız buldu. İddiasına göre, dünya piyasalarında ihraç mallarımıza karşı talep hızla artmaktaydı. Bu durumda paranın değerini düşürmek zararlıydı. İkincisi ve daha önemli olmak üzere, bu karar, fiyatların yükselmesine yol açacaktı. İthalat zorlaşacağına göre, ithal malları fiyatları zaten yüksekken, daha da artacaktı. Ayrıca, ithalatın zorlaşması, savaş içinde yenileyemediğimiz üretim araçlarımızın dıştan getirilmesini güçleştirip sınai kalkınmamızı baltalayacaktı. Ekim ayı içinde hükümet birtakım zamlar yaptı. Paranın satın alma gücünün büyük ölçüde düşmüş olmasından dolayı perişan hale gelen memurlara zam verildi. Ne var ki, bunu karşılayabilmek için PTT, deniz yolları vs demir yolları ücretleri yükseltildi. Böylece şikâyetler ve hoşnutsuzluk daha da arttı.⁵⁹³ Celal Bayar'da Kırklareli'de yaptığı konuşmada bu kararları eleştirerek tedbirlerin fiyatların artışı kontrol etmeye yeterli olmadığını ileri sürdü.⁵⁹⁴

İnönü Antakya'da Demokrat Parti üyelerine hitaben verdiği demeçte “Bütün siyasi ve askeri hayatımdaki vazifelerin hiç birini düşünmeden diyebilirim ki, öldüğüm zaman Türk milletine iki eser bırakmış olacağım: Bunlardan biri köy okulları, diğeri de müteaddit partilerdir. ”⁵⁹⁵ Demokrat Parti'nin eleştirileri kendini gösteriyor bu durum açıklamalara da yansıyor. İnönü'nün 1 Kasım 1946'da Meclisin 8 'inci dönem birinci toplantısındaki konuşması şu yönleriyle ilgi çekti a) Ekonomik sorunlar üzerinde önemle durması, b) Dış siyasette soğuk harbe hala katılmaması c) DP'ye karşı uzlaştırmacı tutumu ve belki de ilk kez bu konuşmada Hükümet ve CHP'yi birbirinden ayrı unsurlar olarak belirtmesi.⁵⁹⁶

Bayar, partiler arası ilişkiler üzerine İzmir'de yaptığı konuşmada ve CHP'yi şu sözlerle tanımladı: “Biz, Halk Partisini şöyle telâkki ediyoruz: Bir kâse yoğurt düşününüz ki üstünde kaymak tabakası tozludur. Altında ise bembeyaz saf bir yoğurt vardır.”⁵⁹⁷ DP'nin en çok eştiirdiği konulardan biri de sıkı yönetim olmuştur. DP'liler hükümetin sıkı yönetimi muhalefete karşı baskı unsuru olarak kullanmak için devamlı uzattığını düşünüyorlardı. 4 Aralık 1946'da Meclis sıkıyönetimi altı ay daha uzattı. Bu konuda DP şöyle dedi: “ Hükümet sıkıyönetimi İstanbul'da halk miting yapmasın ve

⁵⁹³ Cem Eroğul, **a.g.e.**, s. 19.

⁵⁹⁴ **Cumhuriyet**, 27 Ekim 1946.

⁵⁹⁵ **Cumhuriyet**, 11 Ekim 1946.

⁵⁹⁶ **Vatan**, 2 Kasım 1946.

⁵⁹⁷ **Cumhuriyet**, 18 Kasım 1946.

istediği zaman gazeteleri kapatsın diye istiyor [...] Biz sıkıyönetimi bir memleket müdafaası meselesi addetmiyoruz. ”⁵⁹⁸

Muhalefet tüm kozlarını kullanmaya çalışıyor iktidar ise yaptıklarını savunurken meydanı bırakmak istemiyordu. 1947 bütçe görüşmeleri sıkıntılı geçti ve iktidarla muhalefet arasında çok ciddi gerginlik oluştu. Demokrat Parti sözcüleri, hükümetin Meclise getirdiği 1947 yılı bütçesini şiddetle eleştirdiler. Özellikle Adnan Menderes, bütçenin açıklıktan ve gittikçe bozulan iktisadi ve mali durum için köklü tedbirlerden yoksun olduğunu, bürokrasinin çok yaygın hale geldiğini, tarımın yeter derecede desteklenmediğini, vs. belirtti. Hükümet adına cevap vermek üzere ayağa kalkan Recep Peker ağır bir dille Menderes'in görüşünü şöyle tanımladı: “Maraz bir piskopat ruhun ifadesi. ” Bu çekişme Mecliste ilk büyük siyasal bunalımın doğmasına neden oldu ve DP'li milletvekilleri Meclis'i terk ettiler. Bu buhranda İnönü aracılık yapmak zorunda kaldı.⁵⁹⁹ Demokratlar Meclis'e döndüler, fakat bu dokuz gün içinde siyasal gerginlik gittikçe arttığından İnönü, Bayar ve Peker'le ayrı ayrı görüştü. Demokratlar için güvenlik sağlanacağını garantiledi. İnönü'nün partiler üstü tutumu CHP'nin içindeki Peker grubu için bir yenilgi, DP için de bir zafer olarak görüldü.⁶⁰⁰

Demokrat Partinin ilk Büyük Kongresi 7-11 Ocak 1947 tarihleri arasında toplandı. Genel Başkan Celal Bayar konuşmasında, CHP hükümetinden seçim kanununu değiştirmesini, aynı kimseyi (İnönü) hem Cumhurbaşkanı, hem de CHP Genel Başkanı atamamasını ve anayasaya aykırı bazı anti-demokratik yasaları kaldırmasını istedi. Bayar aynı zamanda “idari cihaz ile partiler arasında münasebetler” sorununu, yani bürokrasinin DP üzerinde baskı yaptığını ileri sürdü. CHP'ye çok şiddetli eleştiriler yapıldı. General Sadık Aldoğan,: “Yapılacak iş anayasayı tadil etmek değil anayasaya aykırı kanunları yapan CHP'yi yaptığı kanunlarla beraber süpürüp atmaktadır.” derken “Bu memleket 23 senedir kızıl bir sultan idaresinde sevk ve idare olundu.” diyenler bile çıktı. Menderes “Devlet Partisi devlet kılıcını kuşanmış, hükümet arabasına binmiş, cansız ve idealsiz bir kadrodan ibaret kalmıştır.” diyordu.⁶⁰¹

⁵⁹⁸ **Cumhuriyet**, 5 Aralık 1946

⁵⁹⁹ **Vatan**, 19 Aralık 1946.

⁶⁰⁰ **Vatan**, 28 Aralık 1946.

⁶⁰¹ **Basın**, 8-12 Ocak 1947.

Bu Kongrede kabul edilen ve “Hürriyet Misakı” adıyla tanınan ana davalar komisyonu raporunda DP, Türkiye’de demokrasinin kurulması için üç temel koşul ileri sürdü: 1) anti-demokratik ve anayasaya aykırı kanunların kaldırılması, 2) devlet memurları tarafından değil de, hukukî mercilerce kontrole tâbi tutulan seçimler 3) Cumhurbaşkanlığı mevkiinin parti liderliğinden ayrılması. Bu kongre, izleyenlerce, parti disiplininin pek az hüküm sürdüğü serbest bir toplantı olarak tanımlandı. **Vatan** gazetesinde Mümtaz Faik Fenik artık, DP’nin, Celâl Bayar’ın ya da diğer kurucu üyelerinin partisi değil, milletin partisi olduğunu ve halkın irade ve dileklerini temsil ettiğini yazdı.⁶⁰² **Cumhuriyet** gazetesinde Nadir Nadi bu kongrenin, bir parti kongresinden çok kurucu Meclis havasını taşıdığını belirtti.⁶⁰³

Raporun getirdiği ve Bayar’ın konuşmasında bulunmayan en büyük yenilik, bu talepler kabul edilmediği takdirde, DP’nin Meclisi terk edip mücadeleyi milletin içine götüreceği tehdidiydi. O zamana kadar halkın dışında ve üstünde oynanan siyasal iktidar oyununun iplerini, ilk defa olarak, halkın eline verme iradesinin ifadesidir. “Hürriyet Misakı” adıyla tarihe geçen bu belge ile Türkiye halkı, biçimsel olarak da olsa, siyasal yönetimin sahnesine çıkarılmıştır.⁶⁰⁴

CHP Büyük Divanı 16-27 Ocak 1947 tarihleri arasında toplandı. Parti içinde hizipleşme olduğu söylentileri vardı. Cumhuriyet gazetesi bu gelişmeyi “Parti için yeni program, yeni bir tüzük hazırlanıyor.”⁶⁰⁵ diye manşete taşıdı. Sadak, CHP’nin bu tartışmalarını partinin geleceği için çok önemli görüyordu.⁶⁰⁶ 1947’nin Haziran ayına gelindiğinde İnönü’yle Bayar partiler arası ilişkiler konusunda bir görüşme yaptı. İnönü partiler üstü bir tutum içinde Bayar’la Peker arasında aracılık yaptı.⁶⁰⁷ Bu iç politikada yeni bir devir açılıyor diye de yorumlanıyordu. İnönü’yle yaptığı görüşmeler konusunda Bayar şöyle dedi: “Cumhurbaşkanından baskının kaldırılması için delâletlerini rica ettim; herhalde hükümetle görüştüktan sonra olacak, baskının kaldırılacağını hükümetin vadettiğini söylediler.”⁶⁰⁸

⁶⁰² **Vatan**, 8 Ocak 1947

⁶⁰³ **Cumhuriyet**, 11 Ocak 1947

⁶⁰⁴ C. Eroğul, **a.g.e.**, s. 24-25

⁶⁰⁵ **Cumhuriyet**, 28 Ocak 1947.

⁶⁰⁶ Necmettin Sadak, “Halk Partisi Tarihinde İlk Ehemmiyetli Dönüm Noktası”, **Akşam**, 29 Ocak 1947.

⁶⁰⁷ **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1947.

⁶⁰⁸ **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1947.

DP yayınlarıyla özellikle Fuat Köprülü **Kuvvet**'te çıkan yazılarıyla Peker'e saldırıya geçti. Bayar'ın Peker kabinesine yaptığı saldırı bunların en şiddetlisi oldu: "Bu kabinenin memleketin demokratik gelişme bakımından geriye götürdüğüne ve zihniyetin siyasi bir irticaa çok müsait olduğuna dair deliller herkesçe bilinmektedir."⁶⁰⁹ Bu demeçten önce Bayar İnönü ile görüştü. 8 Temmuz 1947 de ikinci kez görüştü. Bu ikinci görüşme "Bu temaslar muhalefetin tenkit vazifesi üzerinde bir anlayış inkılabına başlangıç sayılıyor. " diye yorumlandı.⁶¹⁰ Celal Bayar'a göre Recep Peker ve onun kabinesi ile demokrasi yapılamazdı.⁶¹¹ 12 Temmuz'da İnönü'nün "12 Temmuz Beyannamesi" basında yayınlandı. Bu beyannamede, partiler üstü bir başkan rolü takınan İnönü, Peker'in ihtilalci bir parti olmakla suçladığı DP'yi savunarak, Peker'e karşı çıktı: "İhtilâlci bir teşekkül değil, bir kanuni siyasi partinin metodları ile çalışan muhalif partinin iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lazımdır. Bu zeminde, ben Devlet Reisi olarak, kendimi her iki partiye karşı müsavi derecede vazifeli görüyorum." Bu mesaj oldukça önem taşıyordu. Çünkü cumhurbaşkanı tarafsız bir duruş sergilemeye çalışıyordu. Bu haber "milli hakimiyete giden yolda ileri bir merhale" başlığı altında yayınlanıyordu.⁶¹² Devlet başkanı İnönü'nün böylece iki parti arasında hakem rolü oynamaya başladığı belirtiliyor, tebliğde samimi, memleket hesabına müşfik ve çok ümit verici bir hava bulduk deniliyordu.⁶¹³

Bu tebliğin akisleri uzun süre devam etti. 22-24 Temmuz 1947 tarihleri arasında DP Küçük Kongresi toplandı; görüşme tutanakları gizli tutuldu. 12 Temmuz Beyannamesinden sonra siyasi havada bir sessizlik hüküm sürdü. Bu Kongre, DP'nin Peker Hükümetine saldırıya geçişinin başlangıç noktası oldu. 24 Temmuz 1947 tarihinde DP sert bir bildiri yayınladı: "İnönü'nün beyannamesinde izhar olunan iyi niyetlerin tahakkuk ettirilmesine yetecek bir zaman geçmemiş olması mütalaa edilmiş, fakat bu müddet kısa dahi olsa bile başlangıç sayılabilecek bazı tedbirlerin alınmış bulunması imkânsız görülememiştir."

DP, özellikle CHP'nin içinde olmak üzere ,bir kararsızlık havası yaratmayı başardı. DP, Peker kabinesinin çekilmesini istedi. DP sözcüsü Fuat Köprülü şöyle dedi:

⁶⁰⁹ **Vatan**, 8 Temmuz 1947.

⁶¹⁰ **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1947.

⁶¹¹ **Vatan**, 8 Temmuz 1947.

⁶¹² **Vatan**, 12 Temmuz 1947.

⁶¹³ **Vatan**, 12 Temmuz 1947

“Tarih, Peker kabinesinin istifasını bu kabinenin ilk ve son hizmeti olarak kaydedecektir.”⁶¹⁴ Tüm bu eleştiriler Peker kabinesinin güvenoyu istemesine kadar gitti. Bu güvenoyu da CHP’nin fikir anlamında bölünmesine sebep oluyor ve 35’ler denen grup ortaya çıkıyordu. Bu grubun arkasında da İnönü’nün olduğu görüşleri hakimdi. Peker kabinesinde değişiklikler yapmasına rağmen önce 35 kişi iken aleyhte oy verenler daha sonra 49 kişi oldular. Peker hükümeti sıhhi nedenler ileri sürerek 9 Eylül 1947’de istifa etmek zorunda kaldı. Peker hem İnönü ve partideki ılımlıların hem de Demokratların tepkisini çekti ve yerine Hasan Saka hükümeti geldi.⁶¹⁵ Bu durum Demokratların zaferiydi. 14-26 Eylül tarihleri arasında İnönü’nün yurt gezisine çıkması ve yanında Demokrat Parti milletvekili Nuri Özsan’ı da götürmesi, halkevlerini iki partinin de kullanabileceğini belirtmesi Kars’ta “Bu seferki gelişim memleketimizde siyasi partiler çalışmasının ilerlemiş bir merhalesine rastlıyor, İdare mekanizmasının, en küçük jandarma karakoluna kadar, partilere karşı eşit gözle bakan tarafsız ve adaletli durumda olması ve öte yandan partilerin bütün çalışmalarının kanun içinde kalması siyasi hayatta emniyetin ilk ve temel şartıdır.” sözleri partiler arasında öylesine bir balayı havası yaratmıştı ki 26 Eylül 1947 tarihinde Ankara’ya döndüğü zaman, kendisini istasyonda Fuad Köprülü ve diğer DP milletvekilleri karşıladı.⁶¹⁶

Kasım 1947’de Meclis başkanlığı seçimi de aşırılara karşı bir zafer oldu. Recep Peker, Kazım Karabekir karşısında oy kaybederek Meclis başkanlığını kaybetti. Peker’i destekleyen Falih Rıfkı Atay, 21 yıl çalıştığı **Ulus** gazetesinden ayrıldı. Yerini Nihat Erim aldı.⁶¹⁷ Kemal Satır Ankara’da tehditkâr bir konuşma yaptı: “Biz istersek Demokrat Parti’yi kapatırız.”⁶¹⁸ Bunu Demokratlar tek parti zihniyeti diye tanımladı. CHP’nin Yedinci Kurultayı 13-14 Kasım 1947’de toplandı. Bu kurultayın önemini önceden belirten bir yazısında, Hüseyin Cahit Yalçın şöyle yazdı: “[..] bu kurultay ile CHP bünyesinde, teşkilâtında esaslı bir değişiklik olacak ve demokratik, ruh demokrasiyi 24 sene evvel ilan eden ve nihayet onu geliştirmek ve mantıki neticesine erişirmek kararı Halk Partisi’nin teşkilatı içinde hakim kesilecektir.”⁶¹⁹

⁶¹⁴ **Cumhuriyet**, 15 Ağustos 1947

⁶¹⁵ **Vatan**, 10 Eylül 1947

⁶¹⁶ **Vatan**, 14-27 Eylül 1947.

⁶¹⁷ **Vatan**, 4 Kasım 1947.

⁶¹⁸ **Cumhuriyet**, 5 Kasım 1947.

⁶¹⁹ **Tanin**, “Kurultaya Giderken”, 13 Kasım 1947.

Bu Kurultayda CHP, çok partili sistemin gerektirdiği sorunlara kendini yeniden uyarlamaya çalıştı. Parti örgütü bir miktar ademi-merkezileştirildi. Parti görevlileri artık geçmişte olduğu gibi atanmakla değil, seçimle gelmeye başladı. DP ile yarışabilmek için partinin devletçilik ve laiklik ilkeleri daha liberalleştirildi. Parti, 1945'te kabul ettiği Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'nu bile değiştirme kararı aldı. Bu kararı verdiren sebeplerden biri de, 1942'den sonra Halk Partisi'nde kuvvetin mutedil aydınların ve toprak sahibi grupların eline geçmiş olmasıdır.

Nadir Nadi bu konuda şöyle yazacaktı: “Birtakım terim değişiklikleri yapılmış hatipler arasında bazı fikir ayrılıkları olmuş bunların üzerinde karşılıklı oldukça sert sözler söylenmiş fakat sonunda (idare-i maslahat) politikası her zamanki gibi ağır basarak ortalığa hakim kesilmiştir... Yeni bir ruh hamlesini ancak yeni adamlar başarabilir.”⁶²⁰

CHP'nin bu kurultayı bir sonraki konuda da değinileceği gibi din konusunun da tartışılması bakımından önemlidir. Ayrıca liberalleşme sinyallerinin olması ilimlilerin ön plana geçmesi sonucu fikir ayrılıklarının derinleşmesi üzerine aşırıların ayılacağı ve yeni bir parti kuracağı konuşulmuş hatta bu durum karşısında Celal Bayar da “Bu gün karşımızdakiler iki gruba bölünmüşlerdir.” demiştir.⁶²¹ CHP siyasetinin ilk liberalleşme sinyalleri görülmüş ve hükümetin sıkı yönetimi kaldırmaya karar verdiği haberleri basında yer almıştır.⁶²² Tüm bunların yanında 1947'nin sonunda Hamdullah Suphi Tanrıöver CHP'den istifa etmiştir. Yeni bir parti kuracağı da basında yer almıştır.⁶²³ 1948 yılında CHP, DP tarafından istenilen, bazı antidemokratik kanunlar ve seçim kanununda değişiklik yapmaya karar verdi. Bu haberler basında yer alırken⁶²⁴ 1948 yılı sadece CHP'de değil DP'de de bölünmelere yol açacaktı. İstanbul İl Başkanı Kenan Öner görevinden istifa etti. CHP'nin aşırıları olduğu gibi DP'nin de aşırıları vardı. Bu durum onun bir göstergesiydi.

17-19 Ocak 1948'de DP İstanbul İl Kongresi yapıldı. Anlaşmazlıkların belirginleştiği kongrede Celal Bayar parti içi muhalefeti sindirmekle suçlanıyordu. En

⁶²⁰ **Cumhuriyet**, “Kurultay Sonu Notları”, 5 Aralık 1947.

⁶²¹ **Vatan**, 8 Aralık 1947.

⁶²² **Vatan**, 23 Aralık 1947.

⁶²³ **Vatan**, 30 Aralık 1947.

⁶²⁴ **Cumhuriyet**, 14 Ocak 1948.

önemli suçlama ise İnönü ile Bayar arasında anlaşma olduğunun ve bu sebeple DP'ye ılımlı davranıldığıının söylenmesiydi.⁶²⁵ DP, DP'den kopanların iktidarla DP arasında anlaşma olduğu yönünde muhalefetine karşı bu haksızlığı ispat etmek için iktidara karşı sert politika izledi.⁶²⁶

Meclis Başkanı Kazım Karabekir'in ölümü üzerine 27 Ocak 1948'de Ali Fuat Cebesoy, 290 oydan 285'ini alarak Meclis Başkanı seçildi. DP'de Fevzi Çakmak'ın olmasından dolayı karşısına rütbeli mevkili bir ismin konmuş olduğu düşünülüyordu.⁶²⁷

Liberalleşmeye çalışan çalışan CHP kendini korumaya alıyordu. DP'de bölünmelerin kaynağı kişisel çekememezlikler olarak yorumlanabilir. İdeolojik değildir. Çünkü örgüte yayılmamıştır. DP'den ayrılanların bir kısmı 1948 Mayıs ayından itibaren yeniden örgütlenme çabasına girdiler. Müstakil Demokratlar Grubunu kurdular. Bir kısmı da Millet Partisi'ni kurdular.

CHP liberalleşmenin sonucu olarak okullarda din eğitimi yapılması kararlaştırıldı. "İlkokullarda ihtiyarî bir şekilde din dersleri okutulması, din âlimleri yetiştirmek üzere üniversitede bir İslâm Din Fakültesi kurulması"⁶²⁸ kararları birbirini takip etti ve Polis Selahiyet Kanununun 18. maddesi kaldırıldı. Böylece DP'nin antidemokratik bulduğu kanunlardan biri daha kaldırılmış oluyordu.⁶²⁹

General Sadık Aldoğan, Osman Nuri Köni ve diğer birkaç kişi parti disiplinine aykırı hareket etmek suçuyla partiden çıkarıldılar. Basında yeni bir parti kuracaklarına dair haberler çıktı.⁶³⁰ Bu olay yukarıda bahsedilen Müstakil Demokratlar Grubunun ve Millet Partisinin kuruluşuna sebep oldu. DP'den ayrılan muhalefetin hem CHP hem DP'yi eleştirmesi üzerine DP muhalefetini sertleştirme ihtiyacı hissetti. Celâl Bayar hükümetin politikasını eleştirdi: "Meydan okuyan 7 Eylül kahramanları şimdi nerededirler?"⁶³¹ Bunun yanında Bayar bazı köylerde yaygın açlık yönündeki haberler üzerine Başbakan Hasan Saka'ya bir telgraf yolladı.⁶³²

⁶²⁵ **Cumhuriyet**, 17-20 Ocak 1948.

⁶²⁶ C. Eroğul, **a.g.m.**, s. 37.

⁶²⁷ **Cumhuriyet**, 28 Ocak 1948.

⁶²⁸ Mümtaz Faik Fenik, "Din ve İrtica", **Vatan**, 21 Şubat 1948.

⁶²⁹ **Vatan**, 21 Şubat 1948.

⁶³⁰ **Cumhuriyet**, 11-14 Mart 1948.

⁶³¹ **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1948.

⁶³² **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1948.

10 Mayıs 1948’de Müstakil Demokratlar Grubu resmen kuruluşunu açıkladı.⁶³³ Haziran 1948’de kabinede bir takım değişiklikler dolayısıyla Hasan Saka Kabinesi istifa etti. İkinci Hasan Saka kabinesinde genç ve liberal isimler göze çarpıyordu. Tahsin Banguoğlu, Nihat Erim, Kasım Gülek, Cemil Sait Barlas, Tahsin Bekir Balta ve Cavit Oral gibi gençlere yer vermişti. Bu gençler siyasal ve ekonomik görüşlerinde daha liberaldiler. Ancak Bayar bu kabine için de “Muhafif partiye kabine beğendirmek zor olmakla beraber kanaatim, bu kabinenin de, memleketin günden güne fenalaşan iktisadî durumunu düzeltemeyeceği merkezindedir. Gelen gideni arattırır' darbimeselinin acı olarak tahakkukundan korkarım” diyordu.⁶³⁴ Hasan Saka kabinesinin istifa edip Nihat Erim’i de içine alan yeni kabine kurma çalışmaları işe pek yaramadı. 22 Haziran 1948 tarihinde Adnan Menderes Kütahya’da: “...Halk Partisi yıpranmış ve heyecanını kaybetmiş kadrosuyla, eskimiş fikir ve görüşleriyle tam bir aciz içinde kıvranmaya başladı.” diyordu.⁶³⁵

Program görüşmeleri sırasında Sadık Aldoğan’ın İnönü ve Bayar arasında muvazaa olduğunu söylemesi DP’nin muhalefetini iyice sertleştirmesine sebep oldu. Seçim ve antidemokratik kanunlar üzerinde durdular. Vahimleşen iktisadi durum, memleketteki buğday ve şeker sıkıntısını sebep gösterdiler.⁶³⁶ Temmuz 1948’de yeni seçim kanunu Meclisten geçti ancak kanun seçim kontrolü için adli teminat sağlamıyordu. Bu nedenle demokratlar seçimlere girmeyeceklerini belirttiler.⁶³⁷ 20 Temmuz 1948’de Millet Partisi [MP] resmen kuruldu. DP’li muhaliflerin kurduğu parti olan MP’sinin liderleri avukat Kenan Öner’le Hikmet Bayur’du. Mareşal Fevzi Çakmak Fahri Başkanlığa getirilmişti. Ama asıl başkan Hikmet Bayur’du.⁶³⁸ Ekonomik ve sosyal programı olmayan partinin birtakım ahlâk prensiplerinin gerçekleşmesini sağlamak amacıyla kurulduğu bildirilmişti. Bu parti, özel ve siyasal hayatta ahlâkı egemen kılmak, aile müessesesini yükseltmek, halka ve gençliğe ulusal duyguları aşılacak; devlet ve hazine çıkarlarını öne sürerek yapılan haksızlıkları yok etmek amacıyla olduğunu ileri sürüyordu.⁶³⁹

⁶³³ **Vatan**, 11 Mayıs 1948.

⁶³⁴ **Vatan**, 13 Haziran 1948.

⁶³⁵ **Vatan**, 23 Haziran 1948.

⁶³⁶ C. Eroğul, **a.g.e.**, s. 37.

⁶³⁷ **Vatan**, 17 Temmuz 1948.

⁶³⁸ **Vatan**, 21 Temmuz 1948.

⁶³⁹ **Vatan**, 21-27 Temmuz 1948.

MP İslam ülkelerinden gelecek öğrenciler yetiştirmeye yönelik Teknoloji ve Ahlak Üniversitesi açılmasını teklif ediyordu.⁶⁴⁰ Halkın, Millet Partisi'ne temayül göstermesini Kemal H. Karpat; “Partinin önemli meseleler üzerinde durmayarak, Halkçıların ve Demokratların politikasını tenkit edecek ve alternatif politikalar üretecek yerde, şahıslarla uğraşmış olmasına bağlamaktadır.”⁶⁴¹

Tökin'in tesbiti ise şöyledir: “MP'liler, her iki partiyi de (CHP ve DP) çok sert bir şekilde tenkit ettiler. Yıllarca memlekette hakim olan tek parti rejimine karşı, o zamana kadar yapılmayan çok acı saldırıları ve tenkitleri, halk arasında adeta bir şaşkınlık uyandırdı. Bir “Tabu” addedilen İsmet İnönü'ye karşı girişilen tenkit kampanyası halkı uyardı, demek İsmet İnönü de acı ve ölçüsüz bir şekilde tenkit edilebiliyormuş” diye halkta bir uyanma oldu. MP, muhalefet yıllarının bu siyasi mücadele hayatında acı ve sert tenkidin temsilcisi oldu.⁶⁴² MP bu şartlar altında kuruldu ancak DP kadar ciddi varlık gösteremedi. Başta lider vasfında bir çok kişinin oluşunun da buna sebep olduğu söylenebilir. Yine de DP ile MP arasında da zaman zaman şiddetli muhalefetler olmuştur. Celal Bayar, “Bu zeval menfi, haysiyet kırıcı vadilere sürüklenerek devirlerini tamamlamak gibi bir bedbahtlığa düşmesinler”⁶⁴³ derken, MP de her fırsatta DP'yi muvazaa partisi olmakla suçluyordu.

Bu arada sık sık yapılacak olan seçimler konu ediliyor ve DP yine aynı tavrı koyuyordu. “Normal bir seçim için kanunun yeniden tâdil edilmesinin lüzumlu olduğunu ” söyleyen Celal Bayar'a⁶⁴⁴ karşılık hükümet muhalefetin seçime iştiraki için her şeyi yaptığını söylüyordu.⁶⁴⁵ Tartışılan diğer konu grev hakkı oluyor ve DP buna olumlu bakıp destekliyordu. Bu konu DP'nin ilk programında da vardı ve Fuat Köprülü Eyüp'te işçilerin önünde yaptığı bir konuşmada “Biz Türk işçisinin milliyetçi duygularına inanıyoruz.”diyordu.⁶⁴⁶ Hükümet ise grev hakkını tasvip etmiyordu. Gerekçesi ise işçi sınıfının zayıf ve grev hakkını kullanamayacak kadar kötü

⁶⁴⁰ Şaban Sitembölükbaşı, **Türkiye’de İslam’ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 1995, s. 17.

⁶⁴¹ Kemal H. Karpat, **a.g.e.**, s. 338.

⁶⁴² Füzûzan Hüsrev Tökin, **Türkiye’de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi, (1839-1965)** Elif Yayınları, İstanbul 1965, s. 84.

⁶⁴³ **Vatan**, 23 Ağustos 1948.

⁶⁴⁴ **Cumhuriyet**, 14 Ağustos 1948.

⁶⁴⁵ **Vatan**, 15 Ağustos 1948.

⁶⁴⁶ **Vatan**, 1 Ağustos 1948.

örgütlenmiş olmasıydı.Devletin görevi ise“[...] “kalabalık fakat maddeten zayıf sınıfları bu meyanda bilhassa işçi sınıfını korumak ”tı.⁶⁴⁷ 17 Ekim 1948’de 13 ilde ara seçimler yapıldı. DP ve MP seçimlere iştirak etmediler. Dolayısıyla iki partinin bu tavrı nedeniyle seçimlere katılım düşük oldu.⁶⁴⁸ Hemen seçimler sonrası “Halk Partisinin demokrasi icaplarına intibak etmediğine kanaat getirdim.” diyen Manisa milletvekili Muammer Alakant CHP’den istifa etti. CHP için bu olumsuz bir durum oldu. Muhalefetin eleştirileri karşısında İnönü olaya giriyor ve “Cumhuriyet, siyasî partilerin emniyet içinde görüş ayrılıklarını müdafaa etmelerine her türlü teminatı hazırlamıştır.” diyordu. Ancak 1948 sonundan itibaren DP’nin sloganı düzgün ve yargı güvencesinde hemen genel seçimlere gidilmesi olurken Meclis başkanlığına Ali Fuat Cebesoy yerine Şükrü Saraçoğlu’nun seçilmesi CHP’deki aşırıların zaferi görüldü. 1948 Kasım ayında toplanan İkinci İktisat Kongresi’nde devletçilik her şekilde eleştirildi. DP artık eleştirinin dozunu artırıyordu. Fuat Köprülü 13 Aralık 1948 tarihli **Cumhuriyet** gazetesinde çıkan demecinde, Demokratların CHP’nin içindeki aşırılardan artık korkmadıklarını ima ediyor ve “DP bundan sonra hiçbir tehdit karşısında yolundan dönmeyecektir.” diyordu.⁶⁴⁹

DP anayasanın demokratik olarak düzenlenmesini istiyor, iktidar bu konuda söz veriyordu.⁶⁵⁰ 1949 yılına gelindiğinde ise aşağıda değinileceği üzere artık gündeme gelmeyen din konusu da gündeme geliyor ve tartışmalara sebep oluyordu.⁶⁵¹ CHP içindeki hem aşırılardan hem de ılımlılardan eleştiri alan Hasan Saka kabinesi yerine Şemsettin Günaltay kabinesi geliyordu.⁶⁵² Nihat Erim, İsmail Rüştü Aksal, Kemal Satır ve Cemil Sait Barlas gibi genç ve ılımlı kişilerin bulunduğu kabinede Başbakan ise Ankara Üniversitesi’nde tarih profesörü olan Şemsettin Günaltay dindar, fakat dengeli ve ılımlı bir kişi olarak biliniyordu. Nihat Erim İnönü’ye yakın bir kişiydi.⁶⁵³ Günaltay kabinesi muhalefetle iyi ilişkiler kurma taraftarıydı. Bu sebeple Günaltay DP merkezine giderek Bayar’la çeşitli sorunlar üzerine görüştü.⁶⁵⁴ Bu ılımlı tavırlar karşısında Behçet

⁶⁴⁷ **Ulus**, Sadi Irmak, 29 Ağustos 1948.

⁶⁴⁸ **Cumhuriyet**, 17 -18 Ekim 1948.

⁶⁴⁹ **Cumhuriyet**, 13 Aralık 1948.

⁶⁵⁰ **Vatan**, 19 Aralık 1948.

⁶⁵¹ **Vatan**, 4 Ocak 1949.

⁶⁵² **Vatan**, 14-16 Ocak 1948.

⁶⁵³ **Cumhuriyet**, 25 Ocak 1949.

⁶⁵⁴ **Vatan**, 29 Ocak 1949.

Kemal Çağlar CHP'den istifa etti.⁶⁵⁵ Kısa bir süre sonra, Demokratların esas şikâyetlerinin toplandığı seçim kanununu değiştirmek üzere, Nihat Erim'in başkanlığında ve başbakanlığa bağlı bir komisyon kurdu. Erim Komisyonu, kurulduktan üç ay sonra seçim kanunumuz hakkında yabancı hukukçuların görüşlerini ve yabancı seçim mevzuatını içeren bir “pembe kitap” yayınladı.⁶⁵⁶

Hükümetin, sol ve sağ yönlerdeki aşırı akımları durdurmak için bir kanun tasarısı hazırladığı bildirildi.⁶⁵⁷ Bunların akabinde Mecliste ezanın Türkçe'ye çevrilmesi konusunda Atatürk'ün rolü, okullarda ihtiyari olarak din derslerinin okutulması gibi tartışmalar oldu. Tüm bunlarla beraber bir liberalleşme daha görüldü. 31 Temmuz 1922'de kurulan İstiklal Mahkemeleri 4 Mayıs 1949'da yürürlükten kaldırıldı.⁶⁵⁸ Günaltay seçim konusunda da DP'nin eleştirilerini dinledi ve muhalefetin yargı güvencesi istekleri karşısında “bu teklifi üzerime alıp arkadaşlarıma kabul ettirmeye çalışacağım.” dedi.⁶⁵⁹

20-25 Haziran 1949 günlerinde DP İkinci Büyük Kongresi toplandı. Birinci kongreden bu yana DP Meclisteki mebusluklarının aşağı yukarı yarısını Müstakil Demokratlara ve Millet Partisine kaptırmış ve idarî bünyesinin üçte biri görevlerinden atılmıştı. 12 Temmuz Beyannamesi'nden sonra DP büyük sarsıntılar geçirerek Meclis grubunun yarısını kaybetmişti. Kongrede yöneltilen bazı eleştirilere Bayar verdiği cevapta 12 Temmuz Beyannamesi ilan edildiği sırada, iki yoldan birini tercih etmek durumunda olduklarını belirtti. Bunlardan biri isyan ve ihtilal, ikincisi ise sabır ve istikrardır. Demokratlar ikinci yolu tutmayı memleket için daha yararlı görmüşlerdi. Bayar konuşmasında, ayrıca, din hürriyeti ve komünizm tehlikesi üzerinde durdu. Din hürriyeti esas olmakla beraber gericilik yolunda sömürülmesine imkân verilmeyecekti. Komünizm tehlikesi de önlenecekti, ancak bunun bir baskı vesilesi olmamasına dikkat edilecekti. Varılan karara göre adayların yüzde sekseni örgütçe, yüzde yirmisi ise genel idare kurulu tarafından gösterilecekti. Fakat kongrenin üzerinde en fazla durduğu mesele yine seçim güvencesi oldu. Konuşmacılar ısrarla yargı denetiminin zorunluluğu üzerinde durdular. İzmirli bir delege “Reylere tecavüz edenlere ırz ve namusumuza

⁶⁵⁵ **Cumhuriyet**, 25 Ocak 1949.

⁶⁵⁶ C. Eroğul, **a.g.e.**, s. 39.

⁶⁵⁷ **Vatan**, 3 Şubat 1949.

⁶⁵⁸ **Vatan**, 5 Mayıs 1949.

⁶⁵⁹ **Ulus**, 14 Mayıs 1949.

tecavüz edenlere yapılan aynı muamele yapılacaktır.” diyerek Demokratlara göre oy meselesinin namus meselesi olduğunu öne sürdü. Sonradan Milli Husumet Andı adıyla tanınan ana davalar komisyonu raporu işte bu hava içinde ve oybirliğiyle kabul edildi.⁶⁶⁰ Hürriyet Misakı örneğine uygun hareket eden ikinci büyük kongre, bir ana davalar komisyonu kurmuş ve ona yöneticilerin şu sorusunu inceletmişti: “Antidemokratik kanunlar değiştirilmez, seçim kanunu emniyet verecek ve adli teminatı ihtiva edecek bir şekle konmaz; nihayet az veya çok farklarla önümüzdeki umumi seçimlerde de 21 Temmuz metotlarının tatbikine kalkışılacak olursa vaziyet ne olacaktır?” Komisyonun yazdığı karışık ifadeli rapordan şöyle bir cevap çıkıyordu: seçimler millet iradesinin serbestçe tecellisini sağlamak zorundadırlar; dolayısıyla reylere tecavüz halinde, vatandaşlar meşru müdafaa durumunda kalacaklardır; ancak bu müdafaa kanuni yollarla yerine getirilmelidir; ne var ki, vatandaşlarını bu durumda bırakan idareler milletin husumetiyle karşılaşacaklardır. Kongre iktidara bu sert uyarısını yaptıktan sonra seçimleri yeniledi ve dağıldı.⁶⁶¹

DP Kongresi birçok siyasal tartışmalara konu oldu.⁶⁶² CHP ve hükümet, kongrenin bazı faaliyetlerini kışkırtıcı olmakla suçladı ve bunlara karşı harekete geçeceklerini bildirdi. Hükümet, yavaş da olsa demokrasi yolunda ilerlemeye kararlıydı. Peşpeşe verilen kararlarla muhalefetin radyodan yararlanması, İstiklal Mahkemeleri'nin resmen kaldırılması, vs. kabul edilmişti. Bu arada seçim kanunu tasarısı tamamlandı. Tasarı, dört profesör, Yargıtay ve Danıştay'dan ikişer üye ve üç avukattan kurulu bir bilim heyetinin incelemesine sunulacaktı. Hükümet, mevcut yumuşama havası içindeyken Demokrat Parti Kongresi'nin böyle sert kararlar alacağını zannetmiyordu. Tepkisi o ölçüde sinirli oldu; iki gün sonra başbakanlık bir bildiri yayınlarak kongrede kabul edilen Milli Ant'ın memurları tehdit ettiğini, vatandaşları korku ve baskı altında tutmayı hedef edindiğini ve bu tutumun hukuk devleti anlayışına aykırı olduğunu ileri sürdü.⁶⁶³ Bu tepkiyi bazı yazarlar normal buluyordu: “DP Kongresinde verilen ve “Millî Husumet Kararı” tabiri ile ifade edilen karar büyük bir hata idi. Halk Partisi tarafından gösterilen tepki bu hatanın tabii neticesidir.”⁶⁶⁴

⁶⁶⁰ C. Eroğul, **a.g.e.**, s. 41.

⁶⁶¹ C. Eroğul, **a.g.e.**, s. 41.

⁶⁶² **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1949.

⁶⁶³ C. Eroğul, **a.g.e.**, s. 41.

⁶⁶⁴ Yavuz Abadan, **Ulus**, 28 Haziran 1949.

Bu kararlar o kadar çok konuşuldu ki Başbakan ile aşırıları arasında tartışmalar büyüdü. Hatta **Cumhuriyet** gazetesine göre Günaltay kabinesi istifa tehlikesi atlattı.⁶⁶⁵ İnönü Ağustos ayında Ege gezisine çıktı. Konuşmalarında uzlaştırmacı bir hava vardı. DP 9 Ağustos'ta, İnönü'nün İzmir'de bulunduğu bir sırada bu şehirde 60.000 kişilik bir protesto mitingi tertip etti.⁶⁶⁶ Bayar, İzmir'de “Millî Husumet andını nereden çıkardılar? Kongremizde and olarak kabul edilmiş bir şey yoktur. İktidar bugünkü gaflet ve dalaletle devam edecek olursa bu işler bir kardeş kavgasının hududu ölçülemeyecek facialarına kadar gidebilir.” diyordu.⁶⁶⁷

On gün sonra Ege yolculuğunu tamamlayıp Ankara'ya dönmek üzere olan İnönü, “Halk Partisi serbest seçimi kaybedince iktidarda kalmamak mukadder olduğunu anlamıştır.” diyerek yarınki iktidardan kendileri için güvence istedi.⁶⁶⁸ Bayar, Demokratlar iktidara gelirse muhalefetin haklarının tümüyle garanti altına alınacağına söz veriyordu.⁶⁶⁹ 16 Ekim 1949 ara seçimleri için Rauf Orbay adaylığını CHP’den değil bağımsız olarak koymaya karar verdiğini açıkladı. CHP için bu durum seçim öncesi ciddi bir puan kaybıydı.⁶⁷⁰

Ara seçimlerde muhalefetin boykotu nedeniyle CHP yalnız kaldı. Yine muhalefet basını cumhurbaşkanının Meclisi açış nutkunu Cumhurbaşkanından çok, bir parti başkanına yaraşır bir nutuk olarak niteledi.⁶⁷¹ Böylece cumhurbaşkanının tarafsızlığı sorunu tekrar gündeme getiriliyordu. 6 Aralık 1949’da CHP seçimlerde adli teminat ilkesini kabul etti.⁶⁷²

1950 yılına gelindiğinde DP seçim konusunu çözüme kavuşturmakta kararlı olduğu için CHP’yi “seçimlere girsek bile sonradan Meclisten çekilebiliriz” diye tehdit ediyordu.⁶⁷³ Nihat Erim bu tehditlere karşılık DP’lilere “Milletin temsil vazifesinden, şu parti kaçarsa onun yerini başka bir parti elbette alacaktır.[...] Büyük Millet Meclisinde

⁶⁶⁵ **Cumhuriyet**, 1 Temmuz 1949.

⁶⁶⁶ C. Eroğul, **a.g.e.**, s. 42.

⁶⁶⁷ **Vatan**, 10 Ağustos 1949.

⁶⁶⁸ C. Eroğul, **a.g.e.**, s. 42.

⁶⁶⁹ **Vatan**, 4 Eylül 1949.

⁶⁷⁰ **Vatan**, 13-14 Eylül 1949.

⁶⁷¹ **Vatan**, 2 Kasım 1949.

⁶⁷² **Vatan**, 7 Aralık 1949.

⁶⁷³ **Cumhuriyet**, 13 Ocak 1950.

türlü fikirlerin temsil edilmesi için, gerekirse aday listelerimizde bağımsızlara da yer vermeyi düşünebiliriz..”dedi.⁶⁷⁴

16 Şubat 1950’de yeni seçim kanunu Meclisten geçti. Yapılan son oylamada Demokratlar Halkçılarla birlikte lehte oy kullandılar. Böylece siyasal hayatımızda demokrasi yolunda önemli bir hamle daha gerçekleştirilmiş oldu. Kanun 21.2.1950 tarihli **Resmî Gazete**’de yayınlandı. Bu kanun “tek dereceli, genel, eşit ve gizli oy ve açık tasnif ilkelerini ve çoğunluk seçim sistemini” getiriyordu. Seçimler aynı zamanda “adlî teminat” altına alınıyordu. Seçim kurulları başkanlığına yargıçlar getirilmiş ve ayrıca Yargıtay ve Danıştay üyelerinden kurulu bir Yüksek Seçim Kurulu öngörülmişti. Demokratların yıllardır istedikleri esas güvence sağlanmıştı. Bu bakımdan ana muhalefet partisi, Millet Partisi’nin aksine, tasarımı ilke olarak destekledi.⁶⁷⁵ 26 Mart 1950 Ali Fuat Cebesoy CHP’den istifa etti.⁶⁷⁶ 31 Mart 1950’de Suat Hayri Ürgüplü CHP’den ayrıldı ve bir süre bağımsız olarak kalacağını söyledi.⁶⁷⁷ DP İki önemli katılma ile durumlarını büsbütün kuvvetlendirmişti. Kendilerine katılanların birincisi, Yargıtay Başkanı Halil Özyörük, ikincisi ise yukarıda bahsi geçen Atatürk’ün eski arkadaşı Ali Fuat Cebesoy’du. Halk Partililer de ellerinden geleni yapıyorlardı. İnönü, Mart sonunda seçim mücadelesine fiilen girdi. Ayın son günlerinde Malatya’da yaptığı konuşmada muhalefete açıkça çattı. Böylece tarafsız devlet başkanı rolünü terketmiş, partisinin baş mücahidi sıfatıyla sahneye çıkmıştı. Mayıs başında partiler radyoda propaganda konuşmalarına başladılar. Seçim mücadelesi doruğuna erişmişti. Taraflar büyük sınav gününde seçmenlerden yüksek not almak için var güçleriyle çalışıyorlardı. 10 Mayıs akşamı propagandanın bitmesiyle birlikte bütün gözler sandıklara çevrildi. Demokratların dediği gibi artık “söz milletin”di.⁶⁷⁸

Cumhuriyetin getirdiği siyasal rejim, bir büyük eksik dışında, Avrupa parlamentarizmine oldukça benzemeyi başarmıştı. Söz konusu büyük eksik, bilindiği gibi, çok partili sistemdi. ABD’de memleketimizdeki liberalleşmeyi teşvik ediyordu. Demokrat Parti’nin doğuşuna yol açan en önemli sebep, Halk Partisi’ne duyulan muhalefetin çok yaygın ve köklü bir hale gelmiş olmasıydı. Bu muhalefet başlıca iki

⁶⁷⁴ **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1950.

⁶⁷⁵ C. Eroğul, **a.g.e.**, s. 43.

⁶⁷⁶ **Vatan**, 27 Mart 1950.

⁶⁷⁷ **Vatan**, 1 Nisan 1950.

⁶⁷⁸ C. Eroğul, **a.g.e.**, s. 45.

kaynaktan besleniyordu. Bunların birincisi, egemen sınıfların artan iktidar arzusu; ikincisi ise, halkın yaygın bıkkınlığı idi. Savaş içinde ithalatın kısılması ve karaborsanın alabildiğine yayılması sonucunda ticaret burjuvazisi ve toprak ağaları içinde bir grup muazzam vurgunlar vurmuştu. Bunlar iktidara karşı artan bir iştah duyuyorlardı. Ayrıca Halk Partisi'nin müdahaleci iktisat politikasından tedirgin oluyorlar ve kendilerini güven içinde duymuyorlardı. Öte yandan, halkın çoğunluğu sefalet içindeydi. Bunların dışında bazı küçük gruplar da iktidara muhalifti. Örneğin dini idare taraftarları, varlık vergisi mağduru azınlıklar, sabit gelirli bir grup olan memurlar, savaş içinde fiyatların dört misline fırlamış olması yüzünden iktisaden son derece zavallı bir duruma düşmüşlerdi.⁶⁷⁹ Tüm bunlar DP'yi iktidara taşıyordu. CHP, DP'nin kuruluşu akabinde değişmeye çalışmış ve zamanın da gerekleri doğrultusunda CHP'deki değişim hemen fark edilmiştir. CHP eleştirildiği noktaları düzeltmeye çalışmış ve katı siyasetindeki liberalleşme gözden kaçmamıştır. Bu sebeple kendi içinde de ılımlılar ile aşırılar arasında tartışmalar söz konusu olmuştur.

III. Din ve Laiklik Alanlarındaki Arayışlar

Cumhuriyet Halk Partisi laik rejimin kurucusu bir partidir. Kurulduğu günden itibaren kendini devrimleri yapan parti olması hasebiyle devrimlerin koruyuculuğuna hasretmiş ve onların uygulanmasındaki kararlılığını daima göstermiştir. CHP için laiklik vazgeçilmez bir kavram olmuş ve dini simgelerden büyük ölçüde uzak durarak bunun vicdani mesele olduğunu belirterek ve daha önce yaşanan irticai olayları da düşünerek laik eğitimi koruyup geliştirme yolunda çalışmıştır. Ancak zamanla din eğitimi ve dine bakış konularında CHP içinde de eleştiriler baş göstermiştir. Bu eleştiriler Atatürk zamanında yapılamazken iktidar yükünün yorgunluğu ve DP muhalefetine de bu konuya yeşil ışık yakmasıyla sık sık tartışma konusu olmuştur.

1908-1924 dönemi esas alındığında İslamcılarının siyasi sosyal ve kültürel alanlarda varsıl bir mevki teşkil etmelerine karşın Cumhuriyet döneminde 1924'te başlayan kırılmadan sonra meşrutiyet dönemindeki gibi güçlü bir İslamcılık düşüncesinden bahsetmek pek mümkün değildir. 1924 sonrasında Kemalist kadronun İslama tavır almasından dolayı İslamcılık cereyanı fikir ve düşünce zemininden

⁶⁷⁹ C. Eroğlu, **a.g.e.**, s. 46-47.

topyekün olarak tasfiye edilmiştir.⁶⁸⁰ Millî Mücadele'nin başlangıcından Cumhuriyet'in ilanına kadar, halk arasında ulusçu bilincin yaygın olmaması nedeniyle, İslami dayanışmadan yararlanılmıştı. Hatta “dinin siyasete alet edilmesi” yolunda, Osmanlı dönemine oranla daha da ileriye gidilmişti. Cumhuriyet'in ilk dört ayında, halifelik de devam etti. Ancak 1924 Martının başlarında, hilafet kaldırılıp hanedan üyeleri yurtdışına sürülürken, (medreseler ve şeriat mahkemeleri gibi) eğitim ve yargıdaki din kurumları da yasaklandı. Ama, 1924 Anayasası'nın 1928 Nisanında yapılan değişikliklerine değin, “Türkiye devletinin dini, din-i İslâmdır” hükmü korundu.⁶⁸¹

Laikleşme adımları, bu ilkenin 1937'de Altı Ok içinde Anayasaya girmesine kadar devam etmiştir. Bu adımların başlıcaları şöyle sıralanabilir: 1925 başlarındaki Şeyh Said Ayaklanması üzerine çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu'nun (ve İstiklal Mahkemelerinin) yarattığı buyurgan hava altında yapılan şapka ve giyim kuşam devrimleri; “tekke ve zaviyelerle türbelerin seddi”, dolayısıyla tarikatların yasaklanması. Aynı yılın sonlarında, hicrî ve muaddel rumî takvimler yerine, Milat başlangıçlı uluslararası takvimin ve alafranga saatin kabulü (yani 1341, 1925 oldu; "gün" de güneşin batmasından başlatılmak yerine, kökenleri Roma hukukuna kadar giden bir uylaşımla gece yarısından başlatıldı). 1926 yılında, ikilik oluşturduğundan aile, borçlar vb. konularındaki dinsel hükümler kaldırılarak yenilikler tamamlandı; Avrupa hukuku yalnız başına hüküm ferman oldu. 1928 Mayısında “beynelmilel erkam” (Yani uluslar arası rakamlar) alındı; Kasımda da Latin esaslı “Türk Alfabeti” kanunlaştırıldı. Halka yeni harfleri öğretmek için, Millet Mektepleri Teşkilatı kuruldu. 1931 yılında, bütün ölçüler metrik sisteme uyarlandı. 1935'te de pazar günü hafta tatili olarak benimsendi.⁶⁸² Laikliğe bu aşırı vurgu beraberinde Osmanlı - İslâm uygarlığının simgelerini tamamen yıkıp, yerine batıdaki karşılıklarını koymayı getirmiştir.⁶⁸³ Tek parti yönetiminin uzun süre çoğulcu bir siyasi yapılanmaya fırsat vermemesi ve bu koşutta kurulan siyasi partilerin akamete uğratılması, ülke bağlamında seküler düşüncelerin/uygulamaların prim yapmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu süreçte

⁶⁸⁰ Fahrettin Gün, **Sebilürreşad Dergisi Ekseninde Çok Partili Hayata Geçerken İslamcılara Göre Din, Siyaset ve Laiklik (1948-1954)**, Beyan Yayınları, İstanbul 2001, s. 69.

⁶⁸¹ Mete Tuncay, “İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama)”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, c. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 92.

⁶⁸² M. Tuncay, **a.g.e.**, s. 92.

⁶⁸³ M.Emin Köktaş, **Din ve Siyaset**, Vadi Yayınları, Ankara 1997, s. 182.

Osmanlı-İslâm kültür ve uygarlığından neşet eden bütün dini müesseseler kapatılmış, dinî eğitime karşı amansız bir takip gösterilmiştir. Yine bu periyotta dini eserlerin neşrine de sınırlama getirilmiştir. Sadece TBMM'nin talimatıyla bazı İslami nitelikli eserlerin yayını yapılmış yapılabilmektedir. İslam dinini hurafe ve batıl inançlardan arındırmak için 1928-1947 yılları arasında TBMM'nin talimatıyla bazı İslami eserler neşredilmiştir. Bu eserler dini içerik ve ilmi kalite bakımından oldukça önemlidir. Ancak 1939-1945 döneminde II. Dünya savaşı bahane edilerek dini alanlardaki baskı artırılmıştır.⁶⁸⁴ Şerif Mardin de din araştırmalarıyla ilgili “ Türkiye’de olumsuz laiklik düşkünlüğü, din araştırmalarını önemli ölçüde fakirleştirdi; zira, bu yolla dini araştırmalar psikolojik ihtiyaç, kültürel önem, alışlagelmiş davranış biçimi, sosyal değerler ve kısmen de olsa kurumsal ortam şeklindeki kendine has gerekli çevrelerin dışına itilmiştir.” demektedir.⁶⁸⁵

Atatürk’ten sonra da inkılapların korunmasına gayret edilmişti. Özellikle İsmet İnönü bu konuda elinden geleni yapmıştı. Ulusal Şef İsmet İnönü, özellikle Turancılık akımının gelişmesi karşısında, bu akıma karşı cephe aldığını gösterdiği, bu kesimde büyük tepkiler doğuran 19 Mayıs 1944 günü Ankara Hipodromu’nda Türk Gençliği’ne verdiği söylevinde laiklik konusuna veciz sayılabilecek şu sözleriyle değinme gereğini duymuştu: “ Cumhuriyetin laik olması bir rastlantı sonucu değil, kolayca takılıvermiş bir nitelik de değildir. Devletimizin bugün ve gelecekte en ileri bir kültür ve uygarlığa erişmesi için esaslı çarelerden biri olarak kabul olunmuştur. Bütün vatandaşlara inanç özgürlüğünü temel hak olarak tanıyan devletimizin laik olması, yitirdiğimiz yüzyılların az zamanda yeniden kazanılması için esas koşullardandır.”⁶⁸⁶ 1945’lerde İnönü, çok partili yaşama geçilirken, yeni kurulacak partilerden Atatürk ve devrimlere karşı duyarlı olmalarını ön koşul olarak istemiştir. Yine böyle bir görüşmede, Demokrat Parti kurucularından Celâl Bayar’dan, dış politika ve laiklik konusuna duyarlılık içersinde uymasını istemiştir.

Bu iki konuya DP 1950’ye kadar tam olarak uymuştu.⁶⁸⁷ 1946’da başlayan çok partili hayata geçiş sürecinde muhalif kesimler, CHP’nin o zamana dek uyguladığı

⁶⁸⁴ F. Gün, **a.g.e.**, s. 72-75.

⁶⁸⁵ Şerif Mardin, **Türkiye’de Din ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 81-82.

⁶⁸⁶ Semih, Kalkanoğlu, **İsmet İnönü:Din ve Laiklik**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1991, s. 132.

⁶⁸⁷ S. Kalkanoğlu, **a.g.e.**, s. 132.

laiklik politikasına karşı eleştiriler getirmeye başladılar. Muhalif kesime göre, uygulanan bu laik politikayla, hükümetin vatandaşların dinî hayatına müdahale ettiğini ve bu politikanın din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılma kisvesi altında yapıldığını ileri sürüyorlardı. Ayrıca dini düşüncenin kanunların düzenlemesine tabi olmaması gerektiğini ve din özgürlüğünün diğer insan hak ve özgürlükleri gibi tanınmasını istiyorlardı. CHP'nin uygulamalarını vicdan özgürlüğüne aykırı buluyorlar, Türk halkının Müslümanlığını hiçe saydığını ve dine önem vermediğini, dine karşı düşmanca uygulamaların komünizme giden yol olduğunu ve İslâmiyet'in gelişmeye engel olmadığını söyleyerek Batılılaşma politikasına karşı çıkıyorlardı. Getirdikleri dinî talepler arasında Haccın vatanî bir görev türünden dinsel bir görev olduğu ve yapılmasının gerektiği, dinsel eğitimin bulunmaması nedeniyle bir ahlâk bunalımının yaşandığı ve bunun için de dini eğitim kurumlarına ihtiyaç olduğu, ayrıca İmam Hatip Okulları'nın yeniden açılması gerektiği, bir İlahiyat Fakültesi'nin kurulması, din okullarının yönetiminin Diyanet İşleri Reisliği'ne bırakılması ve ezanın yeniden Arapça okunması vardır.⁶⁸⁸

Laikliğe karşı olan İslamcı kesimin dışında kalan daha ılımlı kesimlerin taleplerinde muhafazakârlarınkilerle uyuşanlar da vardır. Ancak bunlar din özgürlüğünü insan hak ve özgürlükleri içinde saydıklarından devletle din arasındaki ayrımı kabul etmektedirler. İlimli olan bu kesim de devletin dinî işlere karışmaması gerektiğini düşünmekte, dinin devletin kontrolünde olmasına karşı çıkmaktadırlar. Bu durum onlara göre laiklik anlayışına ters düşmektedir. Din işlerinin fertlere ve özel cemiyetlere bırakılmasının daha doğru olacağını, İslamiyet'in halen Türk toplumu için çok fazla önem taşıdığını, devletin toplumun İslami inançları konusunda daha yumuşak olması gerektiğini ve bu durumun da devleti yıpratmayacağını, aksine karşıt gruplara daha kolay karşı koyabileceğini belirtmişlerdir.⁶⁸⁹

Çok partili yaşama geçtikten sonra, partilerin veya partiler içerisindeki bazı grupların veya kişilerin, dinsel konuları siyaset alanına getirmeleri, dini kötüye kullanma konusunda bazı eylem ve davranışları olmuştu. Özellikle Cumhuriyeti kuran ve kurulduğundan o güne kadar bu alanda, özellikle, ödünsüz gelmiş olan CHP

⁶⁸⁸ Hürriyet Konyar, "Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde CHP'nin Lâiklik Politikasındaki Değişim", **Tarih ve Toplum**, S. 135, Mayıs 1994, s. 39.

⁶⁸⁹ H. Konyar, **a.g.m.**, s. 39.

içerisindeki gruplaşmalar dikkat çekicidir. Özellikle, 1947'deki 7. Büyük Kurultay sırasında, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Sinan Tekelioğlu önderliğindeki grup, gelenekçi bir program ile ortaya çıkmıştı. Atatürk'ün yaşamında devrimler konusunda duyarlı ve radikal bir çizgi izleyen - elbette partide çatlak ses çıkaracak - mebuslar vardı ama Atatürk'ten çekiniyorlardı. Örneğin; 1925'te tekke ve zaviyeler kapatılırken, bu olaya karşı tavır takınan Tanrıöver'e, Mustafa Kemal şöyle demişti: “Şimdi itiraz etme, on beş yıl sonra yeniden açarsınız, istiyorsanız.” İşte bu kişiler 1945'ten sonra artık seslerini yükseltmeye başlamışlardı. Bu sesler, ilk kez, 1947'de yapılan 7. Büyük Kurultay'da duyulmaya başlanmıştı.⁶⁹⁰

Bir delege, ilkokullarda din derslerinin yeniden konmasını istemiştir. Dinimize karşı kayıtsız, dinsiz millet olmaz, ülkede kumar, safahat almış yürümüştür, sebep dinsizliktir, uydurmadır gibi sözler bu kurultayda söylenmekte ve bazı katılımcılar İlahiyat Fakültesi, İmam-Hatip Okullarının açılmasını ve tanınmış büyüklerin türbelerinin yeniden faaliyete geçirilmesini istemekteydiler. Hatta, din ve komünizm kavramları birbirine bağlanmakta ve ülkede, komünizmle savaşım için H. Cahit Yalçın'ın başkanlığında bir özel tasfiye heyeti kurulması önerilmekteydi.⁶⁹¹

Kongrede Behçet Kemal Çağlar, “örümcekli” kafaların ukalâlıklarına ve efsanelerine karşı delegeleri uyarmıştı. Kendisi, Türkiye'yi uygarlığın olanakları ve gerekliliklerinden, bunların “gâvur icadı” olduğu bahanesi ile uzak tutan “yobazlığa” olduğu kadar “kızıl emperyalizm”e de düşmandı. Türkler ancak Batılı bir unsur olarak yaşayabilirlerdi. Mustafa Kemal adında bir “dev” onları din fanatizminin uçurumundan bugünün aydınlığına çıkarmıştı. Yüzyıllar boyunca geri kalma da yalnızca din yüzünden olmuştu. Sözlerini şöyle bitirmişti: “Hepimiz iliklerimize kadar Kemalist, Atatürk çocuklarıyız.”⁶⁹² CHP içinde başlayan bu görüş ayrılıkları, partinin 1947'deki 7. Kurultayında benimsenen yeni laiklik politikası ile son buldu. Kurultayda devrimci görüş benimsenerek, dinde bazı kültürel reformların yapılması kabul edilmiştir. Bu anlayış çerçevesinde benimsenen yeni politika şöyledir:

“Partimiz devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usûllerin, muasır medeniyete, ilim ve fenlerin temin ettiği esas ve şekillere ve dünya

⁶⁹⁰ S. Kalkanoğlu, **a.g.e.**, s. 134.

⁶⁹¹ H. Bila, **a.g.e.**, s. 226-227.

⁶⁹² S. Kalkanoğlu, **a.g.e.**, s. 135.

ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini din fikirlerinin devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutulmasını milletimizin her yönden ilerleyip yükselmesinde başlıca muvaffakiyet amili görür. Din anlayışı vicdan işi olduğundan her türlü taarruzdan ve müdahaleden masundur. Hiçbir vatandaşa kanunların menetmediği ibadet ve ayinlerden dolayı karışılmaz.”

CHP'nin 7. Kurultayı'nda benimsediği yeni laik politikanın dikkati çeken en önemli tarafı, “dini inancın bir vicdan işi olması dolayısıyla her türlü taarruz ve müdahaleden korunması” ilkesini getirmiş olmasıdır. Bu ilkenin temelinde “muhalefetin dini suistimal etmesi” durumunda “din, devletin koruyuculuğu” altında olacaktır anlayışı bulunduğunu söyleyebiliriz.⁶⁹³

Cemil Sait Barlas ve Behçet Kemal Çağlar gibi mebusların önderliğindeki grup, devrimci ve laik akımın yılmaz savunucuları olarak etkili olmuşlardı. Bu çabalar sonucu, gelenekçi öneriler kurultayda red edilmişlerdi.⁶⁹⁴ Ancak 1946 yılında DP'nin kurulmasıyla din konusu yeniden ve sık sık tartışılır oldu. Muhalefetin eleştirilerine karşılık CHP iktidarı, ilk başlarda koyu bir laisizm taraftarıdır. Laiklik konusunda çok hassastırlar. Din alanında verilen en ufak taviz, cumhuriyet ilkelerine karşı işlenmiş bir ihanettir. Ayrıca bu kesimlere verilecek herhangi bir tâvizin bu kesimleri toplumu idareye kadar giden yeni taleplere yönlendireceğini düşünüyorlardı. İslâm, dininin inanç düzeyinde kalmasını isterlerken, dinin topluma müdahalesine karşı çıkıyorlardı. Devletin din karşısındaki üstün konumunun İslâm dünyasında modernleşme girişimlerinin olmaması nedeniyle ilerleyebilmek için gerekli olduğunu savunuyorlardı. Ancak daha sonra CHP içinde de görüş ayrılıkları başlamıştır. Bir kısım CHP'liler, dinin biraz daha liberalleşmesi gerektiğini savunup, din teşkilâtının devlet bünyesinden çıkarılarak millete mâl edilmesi gerektiğini belirtirken, diğer bir kısım CHP'liler ise, bu görüşe karşı çıkarak dinde bir reformun gerekli olduğunu kabul etmekle birlikte asıl gerekli olanın dini bir ıslahat değil, dinin kültürel boyutunda bir değişim olmaması gerektiğini belirtiyorlardı.⁶⁹⁵ Ancak yine de CHP kendini fazla dışarıda ve katı tutumda bırakmadı. Muhalefetin bazı taleplerini de karşılama yoluna giderek dini alanda kültürel

⁶⁹³ H. Konyar, **a.g.m.**, s. 39.

⁶⁹⁴ S. Kalkanoğlu, **a.g.e.**, s. 135.

⁶⁹⁵ H.Konyar, **a.g.m.**,s. 39.

reformlar yaptı. 1947'de Milli Eğitim Bakanlığı, okul dışı din eğitimi için bazı yeni temel ilkeleri kabul etti. 1948'de hacca gidecekler döviz izni verildi.

Bu dönemdeki diğer önemli bir gelişme de dini neşriyatıyla tanınan **Sebilürreşad** dergisinin 1948 yılında çıkmasıdır. Bunda hem 1946'da liberalleşen basın kanunun etkisi hem de DP'nin önünü kesmek için CHP'nin liberalleşme kararı alması ve katı tutumunu yumuşattığını gösteren Kasım 1947 Kurultayının önemi vardır. **Sebilürreşad** çıkar ve çıktıktan sonra da tek parti ve dine yaklaşımını kıyasıya eleştirdi.⁶⁹⁶

19 Ocak 1949'da kurulan Şemsettin Günaltay Hükümetinin programı açıklanırken: “Bundan sonra da, Türk devriminin ana ilkelerini titiz bir özenle savunacağız. İnanç özgürlüğü bizce kutsaldır. Çocukların din eğitimine özgürlük esasına dayanarak olanak vereceğiz. Ama bizim laiklik ilkesinden ayrılabileceğimiz sanılmamalıdır. Özellikle din perdesi altında bu ulusu yüzyıllarca uyutan hurafelerin yeniden canlanmasına ve dinin politik ve kişisel amaçlar için kötüye kullanılmasına izin vermeyeceğiz.” diyordu. Ama CHP artık Atatürk döneminin radikal çizgisinden ayrılmıştı. Partiye yöneltilen dinsizlik suçlamaları ve muhalif partinin bu suçlama nedeniyle gelişmesinden ötürü, din konularında ödünlerini vermeye başlamıştı.

3 Ocak 1949 günü okullarda din eğitimi sorunu Mecliste ateşli tartışmalara yol açtı. CHP siyasal nedenlerle bu konuda ileri sürülen istemleri yerine getirme, eğilimindeydi.⁶⁹⁷ Hükümetin, sol ve sağ yönlerdeki aşırı akımları durdurmak için bir kanun tasarısı hazırladığı bildirildi.⁶⁹⁸ Bu gelişmeler sırasında iki meczup Mecliste Arapça ezan okudu.⁶⁹⁹ Tüm bu gelişmeler arasında Atatürkçülük, ezan ve din konularında iki Atatürkçü şahsiyet birbirine zıt görüşler ileri sürdüler. Falih Rıfkı Atay: “Ezanın Türkçe'ye çevrilmesinde Atatürk bizzat çalışmıştı.” derken, Hikmet Bayur “Türkçe ezanla Atatürk'ün alakası yok” görüşünü savunuyordu. Bayur, CHP'ni dini siyasî amaçlara alet etmekle suçladı.⁷⁰⁰ Bayar'a göre, 1949 başlarında DP'nin din konusunda tuttuğu yol şuydu: “Bu işin mütehassıslar tarafından hazırlanacak bir

⁶⁹⁶ F. Gün, **a.g.e.**, s. 86.

⁶⁹⁷ **Vatan**, 4 Ocak 1949.

⁶⁹⁸ **Cumhuriyet**, 3 Şubat 1949.

⁶⁹⁹ **Vatan**, 5-6 Şubat 1949.

⁷⁰⁰ **Vatan**, 8-9 Şubat 1949.

programa göre yapılması icap eder.”⁷⁰¹ Okullarda ihtiyari olarak din dersleri okutulması kararı ardından, 4 Haziran 49 İlahiyat Fakültesi’nin kurulmasını öngören 5424 numaralı kanunda değişiklik yapılması kararı alındı.⁷⁰² Ankara Üniversitesi’nde bir İlahiyat Fakültesi, yüksek din görevlileri yetiştirmek amacı ile açılmıştı.⁷⁰³ 8 Haziran 1949 günü Günaltay, bu konuda bir demeç verdi: “İlk mekteplerde din dersleri okutturmaya başlayan Hükümetin başkanıyım. Bu memlekette Müslümanlara namazlarını öğretmek, ölülerini yıkamak için imam-hatip kursları açan bir hükümetin başkanıyım, Bu memlekette, Müslümanlığın yüksek esaslarını öğretmek için İlahiyat Fakültesi açan bir Hükümetin başkanıyım. Bana kimse Müslümanlığa kasteden adam diye hitap edemez; ben bilerek inanan bir Müslümanım...” Açıklama Mecliste CHP’nin din konusundaki tutumunu yansıtıyordu.⁷⁰⁴

Bunların yanında yine zaman zaman laiklik mesajları da veriliyordu. Bakan Reşat Şemsettin Sirer “Hiç bir zaman milliyetçilikten ayrılp kozmopolitliğe dönmeyeceğiz. Hiç bir zaman irticaa yer vermeyeceğiz. Müslüman bir devletiz. Fakat hiç bir zaman layiklikten dönmeyeceğiz.”diyordu.⁷⁰⁵ 1 Mart 1950’de 30 Kasım 1925 tarihli Tekke ve Türbelerin kapatılmasına ait kanunu CHP yürürlükten kaldırdı.⁷⁰⁶ 10 Nisan 1950 Mareşal Fevzi Çakmak öldü. 12 Nisanda yapılan cenaze törenini gerici güçler kendi çıkarları için kullandılar.⁷⁰⁷ Bu CHP’nin liberalleşmesinin boyutunu gösteriyor ve aynı tarihli **Cumhuriyet** gazetesinde dinin siyasete alet edildiği yorumu yapıyordu. CHP belki bir takım yumuşamaları oy kaygısıyla yapmıştı ancak bu CHP adına büyük bir değişimdi. Yasaklayan parti yine yasakları kendi kaldırıyordu.

⁷⁰¹ **Cumhuriyet**, 26 Mart 1949.

⁷⁰² **Vatan**, 5 Haziran 1949.

⁷⁰³ S. Kalkanoğlu, **a.g.e.**, s. 137.

⁷⁰⁴ **Vatan**, 9 Haziran 1949.

⁷⁰⁵ **Cumhuriyet**, 19 Ocak 1950.

⁷⁰⁶ **Vatan**, 2 Mart 1950.

⁷⁰⁷ **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1950.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti “Hasta Adam” olarak nitelendirilen İmparatorluğun temelleri üzerinden yeni bir devlet oluşturmuş ve emperyalist güçlerin bütün oyunlarını boşa çıkarmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde verilen mücadelede Mustafa Kemal ve Türkiye Tarihi kadar önemli olan diğer tarih ise CHP’nin tarihidir. Çünkü CHP kurucusunun fikirlerinin, devrimlerinin takipçisi olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk’ün oluşturduğu ideolojiyi takip etmiş ve tek parti iktidarı boyunca da bu ideolojiyi korumaya çalışmıştır.

CHP her iktidarın yaşayabileceği sorunların belki kat kat fazlasını yaşamış buna rağmen çok partili demokrasinin kurulmasına katkıda bulunmuştur. II. Dünya Savaşı yıllarında özellikle ekonomik alanda uyguladığı politikalar beraberinde bir takım yıpranmalara ve yorgunluğa sebep olmuş tek parti iktidarının sonunu getirmiştir.

Merkeziyetçi ve otoriter bir parti olan Cumhuriyet Halk Partisi’nde parti içi disipline çok önem verilmiş, ideoloji olarak Kemalizm benimsenmiş ve tam anlamıyla bir parti devlet bütünleşmesi sağlanmıştır. Akılcı düşünme ve çağdaş devletler seviyesine ulaşmayı hedefleyen parti Türk toplumunda da bunu yerleştirmeye çalışmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrası batı ülkelerinde tek parti iktidarlarının son bulması, Türkiye’nin her fırsatta bu konu sebebiyle eleştirilmesi, partinin çok partili sisteme olumlu bakmasına sebep olmuş, hatta zaman bunu gerekli kılmıştır. Parti lideri Milli Şef İnönü, bu durumu onaylayan mesajlar vermiş içte de bir muhalefet oluşmaya başlamıştır.

Ancak halkın muhalefete teveccühü, muhalefetin ekonomi, anti demokratik kanunlar ve özgürlükler konusundaki ısrarlı açıklamaları Cumhuriyet Halk Partisi’ni

politikalarında değişime zorlamıştır. En belirgin olarak ekonomik alanda, ardından siyaset, din ve laiklik alanında zaman içinde politikalarında liberalleşmeye gitmiş ve içindeki ılımlı kanadın sesi ykselebilmıştir. Ancak bunlar 1923-1950 dönemi için ayna vazifesi gören Cumhuriyet Halk Partisi’nin iktidarı kaybetmesine mani olamamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

KİTAP VE MAKALELER

ACAR, Yalçın, *Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)* II. Baskı, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1993.

AĞAOĞLU, Samet, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, Bir Soru*, Baha Matbaası, İstanbul 1972.

AHMAD, Feroz, *İttihat ve Terakki 1908–1914*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999.

AHMAD, Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1996.

AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.

AHMAD, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Terc.Ahmet Fethi, İstanbul 1994.

AHMAD, Feroz, “Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Siyasal Gelişmeleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c.7, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.

AHMAD, Feroz ve Bedia Turgay, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Kronolojisi, (1945-1971)*, Ankara 1976.

AKANDERE, Osman, *Milli Şef Dönemi*, İz yayıncılık, İstanbul 1998.

AKBULUT, Dursun Ali, “Çöken Devlet”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, c.1, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004.

AKBULUT, Dursun Ali, “Serbest Cumhuriyet Fırkası (12 Ağustos–17 Kasım 1930) ”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, c.2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004.

AKBULUT, Dursun Ali, “Çok Partili Döneme Geçiş Denemeleri ve İnkılâba Tepkiler”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, c.2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004.

AKŞİN, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul 1987.

- AKŞİN, Sina, ve Arkadaşları, *Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, Cem Yayınevi, İstanbul 2002.
- AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi, M.Ö. 1000-M.S.2004*, Pegem A Yayıncılık, Ankara 2004.
- ALEMDAR, Korkmaz, “Anadolu Ajansına Alman Baskısı”, *Tarih Toplum*, c.7, S. 50., 1987.
- ALBAYRAK, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınları, Ankara 2004.
- ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, c.1 Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1994.
- ARMAOĞLU, *Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri*, TTK, Ankara 1991.
- ASLAN, Yavuz, “TBMM Hükümeti (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)”, *Türkler*, c. 1 Ankara 2002.
- “Atatürk”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, c.2, Gelişim Yayınları, İstanbul 1986.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Söylev*, c.2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1972.
- ATAÜNAL, Aydoğan, *Öğretmenlik Mesleğine Giriş Veya Nasıl Bir İnsan?*, 20 Mayıs Eğitim Kültür ve Sosyal Dayanışma Vakfı Yayınları, Ankara 2000.
- ATAY, Falih Rıfkı, *Çankaya*, Bates Yayınları, İstanbul 1980.
- ATEŞ,Toktamış, “Kemalizm ve Özgünlüğü”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, c.2, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- AVCIOĞLU, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1968.
- AVŞAR, Abdülhamit, *Bir Partinin Kapatılmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, c.2, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.
- AYDIN, M. Akif, “Kanun-ı Esasi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 24, İstanbul 2001.
- BAŞAR, A. Hamdi, *Atatürk'le Üç Ay*, Tan Matbaası, İstanbul 1945.

- BAYDUR, Mithat, *Kemalizm ve Değişen Paradigma*, İlk Yayınları, İstanbul 2004.
- BELGE, Murat, “Mustafa Kemal ve Kemalizm”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, c.2, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- BERKES, Niyazi, *Unutulan Yıllar*, Yay. haz.Ruşen Sezer, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.
- BERKES, Niyazi, *Siyasi Partiler*, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul 1946.
- BEYDİLLİ, Kemal, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküşü, İmparatorluktan Ulus Devlete”, *Türk İnkılap Tarihi*, Ed. Cemil Öztürk, PegemA Yayıncılık, 2. baskı, Ankara 2004.
- BIYIKLIOĞLU, Tevfik, *Atatürk Anadolu’da 1919-1921*, Kent Yayınları, İstanbul 1981.
- BİLA, Hikmet, *Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası*, İstanbul 1987.
- BORATAV, Korkut, *Türkiye’de Devletçilik*, Savaş Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1982.
- BORATAV, Korkut, “İktisat Tarihi(1908-1980)”, *Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, c. 4, Hazırlayan: Sina Akşin ve Arkadaşları, Cem Yayınevi, İstanbul 2002.
- BORATAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-1985*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1998.
- BOZKURT, Rauf, İBA, Şeref, *100 Soruda Parlamento*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2004.
- BUDAK, Mustafa, *İdealden Gerçeğe, Misak-ı Milli’den Lozan’a Dış Politika*, Küre Yayınları, İstanbul 2002.
- BURÇAK, Salim, *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş 1945-1950*, Olgaç Matbaası, İstanbul 1979.
- CEBESÖY, Ali Fuat, *Bilinmeyen Hatıralar*, Temel Yayınları, İstanbul 2001.
- CİHAN, Ali Rıza, TEKİN Abdullah, *Çağdaş Devlet Adamı İsmet İnönü*, Tekin Yayınevi, Ankara 1989.
- ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, Ankara 1995.
- ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye’de Liberalizm (1860-1990)*, Ankara 1992.

- ÇELİK, Nur Betül, “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, c. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- ÇEÇEN, Anıl, *Atatürk ve Cumhuriyet*, Ankara 1981.
- ÇETİN, Halis, “İktidar ve Meşruiyet”, Ed. Mümtaz’er Türköne, *Siyaset*, Lotus Yayınevi, Ankara 2003.
- ÇULHAOĞLU, Metin, *İdeolojiler Alanı ve Türkiye Örneği*, Ankara 1998.
- DANILOV, Vladimir I, “Çok Partili Sisteme Geçiş Türk Demokrasisinin Gelişmesinin Önemli Bir Sayfası”, XI. TTK Kongresi Kongrede Sunulan Bildiriler, TTK Yayınları, Ankara 1994.
- DEMİREL, Ahmet, “İnönü”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, c. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- DEMİREL, Ahmet, *Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup*, İstanbul 2003.
- DURŞUN, Tuncay, *Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları*, Kültür Bakanlığı, Ankara 2002.
- EKİNCİ, Dr. Necdet, *II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Zafer Matbaası, İstanbul 1997.
- EKİNCİ, Dr. Necdet, “İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları”, *Türkler*, c. 16, Ankara 2002.
- ELİÇİN, Emin Türk, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, İstanbul 1996.
- ERTUNÇ, Ahmet Cemil, *Cumhuriyetin Tarihi*, İstanbul 2004.
- EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitapevi, Ankara 1990.
- GİRİTLİOĞLU, Fahir, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, c. 1, Ankara 1965.
- GÜN, Fahrettin, *Sebilürreşad Dergisi Ekseninde Çok Partili Hayata Geçerken İslamcılara göre Din, Siyaset, ve Laiklik (1948-1954)*, İstanbul 2001.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Ankara 1974.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Demokrasiye Geçiş (1946-1950)*, İstanbul 1982.

- GOLOĞLU, Mahmut, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Turhan Kitapevi, Ankara 1972.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)*, Ankara 1974.
- GÖKYOKUŞ, Metin "Köy Enstitülerinden Mesleki Teknik Eğitime", Köy Enstitülerinden Kent Enstitülerine Eğitim Sorunları Kurultayı Bildirileri 17-19 Nisan, İstanbul 2001.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara 1989.
- GÜLCAN, Yılmaz, *Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)*, İstanbul 2001.
- GÜNGÖR, Süleyman, *Muhalefette Cumhuriyet Halk Partisi*, Ankara 2004.
- HANİOĞLU, M. Şükrü, "Meşrutiyet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 29, Ankara 2004.
- HANİOĞLU, M. Şükrü, "İttihat ve Terakki Cemiyeti" *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 23, İstanbul 2001.
- HAYTOĞLU, Ercan, "Milli Kalkınma Partisi Kurucusu Nuri Demirağ'ın Hayatı ve Projeleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Dergisi*, Sayı: 2, Yıl: 1992.
- HEYWOOD, Andrew, "Demokrasi", Çeviren: Bican Şahin, der. Atilla Yayla, *Sosyal ve Siyasal Teori, Seçme Yazılar*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1999.
- İNAN, Süleyman "Toprak Reformunun En Çok Tartışılan Maddesi: 17. Madde", *Journal of Historical Studies*, 3(2005).
- İSKİT, Servet, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1943.
- İNANAFET, A., *İzmir İktisat Kongresi*, Ankara 1982.
- İNANAFET, A., *Türkiye Cumhuriyeti'nin II. Sanayi Planı*, Ankara 1973.
- KABASAKAL, Mehmet, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi*, İstanbul 1991.
- KABACALI, Alpay, *Türk Basınında Demokrasi*, Ankara 1994.
- KABACALI, Alpay, "Milli Şef Dönemi'nin Örtülü Sansürü", *Tarih Toplum*, S. 83 c. 7, 1987.
- KAÇMAZOĞLU, H. Bayram, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, Birey Yayıncılık, İstanbul 1988.
- KALKANOĞLU, SEMİH, *İsmet İnönü: Din ve Laiklik*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1991.

- KANSU, Aykut, “Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, c. 2, İstanbul 2001.
- KARATEPE, Şükrü, *Tek Parti Yönetimi*, İstanbul 1997.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, haz. Atilla Özkırımlı, İstanbul 1984.
- KARAÖMERLİOĞLU, M. Asım, “*Tek Parti Döneminde Halkçılık*”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, c. 2., İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- KARAÖMERLİOĞLU, M. Asım, “Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçi Topraklandırma Kanunu'nun Hikayesi” *Birikim*, S. 107, 1998.
- KARPAT, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi: sosyal, ekonomik, kültürel temeller*, İstanbul 1996.
- KEPENEK, Yakup, *Türkiye Ekonomisi*, 5. Baskı, Ankara 1990.
- KIŞLALI, Ahmet Taner, *Siyasal Sistemler, Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, Ankara 2003.
- KİLİ, Suna, *Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, İstanbul 1976.
- KİLİ, Suna, *Türk Devrim Tarihi*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1995.
- KOÇAK, Cemil, “Siyasal Tarih 1923-1950”, *Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, Hazırlayan: Sina Akşin ve Arkadaşları, c. 4, Cem Yayınevi, İstanbul 2002.
- KOÇAK, Cemil, *Milli Şef Dönemi*, Yurt Yayınları, Ankara 1986.
- KOÇAK, Cemil, *Siyasal Partiler ve Türkiye’de Parti Yasakları*, Ankara 2002.
- KOÇAK, Cemil, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Cumhuriyetin Barış Politikası”, *Yapıt*, S. 8, 1984.
- KOÇAK, Cemil, “Varlık Vergisi Üzerine Birkaç Belge, Varlık Vergisi'ne Tepkiler”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Şubat 2004.
- KOÇAK, Cemil, “Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi, Ebedi Şef/Milli Şef”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, c.2, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- KOÇAK, Cemil, “Türk Basını Üzerindeki Yabancı Etkiler”, *Tarih ve Toplum*, s.50, c.7 yıl 1987.
- KOÇLAR Bekir, “Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Hükümet –Muhalefet İlişkisi”, *Türkler*, c.16, Ankara 2002.

- KONGAR, Emre, *Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk*, İstanbul 1998.
- KONYAR, Hürriyet, *Ulus Gazetesi CHP ve Kemalist İlkeler*, İstanbul 1999.
- KONYAR, Hürriyet, “Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde CHP'nin Lâiklik Politikasındaki Değişim”, *Tarih ve Toplum*, S.135, Mayıs 1994.
- KÖKTAŞ, M. Emin, *Din ve Siyaset*, Ankara 1997.
- KÖKER, Levent, “Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, c. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- KÖKLÜGİLLER, Ahmet, *Atatürk’ün İlkeleri ve Düşünceleri*, İstanbul 2005.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Abdülhamid II”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.1, İstanbul 1988.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- MAKAL, Mahmut, “Köy Enstitüleri ve Yazınımız”, Köy Enstitülerinden Kent Enstitülerine Eğitim Sorunları Kurultayı Bildirileri 17-19 Nisan, İstanbul 2001.
- MANGO, Andrew, *Atatürk, Modern Türkiye’nin Kurucusu*, 3. basım, İstanbul 2004.
- MARDİN, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)* 5. baskı, İstanbul 1996.
- MARDİN, Şerif, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İstanbul 2006.
- MARDİN, Şerif, *İdeoloji*, İstanbul 1992.
- MARDİN, Şerif, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, İstanbul 1993.
- MARGULİES Ronnie ve YILDIZOĞLU, Ergin, *Tarımsal Değişim 1923-70, Geçiş Döneminde Türkiye*, Belge Yay., İstanbul 1990.
- MAZICI, Nurşen, *Belgelerle Atatürk Dönemi Muhalefet (1919 – 1926)*, İstanbul 1984.
- MERT, Nuray, Cumhuriyet Türkiye’sinde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, c. 2., İstanbul 2001.
- OKYAR, Fethi, *Üç Devir’de Bir Adam*, Yayına hazırlayan: Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980.
- ORBAY, Rauf, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım 2*, İstanbul 1993.
- ÖZBUDUN, Ergun, *Siyasal Partiler*, Ankara 1977.

- ÖZTÜRK, Cemil, *Türk Tarihi ve Kültürü*, Pegem A Yayıncılık, 2. baskı, Ankara 2004.
- ÖZTÜRK, Cemil, *Türkiye'de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, İstanbul 1998.
- ÖZÜÇETİN, Yaşar, “Demokrasiye Geçiş, Demokrat Parti’nin Kuruluşu, 1946 Seçimleri”, *Türkler*, c. 16., Ankara 2002.
- ÖZTÜRK, Cemil, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara 1996.
- OKYAR, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, Yayına hazırlayan: Cemal Kutay, İstanbul 1980.
- SAFA, Peyami, *Türk İnkılabına Bakışlar*, İstanbul 1995.
- SELEK, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, V. Baskı, İstanbul 1981.
- SEZEN, Saim, *Seçim ve Demokrasi*, Ankara 1994.
- SİTEMBÖLÜKBAŞI, Şaban, *Türkiye’de İslam’ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)*, İstanbul 1995.
- SORGUN, Taylan, *İmparatorluktan Cumhuriyete (Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor)*, 2. Baskı, İstanbul 1998.
- ŞAHİN, Hüseyin, *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa 1995.
- ŞAHİNER, Menter, *Atatürkçülüğün Kökeni, Etkisi ve Güncelliği*, İstanbul 1996.
- ŞENŞEKERCİ, Erkan, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, İstanbul 2000.
- TABAK, Serap, “Serbest Cumhuriyet Fırkası”, *Türkler*, c. 16. Ankara 2002.
- TANÖR, Bülent, *Türkiye’de Kongre İktidarları (1918-1920)*, İstanbul 1998.
- TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim, *1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Arayışları*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara 1977.
- TEZEL, Yahya S. , *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.
- TEZİÇ, Erdoğan, *100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye’de Partiler)*, İstanbul 1976.
- TİMUR, Taner, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul 1991.
- TOKER, Metin, *Tek Partiden Çok Partiye*, İstanbul 1970.

- TOKER, Metin, “İnsan Olarak İnönü”, *Hürriyet*, 22-23 Şubat 1974.
- TONGUÇ, Engin, “Köy Enstitüleri'nin Amacı”, Köy Enstitülerinden Kent Enstitülerine Eğitim Sorunları Kurultayı Bildirileri 17-19 Nisan, İstanbul 2001.
- TOPRAK, Zafer, “İktisat Tarihi (1908-1980)”, *Çağdaş Türkiye (1600-1908)* c. 3, Hazırlayan: Sina Akşin ve Arkadaşları, Cem Yayınevi, İstanbul 2002.
- TÖKİN, Füzûzan Hüsrev, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişimi 1839 – 1965*, İstanbul 1965.
- TUNCAY, Suavi, *Parti İçi Demokrasi ve Türkiye*, Ankara tarih yok
- TUNCAY, Suavi, “Tek Parti Döneminde Basın”, *Tarih ve Toplum*, c.7, yıl 1987.
- TUNCAY, Suavi, “Cumhuriyet Halk Partisi (1923 – 1950)”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul 1983.
- TUNCAY, Suavi, “Siyasal Gelişmenin Evreleri” *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul 1983.
- TUNCAY, Suavi, “İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama)”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, c. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- TUNÇKANAT, Haydar, *27 Mayıs 1960 Devrimi*, İstanbul 1996.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, *Kemalist Sistem: Kültürel Boyutları*, İstanbul 1999.
- TÜRKÖĞLU, Pakize “Köy Enstitülerini Başarıya Ulaştıran Belirleyici Etkenler”, Köy Enstitülerinden Kent Enstitülerine Eğitim Sorunları Kurultayı Bildirileri 17-19 Nisan İstanbul 2001.
- URAN, Hilmi, *Hatıralarım*, Ankara 1959.
- UYAR, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul 1998.
- UZUN, Turgay, “Atatürk Dönemi Muhalefet Hareketleri”, *Türkler*, c. 16., Ankara 2002.
- ÜLKEN, Yüksel, *Atatürk ve İktisat*, Ankara 1981.
- ÜNAL, Oğuz, *Türkiye’de Demokrasi’nin Doğuşu*, İstanbul 1994.
- ÜNAL, Semra-ADA Sefer, *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*, Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2001.

- ÜNDER, Hasan, “Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, c. 2, İstanbul 2001.
- WEİSBAND, Edward, *II. Dünya Savaşı ve Türkiye*, İstanbul 2002.
- YAŞA, Memduh, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*, İstanbul 1980.
- YEĞEN, Mesut, “Kemalizm ve Hegemonya”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, c. 2, İstanbul 2001.
- YETKİN, Çetin, *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, İstanbul 1983.
- YETKİN, Çetin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, Karacan Yayınları, İstanbul 1982.
- YERASIMOS, Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Kitap3: Dünya Savaşı’ndan 1971’e*, İstanbul 1989.
- YEŞİLKAYA, Neşe G., “Halkevleri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, c. 2, İstanbul 2001.
- YILDIZ, Ahmet, “Recep Peker”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, c. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- ZÜRCHER, Erik Jan, “Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, c. 2, İstanbul 2001.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul 1991.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İstanbul 1995.

TARANAN GAZETELER

- Akşam*, 1945-1950.
- Cumhuriyet*, 1945-1950.
- Tanin*, 1945-1950.
- Tasvir*, 1945-1950.
- Ulus*, 1943-1950.
- Vatan*, 1943-1950.

ÖZGEÇMİŞ

1976 Çankırı doğumluyum. İlk orta lise tahsilimi Bursa’da tamamladım. 1995 yılında girdiğim İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nü 1999 yılında bitirdim. Aynı yıl İstanbul Fatih’e sınıf öğretmeni olarak atandım. 2004 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü’nde yüksek lisansa başladım. Evli ve bir çocuk annesiyim.